

КИБЕР ЭКОЛОГИЯ

Година III, брой 5, кн. 4,
декември 2019 г.

КИБЕР ЭКОЛОГИЯ

**Година III, брой 5,
декември 2019 г.**

<http://cyberecology-bg.com/>

Редакционна колегия

Главен редактор:

Проф. д-р Силвия Минва

Зам. гл. редактор:

Проф. д.ф. н. Оля Харизанова

Редактори:

Проф. д.ф.н. Анета Карагеоргиева

Проф. д-р Александър Гънгов

Доц. д-р Сотирис Теохаридис

Доц. д.с. н. Божидар Ивков

Техническо оформление:

Калоян Коравски

онлайн: <http://cyberecology-bg.com/>

Copyright © 2016. All rights reserved.

Съдържание

Бележка на редактора

ЦИФРОВИЯТ НАЧИН НА ЖИВОТ И АКАДЕМИЧНИТЕ КОМУНИКАЦИИ В АУДИТОРИЯТА: ПРОБЛЕМЪТ ЗА УЧАСТИЕТО

Виталий Леонидович Лехциер

Сп. „Киберекология, бр. 5, кн. 4/2019

[Online](#) | [PDF](#)

ЗА РАЦИОНАЛНОТО ИЗПОЛЗВАНЕ НА ИНТЕРНЕТ В ОБРАЗОВАНИЕТО

Януш Морбитцер

Сп. „Киберекология, бр. 5, кн. 4/2019

[Online](#) | [PDF](#)

ИДЕАЛНА БЕЗВОЛЕВА СУБЕКТНОСТ ВЪВ ФИЛОСОФСКАТА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ТАКТИЧЕСКИТЕ И СТРАТЕГИЧЕСКИТЕ ИГРИ

Невелин Вутев

Сп. „Киберекология, бр. 5, кн. 4/2019

[Online](#) | [PDF](#)

ВРЪЗКА МЕЖДУ АГРЕСИВНО ПОВЕДЕНИЕ И ОНЛАЙН НАСИЛИЕ

Евгения Йорданова-Христова

Сп. „Киберекология, бр. 5, кн. 4/2019

[Online](#) | [PDF](#)

Сп. „Етически изследвания“, бр. 4, кн. 2/2019

[Online](#) | [PDF](#)

ДЕГРАДАЦИЯТА НА МОЗЪКА

Андрей Николаевич Стацкевич

Сп. „Киберекология, бр. 5, кн. 4/2019

[Online](#) | [PDF](#)

КОМПЮТРИТЕ ПРАВЯТ СЪЩОТО С ОБЩУВАНЕТО, КАКВОТО ОГРАДИТЕ СА НАПРАВИЛИ С ПАСИЩАТА, А МАШИНИТЕ С ПЪТИЩАТА

Иван Илич

Сп. „Киберекология, бр. 5, кн. 4/2019

[Online](#) | [PDF](#)

ЕДИН НАЧИН ИЗКУСТВЕНИЯТ ИНТЕЛЕКТ ДА ЗАПОЧНЕ ДА РАЗЛИЧАВА ДОБРО И ЗЛО

Александър Лазаров

Сп. „Киберекология, бр. 5, кн. 4/2019

[Online](#) | [PDF](#)

Сп. „Етически изследвания“, бр. 4, кн. 2/2019

[Online](#) | [PDF](#)

ИНВАЛИДНОСТ И НОВИ ТЕХНОЛОГИИ

Божидар Ивков

Сп. „Киберекология, бр. 5, кн. 4/2019

[Online](#) | [PDF](#)

Сп. „Етически изследвания“, бр. 4, кн. 2/2019

[Online](#) | [PDF](#)

QUO VADIS HOMO TECHNICUS ?

Силвия Минева

Сп. „Киберекология, бр. 5, кн. 4/2019

[Online](#) | [PDF](#)

Бележка на редактора

Уважаеми читатели,

Представяме ви годишния, пети по ред брой на списание „Киберекология” от създаването му през 2016 г. Както обикновено, и в него сме подбрали текстове от постоянните ни рубрики „Киберлексикон” и „Коментарни анализи и изследователски текстове”.

Като акцент в броя се открояват анализите, посветени на отношението образование-технологии и съвременните проблеми, свързани с него. Именно на тях са посветени два от преводните текстове, включени в броя. Единият е на професор Виталий Леонидович Лехциер от катедрата по методология, социологически и маркетингови проучвания при Самарския Университет, а другият – на професора по медийно образование и прилагане на компютрите и интернет в образованието Януш Морбитцер от Висшето Бизнес Училище в Краков.

Други две статии на чужди автори, които привлякоха вниманието на екипа ни и бяха споделени през годината в превод за читателите на „Киберекология”, са статията на австрийския философ и критик на модерната западна култура Иван Илич - „Компютрите правят същото с общуването, каквото оградите са направили с пасищата”, и статията на Андрей Н. Стацкевич – „Деградацията на мозъка”. В тях са описани и коментирани различни комуникативни и когнитивни проблеми, произтичащи от масовата и спонтанна употреба на съвременните технологии за обмен на информация и общуване.

Както обикновено, и в този брой сме отделили специално място на изследователски текстове с киберекологическа проблематика от млади български изследователи. Единият от тях е Невелин Вутев - докторант към катедра „Философия” във ФФ на СУ „Св.Кл.Охридски”. Неговата статия „Идеална безволева субектност във философската интерпретация на тактическите и стратегическите игри” е включена в рубриката ни „Киберлексикон”, в която публикувахме и статията „Връзка между агресивно поведение и онлайн насилие” от Евгения Йорданова-Христова – също докторант във ФФ, спец. Психология. Нейният текст беше представен като доклад по време на Петнадесетата национална конференция по етика „Етика и технологичен риск”, проведена в СУ „Св.Кл. Охридски” през ноември 2019 г. по инициатива на

катедрата по логика, етика и естетика при ФФ на СУ и Секция „Етика” при ИФС- БАН.

В рамките на същата конференция бяха изложени като доклади още два от текстовете, които можете да прочетете тук – „Един начин изкуственият интелект да различава добро и зло” от д-р Александър Лазаров и „Инвалидност и нови технологии” от доц. дсн Божидар Ивков. Техните автори любезно се съгласиха текстовете да бъдат публикувани освен в специалното издание на списание „[Етически изследвания](#)”, посветено на конференцията, също и в „Киберекология”, за да достигнат до повече читатели обсъжданите от тях понятия и проблеми.

На финала можете да прочетете коментарното изложение "Quo vadis homo technicus?", в което се поставят етическите и екзистенциални въпроси за човешката идентичност, цели и ценности, пред които все по-често ни изправя техническият прогрес.

С пожелание за приятно четене и добро настроение през Новата година!

23.12.2019

От гл. редактор:
проф. д-р Силвия Минева

Цифровият начин на живот и академичните комуникации в аудиторията: проблема за участието¹

Лехциер, Виталий Леонидович

Резюме: В статията се разглежда понятието „цифров начин на живот“, въведено от съвременните социолози за обозначаване на явлениято мобилност и прилагано при анализа на актуалните образователни комуникации с участието на „цифровата младеж“. Основната част от статията е посветена на анализа на тези ситуативни интерактивни ефекти, които поражда наличието на персонално устройство по време на занятия. В центъра на статията е проблема за участието в процеса на занятия (лекции, семинари), актуализиран по нов начин при използването на персонално устройство по време на урок. В качеството на език на описанието и анализа на участието се използва предимно научния апарат на теорията за фреймовете на Ървинг Гофман. Някои теми са разгледани на основата на публикувани в научната литература резултати от етнометодологически изследвания на лекциите като обичайна аудиторна комуникация.

Ключови думи: цифров начин на живот, аудиторна комуникация, участие, гаджет (мобилни устройства), ситуативни ефекти, лекция, семинар.

Abstract: The article deals with the concept of "digital lifestyle", introduced by modern sociologists to refer to the phenomenon of mobility and used in the analysis of current educational communications with the participation of "digital youth". The main part of the article is devoted to the analysis of these situational interactive effects, which gives rise to the presence of a personal device during the lessons. At the heart of the article is the problem of participation in the process of lessons (lectures, seminars), updated in a new way when using a personal device during a lesson. The scientific apparatus of Irving Goffman's frame theory is used as the language of description and participatory analysis. Some topics are addressed on the basis of the results of ethnomethodological studies of the lectures published in the scientific literature, as a usual auditorium communication.

Keywords: digital lifestyle, auditorium communication, participation, gadget (mobile devices), situational effects, lecture, seminar.

1.

Антъни Елиът и Джордж Ури, като развиват свои предходни идеи, в книгата „Мобилни животи“ повдигат по-рано не засягана от Ури тема, свързана с новите технологии, пораждащи и нови мобилности. На основата на примера с 44-годишната специалистка от рекламен отдел Сандра Флетчър, омъжена жена и майка на три деца, разделяща живота си между дома си в Лийдс и офиса в Лондон, където тя е принудена

¹ Текстът е подготвен в рамките на грантово изследване „Влияние на нови цивилизационни фактори върху традиционните образователни формати в университета“ (грант РФФИ, № 14-06-00181). Преводът е направен с любезното съдействие и разрешение на автора на статията. Източник: Лехциер В. Л. (2015) Цифровой стиль жизни и академические коммуникации в аудитории: проблема вовлеченности. Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия „Философия. Филология“, № 2(18), сс. 38-54.

да бъде по няколко дни, австралийския и британския социолог извеждат понятието „цифров начин на живот“². Същността на този начин е в постоянното използване на електронни технологии, на мобилни и безжични устройства. По време на своето четиричасово пътуване до Лондон с автомобил Сандра проверява електронната си поща, като управлява компютъра с гласа си, провежда различни делови разговори без помощта на ръцете, диктува на iPhone-а писма за секретарката ѝ, използвайки функцията „аудио бележник“, или ги изпраща сама по време на почивката за кафе. В момента, в който тя кара колата си и не се занимава с работата си, тя превръща автомобила в музикална аудиосистема, като при това също използва различни технологии за пускане на дискове или за тяхното предварително систематизиране. През дните, когато не си е вкъщи, тя поддържа връзка със семейството си посредством телефона, скайпа, електронната поща, факса. Освен това посвещава много време за публикуване на семейни снимки на специални интернет сървъри и за редактиране на заснети в домашни условия филми с помощта на програмата iMovie.

Като си задават въпроса, *какво* ни казва мобилния живот на Сандра за ролята на новите цифрови технологии в съвременните общества, Елиът и Ури формулират важна теза: „Ние твърдим, че днешната култура на мобилни животи в съществена степен се създава посредством използването на различни миниатюрни мобилни устройства – мобилни телефони, портативни компютри, безжични връзки... Освен това цифровите технологии способстват и за мобилизацията на чувствата и въздействието, паметта и желанията, мечтите и тревогите. Ние твърдим, че използването на комуникационните технологии в мобилните животи не просто е свързано с интензивното преобразуване на социалните отношения в цифрова форма, става дума за по-обширно и екстензивно изменение на начина на емоционално запълване, за това как се запазват емоциите, влагат се, възвръщат се и по такъв начин реорганизируют личността в по-общ смисъл“³.

По такъв начин Елиът и Ури предлагат концепция за *миниатюрната мобилност* – преди всичко за това да се обхванат съществените компоненти на „комуникацията в

² Elliott, A., J. Urry (2010) *Mobile lives: self, excess and nature*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, p. 25.

³ Elliott, A., J. Urry (2010) *Mobile lives: self, excess and nature*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, p. 27.

движение⁴, която благодарение на преимуществата на новите преносими устройства става много по-интензивна, а също и за да обозначат преплитането на цифровите технологии с организационните структури на личността и тялото, доколкото миниатюрните програмни системи, носени директно върху тялото, опосредстват комуникацията на човека със самия себе си, с другите хора, с външния свят.

Както отбелязват авторите на „Мобилни животи“, важно място в историческото развитие на миниатюрната мобилност е изиграл портативния касетен плеър на фирмата „Сони“. Той съдействал за реорганизация на времето и пространственото обкръжение на човека, на контекста на неговите преживявания: в частност навика да се правят две неща едновременно придобил широко разпространение. Като се намира в обичайно шумно пространство, човек може, посредством слушалките, да се изключи от него и да се потопи в друг звуков свят. Слушалките са своеобразен медиатор, преходна врата между световите.

Английският социолог като цяло отграничава няколко последици от цифровия начин на живот: 1) свобода от определено местоположение; 2) непрекъснатата координация на комуникацията, реорганизация на времето, „предоговаряне“, преход от точното време към договореното; 3) особено значение придобива стратегическото планиране на придвижването и разписанието, за да не бъде загубено напразно времето по пътя; 4) появата на технологически безсъзнателното, структуриращо по нов начин психичния опит на присъствие и отсъствие; 5) цифровата техника се превръща в нова форма на емоционално съдържане, необходимо за автономията на личността, например възможността от разстояние да изразиш тревога, съмнение, опасност, вълнение; дори самото разбиране, че телефонът е *под ръка*, е достатъчно за съдържане на тревогата поради дългата раздяла и отдалеченото местопребиваване. Елиът и Ури тук използват идеите на британската психоанализа, в частност, теорията за обективните отношения на Мелани Клайн и теорията за емоционалното контейниране на личността, разработена от Уилфред Бион. Цифровите обекти стават такива обекти, в които се инвестират емоции, контейнери за съхранение на афектите, за да се „вземат“ обратно. Заедно с това, на основата на примера със Сандра, социолозите пишат, че цифровият начин на живот е изпълнен и с противоположни ефекти – попадане „в капана на изолиращия

⁴ Пак там, р. 28.

бокс“⁵, така че ролята на новите технологии може да се разпространява от емоционалната съдържаност до психичното поглъщане, до изолацията.

Описанията и експликациите на цифровия начин на живот, направени от Елиът и Ури, имат значение, разбира се, не само за пътуването, не само за преместването от точка А до точка В, но и изобщо за съвременния опит на човека, в т.ч. локализирания, фреймирания, „уседналия“, разгръщащ се в конкретната ситуация тук-и-сега. Миниатюрните комуникативни мобилности, новите начини за превключване между фреймовете, парадоксите на трансцендирането и изолацията, са универсални характеристики на опита в цифровата епоха.

В частност, емоционалната и комуникативната амбивалентност постоянно се обсъждат в рамките на дискусиите за когнитивните последици от цифровия начин на живот при младежите, учениците и студентите. Статията „Объркани ли сте? Как хиперстимулацията Ви прави по-умни?“, публикувана преди две години в „Wired“, съдържа по тази тема богат материал, обобщаващ данни от много проведени през последните години в САЩ и Европа емпирични (социологически и психологически) изследвания по проблема. Научаваме, че съвременните студенти и ученици ползват персоналните си устройства средно на всеки 6 минути, т.е. само 6 минути те могат да се концентрират върху изпълнението на някаква задача, несвързана с цифровия свят; ползвателите на смартфони проверяват своето устройство по 150 пъти на ден; смартфонът се използва от подрастващите средно за 18 цифрови операции; те редовно използват 41 приложения; 7 ч и 38 мин подрастващите използват информационни източници, а като се вземе предвид, че те често комуникират с няколко източника едновременно, то съдържателно времето се увеличава до 10 ч и 45 мин.

В центъра на дискусиата е проблемът за влиянието на практикуваната от ползвателите на устройствата цифрова *множественост на задачите*, необходимостта и скоростта от постоянно превключване на опциите, върху когнитивното развитие, способността да задържат вниманието си, да осмислят информацията. Експертите по различен начин отговарят на въпроса за последиците от информационната *хиперстимулация*. Тук има голямо разпръскване на оценките: от употребата на

⁵ Elliott, A., J. Urry (2010) *Mobile lives: self, excess and nature*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library.

понятието „цифрово слабоумие“ и констатациите за отрицателно влияние на множествеността на задачите върху способността за дълбоко размишление, до обратното - изводите, че младежта се е научила (и продължава да се учи) да се справя с тези разсейвания, като си изработва начини за адаптация към цифровите възможности за учене и ежедневно общуване; че „цифровата младеж“ (име на книгата на Kaveri Subrahmanyam, David Smahel), т.нар. „многозадачници“ показват по-добри резултати в образованието благодарение на изработения навик за широк когнитивен контрол. Експертите-оптимисти говорят за това, че постоянното превключване, практикуването на различни видове внимание, съвместяването на различни негови насочености изработват способност, необходима в съвременния живот и все по-търсена на пазара на труда⁶.

Всичко това обаче са отделни психологически и социологически теми. За тази статия за мен е важно да се стесни изследователската оптика, да се тематизира това, как цифровият начин на живот на учещите младежи се отразява върху традиционните академични формати за комуникация, преди всичко върху това, какво се случва в самите аудитории по време на занятия. За това става дума във втората част на статията.

2.

Цифровият начин на живот влезе „вътре“ в обичайните академични комуникации, както аудиторни, така и извънаудиторни. Участниците в аудиторните интеракции, въоръжени със съвременни устройства⁷, представляват един вид *трансформирани актьори* с нови ситуативни, комуникативни и когнитивни възможности, а самата интеракция, протичаща *тук-и-сега* в новите технологични условия, започва да изпитва сериозни модификации, засягащи всички нейни основни параметри. Тези тънки, невинаги видими фонове модификации чакат своето емпирично изучаване и се нуждаят от теоретична фиксация. На какъв език ги описват, каква оптика да се приложи, за да се направи видимо влиянието на цифровия начин на живот в

⁶ Cheshire, T. (2013) *Distracted? How hyperstimulation is making you smarter* // WIRED. 10 December <http://www.wired.co.uk/magazine/archive/2013/12/features/hyperstimulation>. (ресурсът е ползван на 10.11.2015).

⁷ Под съвременни устройства (на дадения исторически момент) ще разбираме всяко портативно приспособление, което позволява да се работи в интернет по безжичен начин, имащо всички опции на мобилен телефон, фотоапарат, кинокамера, текстови редактор, позволяващо да се работи с приложения и др.

академичните формати на комуникация? Какви ситуативни феномени са подложени на такова влияние в сравнение с други?

Един от най-важните феномени, които изпитват върху себе си очевидното влияние на новите технологии, е феноменът *участие* в ситуативна академична интеракция, например лекция или семинар. Феноменът участие (*involvement* – участие, замесеност) в интеракцията, както е известно, детайлно е описал Ървинг Гофман в рамките на неговия анализ на фреймовите взаимодействия: „Участието е психобиологичен процес, в който субекта престава, поне частично, да съзнава насочеността на своите преживявания и познавателно внимание. Това собствено означава съсредоточеност, погълнатост от заниманието (*engrossment*)”.⁸

Фреймът, според Гофман, е не само схема за определяне на ситуацията, но и предписание за определен „режим на участие“ в нея.⁹ Гофман обсъжда този феномен, най-напред в книгата „Анализ на фреймовете: есе за организацията на ежедневиия опит“, в главите „Дейност за фрейма“ и „Нарушение на фрейма“. В тях той (по свой начин) привежда щедро примери от практики с твърди и слаби предписания за участие: от воинската дисциплина, църковната служба или театралното представление (максимални изисквания за участие) до игри на маса (меки изисквания за участие). Независимо от това, че почти всички видове дейности допускат външни включвания, все пак предписанията да се игнорират събития и хора, намиращи се отвъд границите на фрейма, при всички взаимодействия са различни, например, при правилата за улично движение или при полово общуване (примерът е на Гофман). Гофман анализира различни причини за нарушаване на фрейма, в т.ч. „естествени“ прекъсвания на взаимодействието (поради различни телесни потребности) с последващо възстановяване, а също въвежда много продуктивното понятие „интеракционна компетентност“¹⁰, обозначаващо умението да се запази участието, въпреки

⁸ Гофман, И. (2003) *Анализ фреймов: есе об организации повседневного опыта*. М. Институт социологии РАН, с. 436.

⁹ Вахштайн, В. С. (2011) *Социология повседневности и теория фреймов*. СПб.: Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, с. 229.

¹⁰ Гофман, И. (2003) *Анализ фреймов: есе об организации повседневного опыта*. М. Институт социологии РАН, с. 289.

отвлечащите фактори и да се възприема информация веднага по няколко канала на предаване – основен и странични.

В „Анализ на фреймовете...“ обаче, се отделя забележимо по-малко внимание на феномена участие, отколкото на схематизма при определяне на ситуацията. Само между другото се споменава и за такова явление, като изобразяване на участието, на неговата „ефективна маскировка“¹¹. Тук Гофман се позовава на своя по-ранна работа „Отчуждение от взаимодействие“, където тази тема се обсъжда специално по примера на анализ на обикновения разговор. В нея той разграничава такива форми на отчуждение от взаимодействието или „неадекватно участие“¹², като „погълнатост от външното“, „загриженост за себе си“, „загриженост за взаимодействието“ (от това как протича разговора, а не от неговата тема), „загриженост за другите“. Феноменът „показно участие“¹³ Гофман свързва с двойна мотивировка: тактична грижа за Другите (така, че да не се „инфектират“ Другите с отчуждение от взаимодействието и да не се предизвика верижна реакция от срив в комуникацията) и цинична прагматична грижа за собствена изгода. „Задължението за участие“ по такъв начин корелира при определени обстоятелства (когато индивидът не се справя с нея) с комуникативното задължение за нейната имитация, обаче не твърде демонстративно, за да не станат очевидни за всички участници в беседата „симптомите на скука“¹⁴.

В още по-ранна книга „Поведение на публични места“ Гофман предлага цял ред свършено други дескриптивни аналитични понятия, описващи практиките на участие. Като разглежда многобройни ситуации, принадлежащи към „царството на нефокусираното взаимодействие“¹⁵, Гофман разделя участието, от една страна, на „основно“ (main) и „странично“ (side), от друга страна, на „доминантно“ (dominant) и „подчинено“ (subordinate), подчертавайки различието на тези опозиции (такава е разликата между пушенето по време на основната дейност и прекъсването на работата за пушене). В книгата, по примера на американското общество, той реконструира

¹¹ Elliott, A., J. Urry (2010) *Mobile lives: self, excess and nature*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library.

¹² Гофман, И. (2009) *Ритуал взаимодействия. Очерки поведения лицом к лицу*. „Смысл“, Москва, с. 142.

¹³ Пак там, с. 153.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Goffman, E. (1966) *Behavior in Public Places*. The Free Press, N.Y., p. 34.

„идиомите на участието“ (involvement idiom¹⁶), правилата, които ги регулират и разпределят в публичните комуникации. Това се отнася не само за индивидуалното участие, но и за т.нар. „взаимни участия“ (mutual-involvement) в контекста на многолюдни събирания. Любопитен момент в неговата концепция е понятието „барьера за възприемане“, „щит на участието“ (involvement shield), *екраниращо* (укриващо) неговите външни признаци и неговите обекти, използван, както за изпълнение на ситуационните задължения, така и за отклоняването от тях, като „характерен атрибут на ситуационното поведение“¹⁷. Във всички свои описания Гофман се ръководи от интуицията на необходимостта в актьора да има определен запас от самоконтрол при изпълнение на всяко *задължение за участие*, самоконтрол, предпазващ актьора, както от пълното прекомерно разтваряне в дейността, така и от нарушения на нейните изисквания.

Академичните аудиторни интеракции са благодатен материал за аналитично прилагане на понятията на Гофман, които в своята съвкупност представляват в определен, бих казал в широк смисъл, *феноменологичен релевантен* език за описание на тези интеракции. Не случайно идеята на Шютц за типологично разнообразно участие на човека в „множествени реалности“, родена при пресичането на интуитивизма на А. Бергсон, психологията на У. Джеймс и феноменологията на Е. Хусерл, се нарича от Г. С. Батыгин „социологически дериват на хусерловата „интенционалност“¹⁸. Мисля, че тази мисъл е съвършено справедлива и е по-широк ключ: не само защото менталната и телесната интенционалност са структурно преплетени в класиците на феноменологията, или защото Хусерл през 1917 г., според спомените на Ингарден, видял в интуитивизма на Бергсон много общо със своето учение, но и защото идеите на споменатите по-горе автори (не само Хусерл) са изиграли своята роля в развитието на клоновете на феноменологичното движение (например интуитивизмът на Бергсон е повлиял на френската феноменологична психиатрия). Затова гофмановата тематизация

¹⁶ Пак там, р. 37.

¹⁷ Пак там, р. 42.

¹⁸ Батыгин, Г. С. (2004) *Континуум фреймов: социологическая теория Ирвинга Гофмана*. В: И. Гофман *Анализ фреймов: Эссе об организации повседневного опыта*. Институт социологии РАН; ФОМ, Москва, с. 38.

на организираното спонтанно участие в дадена ситуация, с някои уговорки, напълно може да се впише в този контекст.

Самият Гофман, в посочените книги, практически не се е обръщал към обичайните академични интеракции като към някакви значими примери. Неговата „Лекция“ е посветена, както е известно, на откритата еднократна публична лекция, която по редица ориентации и ситуативни механизми се различава от академичното занятие на преподавателя със своите студенти. Това не са само отделените от Гофман различия между тържествеността, празничността на първата и рутинността на втората, между желанието да се получи нов опит и желанието да се получи конспект, но се отнася и до начина на участие. В еднократната публична лекция официалните изисквания за участие към нейните посетители са по-ниски, отколкото при обичайната. Във всеки случай публичният лектор има забележимо по-малко права (а също и технически възможности) в областта на контрола върху участието на непознатата му публика и нейните корекции по един или друг публичен начин. Обикновено тази задача – съблюдаването на реда – при публична лекция се възлага на нейните организатори.

Обичайните аудиторни лекция и семинар, са нещо съвсем друго. Въпреки разликите между тези типове академични формати по отношение на участието в ситуационния процес, при по-нататъшните си разсъждения ще имам предвид и двата типа редова учебна комуникация между преподаватели и студенти, макар всеки систематичен емпиричен материал да би изисквал тяхното строго разграничение. Разбира се, описанието на новата обективна „технологична“ проблематизация на феномена участие в такава комуникация е възможно, както от перспективата на преподавателя, така и от перспективата на студента.

Ситуационното участие в занятие, в което има мобилно устройство на преподавателя, колкото и да е странно, също може да бъде *процесуално* поставено под съмнение (от перспективата на студента). Това е възможно особено тогава, когато определен отрязък от времето на занятието протича без непосредствена речева или жестова активност на преподавателя, например когато студентът в течение на известно време изнася доклад от място или от катедрата. Вероятно новите технологични възможности предоставят и по-крайни случаи на отпадане на преподавателя от фрейма на аудиторното занятие, а именно когато му се налага спешно да отговори на смс или в

социалните мрежи или дори да сключи сделка за покупка или продажба на акции на борсата в режим на реално време(!), което може да се разглежда на езика на Гофман като „организирано отстъпление“, контролирано от участника в интеракцията, основано на личното право на такова излизане с последващо завръщане в комуникацията. Това право, чисто конвенционално, (не) гарантира на преподавателя, като притежаващ особен „статус на участник“ в академичната интеракция, различен от този на студента.

И все пак основното колебание с участието протича в аудитория със студенти, което става особено проблемно от перспективата и гледната точка на преподавателя. Форматът на обикновената аудиторна лекция в поток или в група и обикновеният семинар в група налагат на студентите определено „задължение за участие“. При едно такова *тактическо* „показно участие“ на студента обаче, за преподавателя се допуска отклонение в тази степен, която е институционално предписана.¹⁹ По време на лекция за преподавателя понякога е достатъчно, че студентът слуша мълчаливо, не пречи на другите, не пречи на воденето на лекцията, не нарушава съответния „лицев фрейм“ и от време на време си води записки. По време на семинар за преподавателя понякога е достатъчно същото, особено ако студентът вече е отговорил или ако той е от онези, които преподавателят няма намерение да пита. Мярката за тази достатъчност във всеки конкретен случай определя преподавателят. Тук са възможни крайности: от внезапна преподавателска молба да се повтори току-що казаното в аудиторията на глас, адресирана към този студент, който от гл.т. на преподавателя имитира участие или явно

¹⁹ Можем да си позволим тук да говорим за институционални предписания предвид негласно съществуващите във висшите училища *извънситуационни* норми по отношение на участието на студентите в лекции и семинари, макар методологичната строгост при емпиричния анализ на такова участие, вероятно би изисквало по-подробно и ситуационно тълкуване на институционалността, както например в статията на А. М. Корбут, който разглежда институционализацията на учебните ситуации като ситуационно организиран процес. „Това означава, че институционалността ще бъде описвана не като съвкупност от правила, а като последователност на действията. Тази последователност трябва да се изгражда отново при всеки конкретен случай. Такъв анализ може да изхожда напълно от факта за наличие на правила, регулиращи учебното взаимодействие (например, ако в някакви документи или негласно се установява правило, забраняващо на преподавателя да пуши по време на занятия), в този случай обаче, остава въпросът: какво означава това правило, т.е. как то се въплъщава *практически* в дадения конкретен случай“ (курсива на автора. – В. Л.) (Корбут, А. М. (2008) Институционализация учебных ситуаций в образовательной практике. В: *Анализ образовательных ситуаций*: сб. науч. ст. Минск : БГУ, с. 48.

се отвлича в странични неща, до пълното преподавателско равнодушие към това, дали някой го слуша, дали навлиза в темата на занятиято.

Много забележителни в тази връзка са етнометодологическите изследвания на обичайната реална аудиторна лекция, реализирани от Х. Гарфинкъл и колегите му. Той разграничава няколко десетки „събития при четенето на лекции“²⁰ или етнометодологически феномени, принадлежащи към лекционното взаимодействие като локален ред. Сред тях са такива като „Лекцията още не е започнала“, „Започва да говори“, „Заемане на места“, „Насочване на вниманието“, „Прекъсване“, „Зрително поле“, „Очевидно лекторът се е готвил“ и др. В точка 6, озаглавена „Обръщане на внимание“, Гарфинкъл документира преподавателската корекция на неучастието на студентите в случващото се (според оценката на лектора):

„Лекторът изразил недоволството си пред аудиторията за нейното поведение. Той се приближил до двама студенти на втория ред и казал: „Ако Вие, господа, не смятате да внимавате по време на лекция, то по-добре е да напуснете аудиторията“. Той говори за особен начин (обръщане на внимание). Нашите доводи в полза на това са следните: 1) той не може да провери всеки ли (студент – В.Л.) внимава; 2) съществуват множество начини за невнимание, за които той не може да бъде упрекнат; 3) той не може *системно* да следи този въпрос. Вместо това възможното нарушение може да бъде прокоментирано само *тогава*, когато то се набива в очите му, откроява се по един или друг начин на фона на другите процедури на говорене, които постоянно се проверяват (курс. е на автора – В.Л.).²¹ Гарфинкъл отбелязва също, че такава корекция от страна на преподавателя означава, че той има право на това, което е процесуално свързано с факта, че това е *неговата* група.

На основата на собствено етнометодологическо изследване на реална университетска лекция Т. Тягунова развива наблюденията на Гарфинкъл, като добавя съществени неща. Тя пише, че подобни преподавателски корекции, както и да се

²⁰ Гарфинкъл, Г. (2010) Изследване работи преподавания университетского курса химии в формате лекции. В: Академическая лекция: преподавание и исследование. Сб. науч. ст., БГУ, Минск, с. 11.

²¹ Пак там, с. 25.

реализират – „с поглед, с иронична забележка или по някакъв друг начин“²² – не означават, че всички разговори на студентите по време на лекцията веднага спират. Те означават, че „организационна черта на лекцията е разпределение на вниманието, а също използване на определени методи за неговата организация, управление и демонстрация... Вниманието на студентите... очаквано се разпределя между преподавателя и воденето на записки: студентите които слушат лекцията, са студенти, гледащи (преподавателя/дъската) и записващи (казаното/написаното на дъската от преподавателя в тетрадките си). Не са изключение действията на неслушане-и-неводене на записки, но те са поместени в пространство, което не се демонстрира“²³. В пространството, което не се „демонстрира“, не може да се отдели „показното участие“ от реалното.

Какво привнася мобилното устройство? То по радикален начин проблематизира участието на студента от перспективата на преподавателя. За разлика от другите странични процеси, които лесно се познават като извънфреймови (в конкретния случай ако се забелязват), например гледане през прозореца, игра на морски шах по време на занятия или разлистване на луксозно списание, гледането в екрана на мобилното устройство не може да бъде идентифицирано еднозначно от гл.т. на работата по участието. Заедно с това да се свърже ползването на мобилното устройство със същото недиференцирано хомогенно пространство, „недемонстрируемо“ по време на занятия, за което писа Т. Тягунова, също не може, тъй като такова ползване прекъсва обичайното разпределение на насочеността на вниманието между преподавателя/дъската и темата на лекцията, което (прекъсване) трябва да означава нещо за преподавателя, то трябва по някакъв начин да бъде ситуативно оценено. И ето тук преподавателят се сблъсква с това, което е невъзможно да се определи. В мобилното устройство може да се гледа „според потребностите“, студентът може да сверява/уточнява чуваната тук-и-сега информация, да намира онлайн отговори на възникващи по време на лекцията въпроси, а ако това е семинар - отговори на въпроси

²² Тягунова, Т. (2010) Академическая лекция (О некоторых чертах университетской практики в ее повседневном осуществлении. В: Академическая лекция: преподавание и исследование : сб. науч. ст. Минск : БГУ, с. 54.

²³ Пак там, с. 25.

на преподавателя. Той може също така да чете от устройството свои предишни записки и да извършва редица напълно релевантни учебни действия.

Умението да се ползват съвременните мобилни устройства, за да се намира бързо интересувашата го информация, съществено интензифицира работата на студента тук-и-сега, увеличава участието в учебния процес, превежда го от състояние на пасивно слушане или на пасивно припомняне на заучения по-рано (до самото занятие) материал в активен процес на работа с глобалната информационна среда. Докато се намира в аудиторията, студентът благодарение на цифровата „миниаюрна мобилност“, се доверява максимално на процесуалността, получава огромен ресурс от *нова интелектуална мобилност*, която, не гарантира нищо, разбира се, а само създава възможности. Надеждата, че мобилното устройство винаги ще бъде „под ръка“ създава за студента и нови начини за организация на подготовката му, когато „домашната работа“ се пренася от него в клас. Сега няма да оценявам доколко това е полезно/вредно за стандартното обучение, затова не трябва да има никакви педагогически метафизични спекулации, по-добре е това да се изследва емпирично.

Разбира се, и аз, и много мои колеги, постоянно ставаме свидетели на това: възможно е да е временно явление като илюзията за лесна ситуативна достъпност до информация за всичко на света непосредствено по време на занятието (тук изрази е „в движение“, който непрекъснато използват Елиът и Ури, което променя смисъла по същество в процесуален). Така например, посредством ползването на Уикипедия си прави лоша шега със студентите, като просто разрушава тяхната мотивация за задълбочена домашна работа с темите и води до нежелани резултати. Има обаче и съвсем противоположни примери, когато към сериозната подготовка в дома се прибавя и интензивното ситуативно цифрово участие в темата по време на урок. Затова засега можем само да констатираме самата тенденция: появата на мобилното устройство в ръцете на студента X интензифицира неговия *аудиторен опит* за работа с информацията. И преподавателят, пред когото седят студентите, поглеждащи от време на време в своите екрани и извършващи на своите мобилни устройства някакви цифрови операции, не може да не разбира това.

От друга страна, преподавателят разбира, че мобилното устройство е портал към „други измерения“, максимално ефективен начин за пренасяне на себе си отвъд

фреймовото пространство, за отчуждение от взаимодействието тук-и-сега, от интеракциите в тази аудитория с тези хора. Мобилното устройство прави нерелевантна връзката на конструкцията тук-и-сега с аудиторното време и пространство, доколкото „тук“ при постоянна връзка с интернет означава неограничена глобалност, означава „навсякъде“.

Мобилното устройство ликвидира границите между „тук“ и „навсякъде“, границата на фрейма, то създава технологически предпоставки за практиката на регулярно превключване на вниманието дори да не е използвано активно в даден момент, като се намира в един или друг режим на очакване (напълно изключен, поставен на беззвук режим без каквито и да било знаци за оповестяване). Като е „под ръка“, то все пак създава фонова емоционална преса за ситуативното участие, като се явява постоянно присъстваща съблазън за контакт с огромния свят, който винаги е по-голям и по-интересен, отколкото всяка локална интеракция.

Локалните взаимодействия, независимо в коя сфера се случват, действително се оказаха в условия на жестока комуникативна конкуренция с глобалните взаимодействия тук-и-сега. Тази конкуренция не може да бъде спряна с никакви забрани, с нови норми на комуникативна етика и други подобни „външни“ на проблема регулатори, защото тя засяга фундаменталните структури на релевантността на ежедневния опит на човека. Ако локалното започне да „позира“, независимо от институционалните рамки, в които протича, и не се научи да се включва в комуникативно-глобалното или да го включва в себе си, ще губи позициите си отново и отново.

И така, с участието в локално-аудиторното взаимодействие мобилното устройство прави много чудни неща, така че степента на това участие/отдалеченост от перспективите на преподавателя, е невъзможно да се оцени ситуативно. Преподавателите реагират различно на подобна неизличима двусмисленост, свързана с мобилното устройство в ръцете на студента. Някой го изживява като накърняване на самолюбието си, според собственото му ситуативно комуникативно признание – в края на краищата преминаването на студента в паралелните светове означава, че *там* му е по-интересно, отколкото *тук*, означава загуба от невидим конкурент в борбата за студентското внимание, означава разрушаване на обичайните и „топли“ диспозиции на

властта и нарушаване на това специфично комуникативно удоволствие, което е свързано с тях - удоволствието от това, че те слушат, отделят ти внимание. Някои действително загрижени за интереса на работата и ръководейки се от благородни мотиви смятат, че мобилното устройство трябва да бъде оставено извън фрейма, защото вреди на участието и прави невъзможно занятието. Друг преподавател, обратно, осъзнал безсмислието и безперспективността на борбата с явление като мобилно устройство в ръцете на студента по време на лекции или семинар, се опитва методично да задейства този нов ресурс в процеса на урока.

Преди да бъдат представени актуални данни, събрани от чуждестранните изследователи по този проблем, ще споделя резултатите от моето малко интервю с приятелите ми от Фейсбук, колеги по професия, работещи в различни висши училища в Русия, интервю, което няма, разбира се, никаква епистемологична валидност. Зададох въпрос във връзка с това, че в едно от последните интервюта деканът на философския факултет на МДУ, е казал:

„Процесът на обучение, както и като цяло процесът на приобщаване към културата, винаги се изгражда върху определена система от забрани. Аз например, забранявам на студентите по време на лекции да ползват телефони, смартфони и задължително ще направя забележка или ще поискам студентът да напусне аудиторията, ако това изведнъж се случи“²⁴.

Зададох въпрос на колегите: „А как е при Вас? Забранявате ли или не? А по време на семинарите? Или обратното, приветствате? Става дума преди всичко за достъп до интернет. Може би някой от преподавателите по време на занятия сам да влиза в интернет с различни работни цели? Или молите това да направят студентите?“ Колегите отговориха по следния начин (по-долу са дадени в курсив отговорите, в някои случаи се налагаше да поставям уточняващи въпроси):

1. *„Аз приветвам и използвам. Проверявам, например, какви речници използват хората“.*

²⁴ Данилова А., В. В. Миронов (2015) *Честният разговор об итогах реформи образования*. Pravmir.ru. 20.10.2015. URL: <http://www.pravmir.ru/vladimir-mironov-ob-obrazovanii>.

- Да, речници, ето това е, което трябва да бъде под ръка по време на занятия, но Вие имате предвид качени в телефона речници или възможността за включване към електронните речници в интернет?

При различните студенти е различно. При мен има специфика – чужденци.

- А какво общо има тук техническата специфика?

Зависи от достъпността на ресурса и неговия обем, например изтегляне на Multitran вече е от интернет.

- А самият Вие влизате ли в интернет например, ако сте забравили някоя дума?

По време на занятие – не. С ученици мога... да погледна например точния адрес на ресурса“.

2. *„Никога не забранявам. Аз съм добър полицай“.*

3. *„Никога не забранявам, ако звукът е изключен“.*

4. *„Някои са били кръстени на парен локомотив – е, и къде са те сега?“*

5. *„Бих забранявала, ако имах пълномощия за това, така че подкрепям декана и колежата философ. Пречи на мисленето, все едно да се опитвате едновременно да разговаряте със събеседника си и по телефона“.*

6. *„Даже ги провокирам да го използват. Например, ако студентите задават тълп въпрос, с им предлагам да се възползват от интернет. Те трябва бързо да намират отговорите на елементарни въпроси. И това е част от обучението. По време на лекцията често използвам интернет и показвам на студентите маршрута на търсене, а ако студентът по време на лекция играе игри, то мимиката го издава, на такива веднага обръщам вниманието на аудиторията... следващия път размисля, дали да вземе телефона. Макар че това са въпроси от професионален характер: що за педагог е, ако не е могъл да заинтригува...“.*

7. *„Приветствам и често моля да се намери в интернет някакъв текст, за който се каня да говоря“.*

8. *„Ползваме по време на семинарите, ако се работи по текст. Това добре. Наскоро бях в музикално училище, носех вестник с моя статия, така и не можах да не обърна внимание, студентите вместо ноти, поставят на поставка таблетите си,*

преподавателят е на етап разучаване и разлиства, докато този свири. Изглежда нелепо, но казват, че днес е обичайна практика да караш без ноти“.

9. „Самият аз мога бързо да намеря нещо в Гугъл и на студентите не забранявам. Важното е това да не е съпроводено с различни звуци“.

10. „Не забранявам (това е безсмислено), но се опитвам да управлявам. Пространствено-комуникативната организация става друга. Въпросът не е в това, че звуците пречат, а в това, че тук комуникацията е полифонична, трудно е да я управляваш. Всъщност тук би могло да се прибави и ситуацията в компютърния клас, всякакви занятия за информационно-комуникационни технологии (с възрастни, с ученици или с ученици от професионалното образование). Налага се да се отчита, че участниците в обучението не седят фронтално, не те гледат в лицето, едновременно четат, слушат, гледат, търсят, обсъждат един с друг и т.н. Натоварването върху преподавателя се увеличава многократно: той е възпитател, длъжен е да отчита нееднородността на аудиторията, нейната разсеяност на групички по типове занятия. А виж, речниците са отделна песен: все пак и тактилното усещане, и моториката са важни. Ако работата е с текст, старая се да комбинирам“.

11. „Аз самата ползвам и позволявам на студентите, особено ако се налага да се намери някакъв текст или илюстрация. Да се водят занятия с тези мобилни устройства стана много по-лесно, дори ако по време на семинар студентите идват неподготвени (в началото на семестъра това се случва), нямат никакви проблеми да заредят необходимия текст и в течение на занятиято да работят с него.“

- Не пренася ли това акцента от домашната работа към работата в клас?

„Само отчасти, те, както и преди, четат текстовете у дома, много от тях си водят записки по прочетеното, всеки, както му е удобно“.

12. „И учениците също ги уча: с таблета е по-лесно да се търси съответното място в текста“.

- Имате предвид, че тези текстове вече трябва да бъдат качени в таблета? А как е с интернет? Ползват ли го учениците по време на урок?

„Разбира се, Уикипедия и други такива източници, особено снимки. Не винаги може да се покаже презентацията, сега това е нормално нещо: говоря за портрета на Л. Бакст от 3. Хипус и след 2 минути сред аудиторията се разнася обща въздишка на

одобрение. *И още едно нещо: когато не знаят, аз им казвам: „Питаме Гугъл“*. Смятам това за важно – да ги учим да търсят оперативно информация²⁵.

По такъв начин виждаме опасенията на някои преподаватели по отношение на това, че мобилните устройства отклоняват вниманието със странични комуникации, пречат „да се мисли“ тук-и-сега, създавайки за студентите не един, а едновременно няколко канала за получаване на информация. Виждаме също така противоположни нагласи на преподавателите. Те смятат, първо, че да се борят с това явление чрез забрани, е невъзможно. Второ, съзнателно задействат личните мобилни устройства на учащите по време на аудиторни занятия, като извличат от това някаква ситуативна учебна изгода, свързана основно с бързото търсене на информация, необходимостта от която по едни или други образователни причини, възниква тук-и-сега (текстове, думи, картинки, данни и т.н.). Освен това някои преподаватели смятат, че навикът за бързо търсене на информация, е необходимо да се развива сам по себе си. Преподавателите осъзнават също така, че да се управлява такова комуникативно „полифонично“ работно пространство не е лесно, защото това е ново предизвикателство към професионализма на педагога, към неговото умение да заинтересува аудиторията. Преподавателите изработват своите методи: следят за мимиката на студентите, която „издава“ студента, ако той „си играе игрички“, молят да се изключи звука на мобилното устройство и др.

В литературата по проблема за участието в академичните аудиторни интеракции, актуализирана благодарение на появата на мобилното устройство в ръцете на студента, се отбелязват някои изменения в преподавателското отношение към това явление по посока на неговото приемане и дори активното му включване в учебния процес:

„Преди няколко години, ако студентът носеше своя телефон на лекции, това много ясно означаваше, че той е престанал внимателно да следи лекцията. Но днес използването на телефон или таблет по време на лекции на практика се одобрява от

²⁵ Всички цитати са представени на моята страница във Фейсбук: www.facebook.com/vitaly.lekhtsier.

университетите, много от които молят студентите да носят своите собствени технически устройства за достъп до учебни ресурси²⁶.

Има се предвид проектът „Донеси своето собствено устройство“ (Bring Your Own Device, BYOD), който действа вече в много висши учебни училища, например в Университетския колеж Лондон (University College London), където за реализацията на този проект всяко лично мобилно устройство посредством специален сървър може да се свърже с безжичната университетска мрежа Eduroam. Редица експерти, изказващи се за идеологията на проекта BYOD, смятат, че векторът на такъв род нови университетски практики е избран правилно, защото по такъв начин на студентите се позволява по време на занятия да използват технологии, които те добре познават. Освен това, както казва проф. Джейсън Лодж от Университета Грифит в Брисбън, „като използват добре познатите им устройства, те (студентите – В.Л.) могат в голяма степен да се съсредоточат върху съдържателната част на учебния материал, върху това, което трябва да разберат и да направят“²⁷. Истина е, че веднага добавя, че заедно с това, благодарение на мобилните устройства, по време на занятията възниква и нова опасност от отвлечане на вниманието на студентите от учебния процес, доколкото техните персонални устройства са натъпкани с приложения, които студентът регулярно ползва за забавление.

Някои експерти не се съгласяват с проекта, като поясняват несъгласието си с това, че мнозинството студенти използват мобилните си устройства за достъп в социалните мрежи, в т.ч. и по време на занятия. Всички разбират, че мобилните устройства предоставят много повече възможности за отчуждение от локалните взаимодействия в сравнение с обичайната книга или химикалката. Посочват се също и други реални проблеми, свързани с проекта BYOD: финансовото разслоение между студентите, проблемът с техническата съвместимост на устройствата, програмното осигуряване по време на занятия за включване в университетската мрежа и нейните приложения, информационната безопасност. Признава се, че мобилните устройства променят обичайните аудиторни практики. Те се използват за аотиране на слайдове по време на

²⁶ Gidda, M. (2014) *Students: bring your own technology to uni*. Friday 11 April 2014. URL: <http://www.theguardian.com/education/2014/apr/11/students-bring-tech-device-uni> (дата обращения: 15.09.2015).

²⁷ Пак там.

лекции, привличайки допълнителна информация по време на говорене на лектора, за фото-, аудио- и видеофиксация на лекциите, като постепенно изместват воденето на обичайни записки. Мобилното устройство помага при работа в групи, при ситуативен обмен на информация в аудиторията и т.н.

Конспектирането, видимо, действително отива в миналото, а с него и тези ситуативни учебни последици, които тази практика е породила²⁸. Първо, работата по конспектиране приковава (приковавала) вниманието на студента към себе си тук-и-сега, защото се конспектира това, което вече току-що или по-рано е казано, т.е., следвайки говорещия. Но докато се извършва конспектирането преподавателят, по принцип, казва нещо друго, така че интенциите на студента се колебаят във времето. Второ, резултатът от конспектирането често обезкуражава (обезкуражавал), не само учителя, но понякога и студента, който не винаги *след това* може да разчете това, което е записал. Сакралната студентска фраза „Ама аз така съм го записал/а“ поражда по време на семинар редица неловки ситуации и видимо не съдейства за ефективността на обучението. Сега тези проблеми отпадат, особено при позитивна нагласа към програмата в мобилното устройство за дескрипция на аудиозаписа, която мигновено го превръща в текст (тези програми непрекъснато се усъвършенстват).

Трето, практиките по конспектиране, вземани под внимание от преподавателите по време на четене на лекции, създават (създавали) процесуален проблем за неговия темп, обем на казаното и в крайна сметка, за съдържателната страна на лекцията. Познаваме преподаватели, които в тази връзка се занимават в аудиторията фактически с *диктовка* на текста, превръщайки научната лекция в училищна диктовка, в публично театрализирано четене на пиеса, инфантилизирайки аудиторията²⁹. Познаваме също

²⁸ За етнометодологичните бележки за студентското ръчно конспектиране в тетрадка като обикновена, жива, ситуативно-подредена практика быденной, живой, ситуативно-упорядоченной практике виж Корбут, А. М. (2010) Заметки о ведении конспекта во время университетских лекций. В: *Академическая лекция: преподавание и исследование*: сб. науч. ст. Минск : БГУ, 2010, с. 92. Бих искал да благодаря на А. М. Корбут за посочването на важни аналитични материали по темата за академичните аудиторни комуникации.

²⁹ А. М. Корбут, в статия за конспектирането, разделя „диктовката“ или „речта-под-запис“ като един от неутралните феномени на работата по време на лекция, не мога да се освободя тук от оценъчно отношение към тази практика, заключаващо се не просто в „реч-под-запис“, а в това специфично нейно интониране, което ни връща в училище, към училищния учител, който произнасяйки гласно текста на диктовката, прави това ясно, високо, отчетливо, като разтегля

преподаватели, които, обратното, като не обръщат внимание на процеса на конспектиране, говорят толкова бързо, че да се водят записки е практически невъзможно, и това е чест проблем, изплуващ след това по време на семинарите. Практически всички преподаватели практикуват повторение на отделни части от лекцията си, не поради необходимост от изясняване на мисълта, а за това студентите да успеят да запишат. Самите те често молят за това (като дават различни знаци), прекъсвайки процеса на публичната мисъл.

Накрая, четвърто, аудиозаписът на лекцията с последваща автоматична дескрипция работи за откритостта на аудиторните интеракции. Конспектът се явява (явявал се е) транспонирана форма (често по причудлив начин) на лекцията и не е бил документ, разказващ за нейното съдържание. Аудиозаписът (и видеозаписът) на лекцията вече е такъв документ, който може да бъде представен където и да е, може да бъде качен например в мрежата. Борбата с това явление чрез различни забрани и договорки, е свършено безперспективна. Това означава, че с появата на мобилното устройство в ръцете на студента преподавателят се лишава от онази аудиторна затвореност, която е съществувала традиционно и му е позволявала различни непрофесионални практики, дори близо до тази форма на *академично плагиатство*, когато той е можел с години да чете лекции по чужди разпечатани учебни пособия и монографии, без да се позовава на тях. Сега преподавателят се оказва в ситуация на съвършено нова отговорност за своето устно слово, за казаното в аудиторията, което, безусловно, в перспектива трябва да повлияе върху повишаване качеството на преподаването.

В заключение ще маркираме проблемите за последващи тематизации на влиянието на мобилното устройство върху традиционните аудиторни формати на комуникация. Първо, ситуацията на наличие на мобилно устройство по време на изпит или контролно изпитване. Минитюаризацията на мобилното устройство до размера на чип създава

думите, правейки големи изкуствени паузи между тях, често тодейки окончанията и т.н. Няколко пъти съм бил свидетел на такава диктовка в университетска аудитория: студенти-първокурсници, наскоро разделили се с училищния чин, усмихвайки се, я възприемаха „на ура“, защото те още не са овладели навиците да конспектират естествено звучащата реч на преподавателя, реч, която съответства на неговата мисъл, а не на техническите задачи на дестилираната „реч-под-запис“.

действителен проблем за обичайните форми за проверка на знанието. В крайна сметка, това не е само технически и етически проблем, но и процедурно-съдържателен, т.е. напълно възможно е да се измени начина за осъществяване на този контрол и съдържанието на това, *което* се контролира по време на изпит.

Второ, наличието на мобилно устройство в ръцете на студента по време на занятия предявява особени ситуативни изисквания към говорещия преподавател. Във връзка с това, че аудиторната иманентност сега се оказва разбита (аналогичен процес се случва в болничните заведения), структурата на фоновете очаквания един от друг на различните участници (страни) в аудиторната интеракция може да се промени. Това се отнася не само за формалните страни на интеракциите, но и за съдържанието на лекциите, за тяхната тематична организация. Тези и подобни на тях въпроси изискват специално разглеждане.

Превод от руски:
Божидар Ивков

Литература

Батыгин, Г. С. (2004) *Континуум фреймов: социологическая теория Ирвинга Гофмана*. В: И. Гофман *Анализ фреймов: Эссе об организации повседневного опыта*. Институт социологии РАН; ФОМ, Москва

Вахштайн, В. С. (2011) *Социология повседневности и теория фреймов*. СПб.: Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге.

Гарфинкель, Г. (2010) *Исследование работы преподавания университетского курса химии в формате лекции*. В: Академическая лекция: преподавание и исследование. Сб. науч. ст., БГУ, Минск

Гофман, И. (2003) *Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта*. М. Институт социологии РАН.

Данилова А., В. В. Миронов (2015) *Честный разговор об итогах реформы образования*. Pravmir.ru. 20.10.2015. URL: <http://www.pravmir.ru/vladimir-mironov-ob-obrazovanii>.

Корбут, А. М. (2010) Заметки о ведении конспекта во время университетских лекций. В: *Академическая лекция: преподавание и исследование*: сб. науч. ст. Минск : БГУ, 2010

Корбут, А. М. (2008) Институционализация учебных ситуаций в образовательной практике. В: *Анализ образовательных ситуаций*: сб. науч. ст. Минск : БГУ

Тягунова, Т. (2010) Академическая лекция (О некоторых чертах университетской практики в ее повседневном осуществлении. В: *Академическая лекция: преподавание и исследование* : сб. науч. ст. Минск : БГУ

Cheshire, T. (2013) *Distracted? How hyperstimulation is making you smarter* // WIRED. 10 December <http://www.wired.co.uk/magazine/archive/2013/12/features/hyperstimulation>. (ресурсът е ползван на 10.11.2015).

Elliott, A., J. Urry (2010) *Mobile lives: self, excess and nature*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library.

Gidda, M. (2014) *Students: bring your own technology to uni*. Friday 11 April 2014. URL: <http://www.theguardian.com/education/2014/apr/11/students-bring-tech-device-uni> (дата обращения: 15.09.2015).

Goffman, E. (1966) *Behavior in Public Places*. The Free Press, N.Y.

ЗА РАЦИОНАЛНОТО ИЗПОЛЗВАНЕ НА ИНТЕРНЕТ В ОБРАЗОВАНИЕТО¹

Януш Морбитцер

Резюме: Интернет се превърна в един от най-важните образователни инструменти днес. Изследванията обаче показват, че вместо да бъде инструмент за интелектуално развитие често се използва без необходимата рефлексия, като лесно достъпен източник на информация. Статията представя нови възможности, предлагани от Интернет, и нови компетенции, необходими за пълноценното използване в образованието на присъщия му потенциал. Тези компетенции са предимно интелектуално-аксиологични, а не технически.

Ключови думи: образование, Интернет, компетенции, мъдрост, развитие

Abstract: The internet is turning into the most important educational tool today. However, research shows that instead of it being an instrument for intellectual development, it is often used without the necessary reflection as an easily accessible source of information. The paper presents new possibilities introduced by the internet and new competences, necessary for the full use in the education of its inherent potential. These competences are mainly intellectual-axiological, not technical.

Key words: education, internet, competences, wisdom, development

*„Същността на техниката
изобщо не е нещо техническо“.*

Мартин Хайдегер (1889-1976) – немски философ,
Един от най-големите философи на XX век.

Увод

Цитираната като мото мисъл на философа Мартин Хайдегер трябва да бъде канон в работата не само с медиите, но и с всякакви творения на техниката. Обикновено потребителите на различни технически блага се фокусират – което на пръв поглед изглежда очевидно и естествено – върху техническия слой и пренебрегват културния слой. Междувременно културният слой в техниката – културната връзка, е по-важен. Това е основата, върху която е изграден техническият слой. Запазването на равновесие между тези два слоя, които трябва да се разглеждат като аверс и реверс на същата тази действителност, е условие за рационалното и безопасно използване на всяка технология. Например, причината за повечето автомобилни инциденти понякога не е ненадеждна техника, а именно описания от американския философ, медиен експерт и културен критик Нийл Постман (1931-2003) триумф на техниката над културата –

¹ Статията е преведена по: Morbitzer, J. (2018) O racjonalnym wykorzystaniu internetu w edukacji. W: *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej*, № 23, ss. 13-28, с любезната подкрепа, разрешение и съдействие на автора.

технопол, който *de facto* е начин на мислене за техниката², при който се дава приоритет при пренебрегване (често тотално подминаване) на културния слой.

Интернет, както и много други образователни иновации – въпреки големите финансови разходи за оборудване на училищата с нови технологии – не донесе очакваните резултати и не направи революция в учебната среда. Причината за това неблагоприятно явление е фокусирането върху самата технология, а не върху променящите се възможности за обучение³ и липсата на оптимална среда за обучение, подходяща за всеки носител, в която добродетелите на дадена среда могат да процъфтяват. Много от тези технологии, начело с интернет, могат да се считат за отлични инструменти за неизползвани шансове и възможности.

На въпроса за причините за такава голяма образователна популярност на Интернет, отговорът обикновено е политически коректен – Интернет е отличен, лесен и бързо достъпен източник на знания, в него може да се намери всичко, което е полезно за образователния процес. Подминавайки съществената и често допускана грешка, защото в интернет няма познания, а само компоненти, необходими за изграждането им – информацията, възниква следващият въпрос: защо, като имаме толкова лесен достъп до интернет, ние не сме като човечество нито по-мъдри, нито по-добри, а напротив – най-новите изследвания показват систематичен спад на човешкия интелект?⁴

Капанът на интернет

Проблематиката, свързана със системното намаляване на човешката интелигентност, или напредващият процес на идиоокрация, съм описал по-широко в

² N. Postman, *Technopol. Triumf techniki nad kulturą*, przeł. A. Tanalska-Dulęba, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA, Warszawa 2004.

³ *Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce*, przeł. Z. Janowska, red. H. Dumont, D. Istance, F. Benavides, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013, s. 53.

⁴ Изследователи от Норвежкия център за икономически изследвания „Рагнар Фриш“, въз основа на много надеждни изследвания, показаха, че от началото на 70-те години на миналия век средното ниво на интелигентност на хората систематично намалява и то с по-високи темпове от нивото, прието по-рано в хипотезата на Дж. Флин. Виж: J. Morbitzer, *Internet w edukacji – między mądrością a głupotą*, [#jacommentid:4924](https://www.edunews.pl/badania-i-debaty/opinie/4328-internet-w-edukacji-miedzy-madrosacia-a-glupota) [dostęp: 10.08.2018].

няколко публикации⁵, в тази статия искам да обърна внимание на явлението, което нарекох „капан на интернет“. Той се състои във факта, че споменатите лекота, бързина, ниски разходи и универсалност на достъпа до информация, предлагана от Интернет, приспиват интелектуалната бдителност на потребителите на тази технология и много от тях се чувстват освободени от нуждата и готовността за тяхното постоянно развитие. Въпреки това, приемайки предположението за леснотата при използване на този носител и неговите ресурси, че е достатъчна причина да не се налага да подобряваме себе си интелектуално, това вече е голяма грешка. Защото леснотата се отнася само до достъпа до информация, а не – вече напълно извън дадения носител – до процеса на нейната обработка.

Всеки носител – ако трябва да се използва рационално и отговорно – изисква предварителна подготовка на потребителя. Информация по почти всяка тема може да бъде намерена по радиото или в книга, само че е много по-трудно да ги търсим в тези медии (освен ако дигитализираните ресурси не са поставени в интернет, но тогава използваме присъствието на даден носител в интернет, неговата онлайн версия). Следователно, другите медии изискват потребителите да бъдат по-компетентни, повече работа и време. Затова по прагматични причини хората предпочитат интернет. Задачата на преподавателите обаче, е да опровергават мита, че леснотата на достъп до информация (често потребители на интернет, а и учители, я идентифицират със знания!) автоматично се превръща в знание на учениците. Ако искаме да се обогатим интелектуално, тогава всеки носител изисква подготовка и усилия от страна на потребителя. Мисията на съвременния учител е да подготви учениците за ролята на архитекти на знанието, т.е. да оборудва ученика с компетентността да изгради самостоятелно сграда от знания – включително от ресурсите на глобалната мрежа – от информация.

За ефективното използване на медиите и инструментите на съвременните технологии изглежда е необходимо да се оборудват, както учениците, така и

⁵ J. Morbitzer, *Into Idiocracy – Pedagogical Reflection on the Epidemic of Stupidity in the Generation of the Internet era*, “Humanitas University Research Papers PEDAGOGY” 2018, nr 17; J. Morbitzer, *Sokrates odwrócony, czyli o internetowej głupocie*, [w:] *Człowiek – Media – Edukacja*, red. nauk. J. Morbitzer, D. Morańska, E. Musiał, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Biznesu w Dąbrowie Gorniczej, Dąbrowa Gornicza 2017.

преподавателите с дълбоки, основани на собствения им размисъл познания за няколко основни принципа и закономерности, свързани с медийния свят. Такива закономерности включват: принципа на Св. Матей, метафората за белката в кокошарника, твърд и мек медиен детерминизъм, парадоксите на развитието на техниката на Жак Елул и много други. Ограничените рамки на тази статия позволяват само да се отбележат избрани елементи от този списък.

Специално значение за рационалното използване на интернет има един от най-важните принципи в социалните науки – принципът на Св. Матей. Неговата същност се отнася до притчата за талантите, известна от Евангелието, чието заключение е: „защото всекиму, който има, ще се даде и преумножи, а от оногова, който няма, ще се отнеме и това, що има”⁶. Така един интелектуално богат или разумен интернет потребител ще бъде по-добър архитект на знание – той ще избере по-добри „информационни тухли“ и ще изгради по-мощна сграда на собствените си знания. Интернет ще бъде за него инструмент за интелектуално развитие. Интелектуално беден потребител, който вероятно ще бъде по-слаб архитект, няма да е в състояние да избере ценна информация, често ще се ограничава до операции „копиране – поставяне“. Освен евентуални правни проблеми, е лесно да се види, че за тази категория потребители интернет ще бъде инструмент за интелектуална деградация.

Отнесен към глобалната мрежа, принципът на Св. Матей означава, че тук имаме работа с един вид обратна връзка – колкото по-силен е потребителят в интелектуален план, толкова повече ще се възползва за собственото си развитие. Това предполага много важен извод за образователната практика: струва си да се погрижите за първоначалната интелектуална подготовка на учащия, включително да го оборудвате с общи знания и този процес може и трябва да се провежда от ранна детска възраст и при всякакви обстоятелства, също и дори в частност на тези, които са „извън интернет“.

Влиянието на инструментите на информационно-комуникационните технологии, които включват глобалната мрежа, върху интелектуалното функциониране на хората зависи главно от рационалността на тяхното използване. Пълното и добро използване на богати и разнообразни интернет ресурси е възможно само ако потребителят има

⁶ Евангелие от Матей, 25:29.

съответните знания, а още по-добре – също и мъдрост. Принципът на св. Матей показва, че ефективността на използването на интернет – също и в областта на образованието⁷ – се определя от човека. Тук си струва да припомним – в най-съкратената версия – принципа на мекия детерминизъм, формулиран от американския медиен експерт Пол Левинсън. Той предполага, че медиите (в по-широк смисъл – всички технологии) предлагат определени възможности, а човек решава за степента на тяхната употреба⁸. Следователно, мекият медиен детерминизъм мълчаливо се позовава на концепцията за отговорност, тъй като човек – имайки на разположение определени възможности, предлагани от технологиите – взема решения за тяхното използване или дори за отказ да ги ползва. В такава решаваща ситуация например е водачът на автомобил с висока мощност и висока максимална скорост. Отговорният водач е готов да ограничи свободата, предлагана от технологиите в името на признати ценности – като безопасността на себе си и на други потребители и да адаптира скоростта към конкретната пътна ситуация.

По принцип мекият детерминизъм чудесно се свързва с формулираната от споменатия вече Н. Постман и ключова за рефлексията върху света на медиите теза: „Всяка технология е едновременно бремене и благо; не или-или, а това и това едновременно”⁹. Следователно използването на всяка технология включва както положителни ефекти, така и потенциални заплахи, които винаги трябва да се вземат предвид.

Такава потенциална заплаха например е описаното чрез метафората за белката в курника¹⁰ неподходящо използване на интернет, основаващо се на концентрацията върху търсенето на поредната информация, при едновременното пренебрегване на преработката на вече натрупания материал. Тази метафора показва, че е необходимо изграждането на отговорно поведение на ползвателя в света на медиите, защото

⁷ По принцип всяко ползване на интернет има образователен характер, защото или научаваме нещо и по този начин се обогатяваме интелектуално, или се подлагаме на интелектуална деградация.

⁸ P. Levinson, *Miękkie ostrze, czyli historia i przyszłość rewolucji informacyjnej*, przeł. H. Jankowska, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA, Warszawa 2006, s. 24.

⁹ N. Postman, op. cit., s. 16.

¹⁰ Zob. np. J. Morbitzer, *Sokrates odwrócony, czyli*

мнозинството от нас още не умеем да действваме рационално в условия на прекомерна информация. За разлика от водената от инстинктите си белка, човек има култура и именно тя трябва да бъде навигатор и кормчия на неговото поведение, защото те могат да бъдат формирани.

Два модела на използване на интернет в образованието

В сравнение с епохата на книгата цифровата ера предлага изцяло нови възможности и поставя също нови изисквания. Линеарната книга налагала последователно прочитане на съдържанието и не е изисквала от читателя вземането на решения. Мрежата обаче, създава значително по-голямо пространство на свобода на избора, като по този начин изисква от потребителя голяма самостоятелност и често вземане на решения. Умението да се вземат правилни решения, също и по отношение на собственото развитие, е една от няколкото възможни дефиниции на мъдростта. От тук следва, че за ефективното използване на мрежата е необходима мъдростта на потребителя.

До подобно заключение водят и думите на един от създателите и бивш президент на Apple Inc., Стивън Пол Джобс (1955-2011): „Самата технология тук не се брои. Това, което е важно, е вярата в това, че хората са добри и мъдри, и че ако им предоставим съвременни инструменти, те ще бъдат в състояние да творят истински чудеса с тях“. С. Джобс тук подчертава особеното значение на аксиологичните категории „доброта“ и „мъдрост“, защото само хората, притежаващи тези ценности, ще могат напълно да използват потенциала на съвременните медии и технологии. На свой ред това води до заключението, че ако съвременното образование трябва добре да изпълнява своята обществена мисия, трябва да поеме в нова посока – трябва да се ориентира в посока на мъдростта и духовността.

В контекста на казаното от С. Джобс заслужава да се запитаме, какво означава – от образователна гледна точка, да бъдеш умен. Тук трябва да призовем съществуващото във философията от древността, силно популяризирано от немския философ от епохата на Просвещението Имануел Кант (1724-1804), разграничение между два компонента на човешкия мозък: интелект и разум. Интелектът (лат. *intellectus*), който има инструментален характер, е емоционално неангажиран,

аксиологично неутрален, изпълнява откривателски функции, водещи до студено познаване на истината. Докато разумът (лат. *ratio*) е свързан с аксиологичния пласт, осигурява рефлексивност, оценява и показва, какво е добро и какво е лошо. Това е понятие, близко до понятието мъдрост. Интелектът е необходим, за да може човек да бъде откривател и изобретател, но именно разума решава по какъв начин ще използваме своите постижения. Немският педагог и философ Ото Фридрих Болнов (1903-1991) особено сполучливо посочва, че „интелектът ще ни научи, как да построим дом. Но това е малко. Единствено разумът ще ни научи, как мирно да съжителстваме в него”¹¹. Образователният проблем е в това, че съвременното образование цени високо интелекта, отколкото разума, то не е заинтересовано да формира мъдрост.

Можем ли да използваме интернет рационално и отговорно? Както е показал в своята работа „Под повърхността“ американският журналист, занимаващ се с въпросите на технологиите, бизнеса и културата - Никълъс Кар, интернет е медия, принуждаваща към повърхностност: „когато сме онлайн, попадаме в среда, насърчаваща повърхностното четене, незадълбоченото и разпиляно мислене и натрупването на откъслечни знания”¹². На този аспект обръща внимание и полският социолог Зигмунд Бауман (1925-2017): „В класацията на полезните и желаните умения, изкуството да се сърфира детронира изкуството да се вглъбяваме”¹³. Характерно е, че типичното определение за поведението на интернавтите е означаващото плъзгане по повърхността „сърфиране“, но не откриваме понятия, означаващи по-дълбоко потапяне, като например гмуркане. Тук не става дума за т.нар. дълбок интернет (англ. *deep Web*), което означава съдържание, неиндексирано с помощта на стандартните търсачки, нито също за незаконната тъмна мрежа, „тъмен интернет“ (англ. *Dark Web*)¹⁴, а като оставаме при класическата мрежа, трябва да се отбележи, че такова повърхностно използване на

¹¹ Gadacz, *Uniwersytet w czasach bezmyślności*, wykład inauguracyjny, AGH, Krakow, <http://www.agh.edu.pl/info/article/uniwersytet-w-czasach-bezmyslnosciwyklad-inauguracyjny/> [dostęp: 10.08.2018].

¹² N. Carr, *Płytki umysł. Jak Internet wpływa na nasz mózg*, przeł. K. Rojek, Wydawnictwo HELION, Gliwice 2013, s. 145-146. Преводът на цитата в текста по горе е по българското издание на книгата: Н. Кар. *Под повърхността. Как интернет влияе върху четенето, мисленето и паметта*. ИК „ИнфоДАР“, София, 2012, с. 137. Превод от английски Елена Ганчева.

¹³ Z. Bauman, *O edukacji. Rozmowy z Riccardo Mazzeo*, przeł. P. Poniatowska, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2012, s. 46.

¹⁴ Zob. <https://ciekawo.org/2016/07/15/glebszy-poziom-internetu/> [dostęp: 10.08.2018].

ресурсите на глобалната мрежа, без задълбоченото проникване в тях, е загуба не само на тези ресурси, но и преди всичко на шансовете за личностно интелектуално развитие. Поради липсата на умения или желание да се „гмуркаме“ в мрежата губим възможността да опознаем това, което е под повърхността, това, което може да бъде красиво и стойностно – губим целия информационен „подводен свят на интернет“.

Ако обаче си представим интернет като почти безкрайна информационна шведска маса, то очевидно е, че при такова информационно изобилие разумната стратегия за удовлетворяване на информационния „глад“, е използването на малки порции от отделните „маси“ (страници), с надеждата, че на следващите ще намерим още по-вкусни хапки. Следователно, това информационно изобилие по някакъв начин налага стратегията за плиткост, но това е само частично обяснение и обосновка на отказа от опознаване на намиращото се „по-дълбоко“ и от изискваните по-големи компетенции на потребителя на мрежовите ресурси. Решаването на този проблем е без съмнение много важна задача и предизвикателство към съвременното образование.

Приемайки като критерий степента на филтриране на информацията, достигаща до ученика, могат да се разграничат два модела на използване на интернет. Първият модел (поредността тук е изцяло произволна) е предоставяне на целия интернет на разположение на ученика, без никаква намеса от страна на образователните институции. Вторият модел обаче, съдържа създадени от тези институции информационни филтри, позволяващи на учениците да ползват ограничени ресурси (обичайно тематични), признавани от учителите за полезни и несъздаващи заплахи под формата на вредно педагогическо съдържание или фактически погрешно съдържание.

В първия модел, който е отражение на реалната ситуация на потребителите, ползващи интернет, хвърляме ученика в дълбоката вода. Той трябва да притежава компетентности, свързани с намиране на информация, с нейната селекция и с превръщането ѝ в полезно знание, следователно той трябва да притежава меки умения, по-специално едно от най-важните днес – умението да се учи. Именно усъвършенстването на тази ключова компетентност на XXI век, съчетано с научаването да бъде отговорен за собственото си образование, са най-големите предимства на този модел. Противниците на този модел ще посочват, че е възможно да съществуват

заплахи, основно под формата на фалшиво съдържание или можещи да въздействат негативно на ученика.

Във втория модел се сблъскваме с „централизиран контрол” – ученикът се движи в изкуствена, но безопасна информационна среда, тук обаче неговите навигационни компетенции – както необходимите, така и изгражданите – са значително ограничени. Тази ситуация напомня на курс за шофиране, реализиращ се на затворена писта, лишена от реалните заплахи, които могат да възникнат в реална пътна обстановка, но именно поради отстраняването на тези заплахи, силно отделен от ежедневната практика и уличното движение и във връзка с това е малко полезен за обучаващия се.

Основният педагогически въпрос се отнася до целта на използването на информационния носител – дали това е дългосрочна цел, каквато е интелектуалното развитие на ученика или това е конкретна, ултра-краткосрочна цел под формата на подготовка на есе, проект, предоставяне на прост отговор без излишен по-задълбочен анализ или дори без по-голямо разбиране за него? Следователно, дали това е вътрешна цел (а с това и мотивация), формулирана от учащия се, или е външна цел, наложена от учителя, училището или образователната програма? Позовавайки се на концепцията на А. Маслоу, в първия случай може да се говори за задоволяване на потребностите на растежа и разглеждане на учащия се като вътрешно контролиран, а във втория случай за задоволяване на потребностите на недостига и разглеждане на учащия се като външно контролирано същество. Заслужава да се добави, че моделът, използващ информационен филтър, обикновено има комерсиален характер, защото с неговото създаване, с предоставянето на определено съдържание, с изследването на ефективността му и др. под., се занимават конкретни фирми.

От образователна гледна точка, първият модел е по-разумен и по-полезен за учащите, докато вторият модел е по-удобен и по-безопасен за учителя. Ако имаме предвид, че в съвременното образование учителят – макар и все още много важен – вече да няма управленска роля, не е ментор и „мъдрец на сцената“, той е по-скоро водач и фасилитатор, който стои настрана, а главният актьор е ученикът, то избора на модел изглежда очевиден.

Върху дисфункционалността на съвременните образователни системи в сферата на подготовката на учениците за ефективно използване на интернет в глобален мащаб, а не само в нашата страна, е обърнал внимание проф. Лукаш Турски – физик, притежаващ огромно знание и страхотна педагогическа интуиция. В статията „Триумфът на невежеството“¹⁵ той обвинява образователните системи на отделните страни, че не са изпълнили своето най-важно задължение – да научат децата на рационално използване на интернет източниците. Както сполучливо отбелязва Лукаш Турски: „Способността за разграничаване на истината от боклуците е по-важна, отколкото познаването на логаритмите или историята на войните или въстанията”¹⁶. Следователно, училището е длъжно да подпомага учениците в процеса на формиране в техните умове на същностно-ценностен филтър, позволяващ им да разграничават истината от фалша и правилното съдържание от неистината и откровената глупост. Умението на ученика правилно да ползва такъв филтър е много по-ценно, отколкото предоставената му готова, филтрирана от външни филтри, информация.

Постмодернистката идеология, съдържаща отказ от истината, нейната плебисцитност (все по-често различни органи решават при гласуването на това, кое е истина и кое не е), допускането на възможността за съществуване на много истини – евфемистично наричани „наративи“ и съвременното функциониране на „постистината“ и фалшивите новини, доведоха до създаването на човек, безгранично доверяващ се на медийната информация и безрефлексивното ѝ приемане¹⁷. Като определение на този човек полският журналист, есеист и критик на масовата култура Мариуш М. Чарнецки (1934-2015), предлага термина „медиот“, или медиен идиот. Думата „идио“ тук няма обидно съдържание, а се извежда от гръцкото *idiotes*, означаващо неспециалист, игнорант, човек с много ниска квалификация¹⁸.

На още една особено важна компетентност в съвременния интернет-свят обръща внимание друг автор - проф. Томаш Шкудларек. Като мълчаливо се позовава на т.нар. Закон на Теодор Стърджън, който казва, че „90% от съдържанието е глупост“ (ang.

¹⁵ Ł. Turcki, *Triumf nieuctwa*, „Przegląd” 2017, nr 6.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ J. Morbitzer, *Sokrates odwrócony, czyli...*

¹⁸ M. M. Czarniecki, *Medioci: czy nie jesteś jednym z nich? Przewodnik dla odbiorców telewizji, prasy, radia, kaset wideo, Internetu*, Wydawnictwo Europol, Warszawa 2003.

ninety percent of everything is crap), професорът апелира за показване на правилната дистанция спрямо отразяването в медиите и отношението към „неразрушимото и вечно подозрение, че може и да е иначе“¹⁹. Това е основа за рационален критицизъм, която трябва да характеризира човека в контекста на медийното излъчване.

Заклучение

Темата за използването на интернет в образованието е много сложен въпрос. Тук съществуват много различни концепции, подходи, индивидуални идеи, виждания на изследователи и учители. Ситуацията напомня тази, описана от Джон Годфри Сакс (1816-1887) в известната *Балада за слона и шестте слепи индустии*²⁰. Ограничените рамки на статията не позволяват нейното пълно представяне, но все пак препоръчвам на читателите да се запознаят с нея, поради голямата ѝ образователна стойност. В нея всеки от шестте слепи мъже описва слона от собствената си познавателна перспектива. И макар всеки да е прав в описанието на своята част, никой не описва слона в цялост. Тази балада показва една от най-често допусканите познавателни грешки – разбирането *pars pro toto*, т.е. познаване на цялото чрез фрагментите. Тя показва необходимостта от обмяна на възгледи, преживявания и резултати от изследвания между изследователите, занимаващи се с внедряване и изследване на използването на интернет в образованието, защото само тогава е възможно да бъде получена по адекватен начин цялостната проблематика.

Изглежда, че едно от предложенията, което си заслужава да бъде разглеждано, е концепцията за цялостна визия на интернет. Тя предполага единството на четири сфери: техническа, интелектуална, културна и аксиологическа. Единствено първата, което личи и от наименованието ѝ, се отнася до технически въпроси и на практика се свежда до научаване как да се използва оборудването и избрани приложения за него. Интелектуалната сфера това са компетентностите на потребителите в сферата на избора на ценни информации и изграждането от тях на сградата на знанието, т.е. компетенции в сферата да бъдеш архитект на собственото знание, отговорността за собственото

¹⁹ T. Szkudlarek, *Media. Szkic z filozofii i pedagogiki dystansu*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Krakow 2009, s. 124.

²⁰ *Księga nonsensu*, przeł. A. Marianowicz, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1986; zob. też dok. elektron. <http://psychologbielsko.eu/wp-content/uploads/2015/01/Saxe-J.G.-Ballada-o-s%C5%82oniu.pdf> [dostęp: 10.08.2018].

развитие и отговорността за релациите с другите потребители. Културната сфера създава широко разбиращия контекст на образователни промени, докато тясно свързаната с нея аксиологическа сфера е необходима за вземане на съответстващи на етиката решения при избора на информация и за употребата ѝ при използване на интернет на общия медицински принцип *Primum non nocere*. В тази сфера се включва и споменатия по-рано постулат на С. Джобс за мъдрия и добър потребител на медии. Трябва да се подчертае, че той не е гаранция, а само необходимо условие за рационално боравене с интернет.

Подготовката за този процес изисква оформянето на широк „плик“ – учебна среда. Това понятие, въведено от Хана Дюмонт и Дейвид Истанс в работата под тяхна редакция „Същността на ученето“, се дефинира като общите условия – както материални, така и нематериални, в които се реализира процеса учене. Така разбирана учебната среда обхваща четири измерения:

- ученикът (кой учи?),
- учители и други възпитатели (с кого се реализира процеса учене),
- съдържание (какво се учи),
- инфраструктура (къде и с помощта на какво?)²¹.

Авторите подчертават, че ученето трябва да бъде разбирано като „ситуирано в контекста“ и то именно непосредствения контекст на всяко събитие, свързано с ученето, т.е. това, което определяме с наименованието „среда на ученето“²².

Да повторим накрая използваната като мото на тази статия мисъл на М. Хайдегер: „Същността на техниката изобщо не е нещо техническо.“ От представените в статията аргументи следва, че е голяма грешка да се разглежда интернет и образованието, подкрепяно от този носител, преди всичко с технически категории. Необходимо е значително по-широка, холистична визия за него и свързана с нея концепция за възпитание, насочващо към мъдрост и духовност. Мъдростта на свой ред трябва да бъде възприемана като особено важна ценност, характеризираща, както ученика, така и учителя. При това не става дума всички учители и ученици да бъдат мъдри, колкото древногръцките философи – това очевидно е нереално, важно е да се посочи

²¹ *Istota uczenia się...*, s. 52.

²² *Ibidem*, s. 53.

правилната посока на действие и да се осъзнае, че мъдростта трябва да се търси, защото това е изключително важна аксиологическа категория в днешния дигитален свят. Мъдростта изисква обективизма на оценката (както при избора на информация, така и при тази на учителя, когато оценява ученика), контрол над емоциите и работещ механизъм за вземане на решения.

Пътят към мъдростта е дълъг. Днес мъдростта се е превърнала в една от най-дефицитните ценности. Сред многото причини за това негативно явление трябва да се отбележи фактът, че живеем в света на т.нар. горещи медии, изпращащи – за разлика от студените медии – пълни и лесни за получаване съобщения, ангажиращи сетивата и емоциите, а не въображението и разума. В резултат на потапянето в света на горещите медии човекът от цифровата епоха става все по-емоционален и едновременно с това все по-малко рационален²³. Заслужава да се припомни още една дефиниция на мъдростта. В днешния вибриращ свят, изпълнен със суета, гъмжило от мисли, с излишък от стимули и информация, мъдростта трябва да се разглежда не само като умение да се вземат правилни решения, но и като изкуство да поддържаш вътрешното си спокойствие. Това е толкова трудно изкуство, че е достъпно за малцина.

Борбата за рационално използване на интернет в образованието – образование, което днес може да бъде реализирано навсякъде и по всяко време, без някогашните ограничения с училищното време и пространство – това е борба за това смартфонът с достъп до интернет да не бъде за ученика само разширение на ума му, удължение на ръката му и безрефлексивното му използване като средство за забавление, а да бъде рационално и отговорно използвано мобилно средство за развитие на младия човек, инструмент за познание на света и на самия себе си. Това е много важен елемент от възпитанието на саморазвитие и ефективна подготовка за добро функциониране в цифровия свят, а в по-широк контекст да бъде осъзнат, напълно ценен гражданин на съвременното мрежово общество. Технологическият напредък, който не се придружава от дълбока хуманистична рефлексия, винаги е повече заплаха, отколкото шанс.

Превод от полски език: Божидар Ивков

²³ J. Morbitzer, *O efekcie ciepłarnianym w edukacji*, [w:] *Człowiek – Media – Edukacja*, red. nauk. J. Morbitzer, D. Morańska, E. Musiał, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Biznesu, Dąbrowa Gornicza 2015.

Идеална безволева субектност във философската интерпретация на тактическите и стратегическите игри

Невелин Вутев

Абстракт: Светът на волята е свят на ужас и мрак и бягството от него е възможно в безволево оттегляне, което е протиеестествено изключение: гениална, съзерцателна обективност. Съответстващи на тази Шопенхауерова идея за безволева субектна идеалност според нас са заниманията с тактико-стратегически игри, пример за каквито даваме в най-сложните от тях-шахмата и спортния бридж. За това наше виждане свидетелства качеството на игра при машините, които побеждават човека, защото именно те представляват такава безусловна от волята субектност. В текста вземаме отношение и към нашумелия и свързан с тази тема проблем за изкуствения интелект, отнасяйки го към идеята на Ницше за свръхчовека, който изглежда, че ще дойде като машина. Изкуственият интелект не притежава нито други форми, нито други закони на мисленето, той е светът на представата, в който е изчезнала волята. Един такъв интелект побеждава друг подобен в игрите не поради превъзходството на представата над волята, а доколкото е по-усъвършенстван в копирането на човешката мисъл.

Ключови думи: игра, стратегия, тактика, воля, идеално, безволева субектност.

Abstract: The world of the will is a world of horror and darkness and the escape from it is possible in the will-less retreat, which is one unnatural exception – a prodigious, discerning objectivity. Corresponding to the idea of Schopenhauer about the will-less subjective ideal, according to us, are the complex tactical-strategic games such as chess and bridge. In support of our concept is the fact that machines exhibit far superior performance in these games and they consistently defeat humans because machines are a subject unconditioned by the will. In this article we also provide a standpoint on the modern topic about artificial intelligence (AI), ascribing it to the Nietzsche idea about the Superhuman, which it appears will ultimately manifest as an AI machine. AI does not possess any other forms or laws of thinking, it exists solely in the world of the conception, where the will has disappeared. AI defeats its prototypic human intellect in these games not because of the superiority of the conception over the will but because of its perfection in copying the human thinking.

Key words: game, strategy, tactics, will, ideal, will-less subjectivity.

*Воля за истина ли зовете вие това, о, премъдреци,
което ви тика и ви разгонва?*

*Воля за мислимост на всичко съществуващо:
тъй назовавам аз вашата воля!
Всичко съществуващо вие искат
е да направите мислимо,
защото с основателно недоверие
се съмнявате дали то изобщо е мислимо.*

...

*Също и ти, който дириш познание,
си само пътека и следа на моята воля;
наистина моята воля за власт
върви също по стъпките на твоята воля за истина.*

*Фридрих Ницше,
Тъй рече Заратустра **

Нарастващата диференциация на всяко знание и всяка човешка дейност се отразява неминуемо и върху философстването, така че то започва да губи от своята уникална обаятелност. Появяват се всякакви философии - на езика, правото, политиката, религията, мита, науката, историята, природата, културата и какво ли още не. Хайдегер^[1] не е единственият, който би могъл да констатира, че въпросът за битието е забравен. А какво ли би казал Кант, ако чуеше, че двете неща, които вече предизвикват удивление и страхопочитание, не са звездите и моралът....?

Представата за човека като преди всичко рационално същество отдавна е остаряла и отпаднала. Въпреки това и най-големите противници на рационализма ще признаят, че човешкият живот е немислим без разумни проекции. Ние живеем, поставяйки си цели, решавайки проблеми и създавайки смисли. Така изявяваме и изразяваме индивидуалността си, слагайки своя отпечатък върху света. По този начин променяме света и себе си, а също така изменяме и ценностите, които зачитаме, и идеалите, които преследваме.

Нашият живот е рационален проект в борба с ирационалния свят, който ни заобикаля, а за своята оптимална реализация този проект изисква стратегия и тактика. Стратегията представлява общият план, който чертаем, а тактиката включва начините за неговата реализация и осъществяване. Ние създаваме рационални структури, чрез които да обясним и подчиним на разума си ирационалното, като подреждаме неопределеността.

За да бъдем добри стратежи, се изисква преди всичко въображение, а за да сме прилежни тактици, е нужен повече интелект: анализ и синтез. Въображението създава идеите, които се закрепват от паметта като варианти, чиято коректност изчислява интелектът. И трите способности работят паралелно, никоя не би имала значимост, ако я нямаше някоя от другите. Трудностите, стоящи пред изкуствения интелект, идват най-вече от креативността, която, както изглежда, не представлява груба и проста сума от паметта и интелекта, от запомнянето, съхранението и възпроизвеждането на информацията, от една страна, и нейния анализ и синтез, от друга. Разбира се въображението използва като база готовите образи на паметта и неговите продукти и творения имат аналози в нея, а без корективите на интелекта неговите изяви биха били хаос и произвол, но въпреки това, то е отделна способност. (Може би в Кантовата философия няма по-мъчна част от тази, посветена на въображението.)

Да се мисли и още повече да се философства върху стратегията и тактиката извън дадено конкретно съдържание, е невъзможно. Затова тук сме избрали шаха и бриджа като такова съдържание. Пътят към майсторството е дълъг и труден и не на всеки се удава да върви по него. По степен на сложност другите игри не могат да съперничат на тези. Никой не може да достигне върха и той остава неизвестен.

Маневрено позиционната игра изисква повече въображение - това е областта на стратегията. Комбинативно нападателната изисква повече интелект - това е областта на тактиката. В единия случай се играе предпазливо, а в другия агресивно. Така в играта участват също и темпераментът и характерът.

Играта на шах и бридж е тренинг на мисълта и подготовка за живота в направление рационална проекция. Тя е и конкретна изява на философстването.

Тази статия е свързана с възможността, която Шопенхауер допуска в третата и четвъртата книги на основното си произведение, (*Светът като воля и представа*) волята да бъде подчинена на представата. В тези книги философът обсъжда естетическата и етическата проблематика от неговата философия във връзка с феномените на гениалността и светостта

Волята може да бъде потисната и ограничена според Шопенхауер не от духа (понятие, което той отрича наред с душата, смятайки ги за неправомерни обобщения), а от интелекта. Интелектът е субективната страна на мозъка, така както целият организъм или тялото е обективната страна на волята. От тази гледна точка реалността на волята е по-фундаментална в сравнение с тази на интелекта.^[2] Затова и Шопенхауер разглежда възможността за подобно отделяне на интелекта от волята като неестествено изключение.

Какво представлява светът на волята според Шопенхауер? Това е свят на една непрестанна надпревара, в която волята оцветява дори познанието. В ежедневието виждаме как волята прониква непрестанно в съжденията така, че когато един човек ни е неприятен или враг - качества, които са естествени и в другите хора изобщо не ни дразнят, в този човек излизат голям проблем. И обратно, когато обичаме някого или когато ни е приятел, тогава качества, които принципно ненавиждаме, в него не ги и забелязваме. Положението става още по-трагично тогава, когато в оценките и разсъжденията ни сме замесени самите ние. В том *Втори на Светът като воля и представа* Шопенхауер посочва, че когато в съждението едно от понятията е понятието за Аза, тогава цялото съждение е пронизано от волята и тя е тази, която свързва всички участващи в съждението други понятия. В подкрепа на тази констатация ние привеждаме следния пример: Попитали един шахматист: „Колко хода напред може да

мисли?“ - и той отговорил: „Само един ход, повече от противника!“ Той, който следва да е образец за рационалност, също е промъкнал и скрито впилел в съждението егото си-който и да е противникът, той ще мисли един ход преди него! (подобно проникване на волята в съжденията на шахматиста е възможно само в разговор, но не и върху шахматната дъско.) [3]

Затова Шопенхауер съветва в момента, в който забелязваме, че в съжденията на събеседника ни волята надделява над интелекта му, веднага да приключим разговора с него. И понеже при болшинството от хората нещата стоят именно така (никой не може да бъде напълно обективен), е по-добре изобщо да не спорим и да се оставяме да ни побеждават. (Някой вече знае, че това, което е говорил в самото начало, не е вярно, но ще продължава да настоява, че точно то е правилното. Той вижда вече, че е сгрешил, но няма най-доблестно да признае, че не е прав, а ще измисля какви ли не аргументи, само за да не излезе, че е сгрешил. Това упорство на волята засенчва интелекта. Волевата агресия намира израз и в изражението на лицето на човека, в тона, с който ни говори, в стремежа да доминира независимо от предмета на разговора, в надменността и т.н.) Подобни спорове са абсолютно безсмислени, защото на човек не винаги му идва наум какво точно да каже по време на самия спор.

Софистикациите Шопенхауер обяснява със заиграването с обемите на понятията така, че кръстни или подчинени понятия се представят като тъждествени. На този проблем той посвещава една примерна схема в том Първи на *Светът като воля и представа*. Из страниците на неговите произведения могат да се открият много ерудирани интерпретации на формално-логически проблеми, (защо е възможно обемите на понятията да се изобразяват с кръговете на Ойлер, логическите закони са два, а не четири, фигурите на силогизма са три, а не четири) което впечатлява читателя толкова, колкото и самостоятелните му преводи от много езици- отношение, в което от философите може да му съперничи само Ницше.[4]

Този свят на волевия субект е отблъскващ и несъвършен. Той е неприятен и досаден. Негова алтернатива Шопенхауер намира във философските занимания. Ето какво казва той по повод на тези занимания: „Светът е преизпълнен с умисъл, със зла умисъл и откъсване от него е възможно единствено във философията.” [5]

Този пандемонизъм е противоположен на всеки пантеизъм и разглеждане на света като теофания. Наистина ли философията е въплъщение на една такава безволева идеалност? Не присъства ли и в съжденията на философите някаква ценностна пристрастност при защитата на идеите им? Успял ли е самият Шопенхауер да се отърве от нея в оценките си на Хегел и Лайбниц, както и при защитата на идеята

си за най-лошия от всички възможни светове? Според Шопенхауер съжденията на ума винаги следват съжденията на сърцето вследствие на предимството на волята пред интелекта. Ницше отива още по-далеч в това отношение, като настоява, че всяко ценностно съждение е несправедливо и няма други съждения освен ценностните. Тази невъзможност за обективно познание Ницше нарича перспективизъм и дава на надпреварата и гонитбата на волята названието воля за надмощие[6], с което той преименува идентични Шопенхауерови идеи.

Интелектът според Шопенхауер е призван да осъществява практически цели и ще бъде чудо, ако той успее да излезе извън тази си функция и да реши загадките на света. Метафизическата потребност на човека се състои в желанието да си обясни тайните на света, но това е в грубо противоречие с факта на практическа употреба на интелекта, което пък придава трагически оттенък на нашия живот.

Затишието на волята не е дело само на интелекта. Така, както утвърждаването на волята е акт на желание, така и отрицението ѝ е акт на нежелание, тоест в него участва и волята. Когато интелектът успее да игнорира волята, тогава пред субекта на познанието се открива и единственият истински обект на познание и съзерцание: Платоновата идея, която е отвъд явленията. Интересно е, че Шопенхауер не разбира Платоновата идея според разпространената абстрактно-метафизическа интерпретация - като абстрахирано от многообразието на явленията понятие. Идеята е общото преди нещата, а понятието е общото след нещата. Идеята опосредства отношението между единството и многообразието, между волята и явленията. Като корелат на чистия безволеви субект на познанието, при съзерцанието ѝ ние сме освободени от всички форми на закона за основанието, който се запазва дори при познанието на нещото в себе си като воля в самосъзнанието. Тук субектът и обектът стават едно, те са тъждествени и неразличими, затова самият субект е идеален, защото и обектът му е идея.

Доколко е приемливо тълкуването на Шопенхауер за творческото състояние като пасивно и безволево съзерцание на идеите, подреждайки изкуствата от архитектурата до музиката, е въпрос, по който няма да вземаме отношение, защото е от областта на естетиката. Ще припомним само, че още Ницше критикува неговото разбиране за гениалността като неактивност и квийетив (мълчание на волята). Тук ние изтъкваме теза, която много добре съответства на неговото виждане за чистия, освободен от воля субект и тя е, че такава интелектуална идеалност е налице в тактическите и стратегическите игри.[7] В тях ефективността се постига в голяма степен чрез изолирането на волята от интелекта. За това свидетелства и качеството на

играта при машините, които пресъздават чрез технически средства формата на човешкия интелект, но вече необусловена от органичните процеси на мозъка. (Ако някой разчита на блъф и психология, а не на анализизъм и теория на вероятностите в тези игри, той може по този начин да победи само човек, но не и специализирана компютърна програма.) Един идеален свят задължително трябва да е напълно изкуствен и да е надстроен над реалния-светът на изкуството е подобен. Той наистина трябва да наподобява Платоновата идея, но да е изчистен от реално съдържание. Идеалният свят следва да е логичен, но в него да липсват философските проблеми на логиката. Ние даваме пример с две такива игри, които са толкова усложнени, че надвишават възможностите не просто на средната, а на човешката интелигентност-това са шахматът и спортният бридж (съществуват шахматни позиции и задачи, които не е решил никой човек и които са достъпни за анализ само от компютрите). Ако човек се захване сериозно да изучава и играе тези игри, няма да му стигнат няколко десетилетия, за да се усъвършенства напълно в тях-винаги ще останат неизучени неща и ще се правят грешки. Въпреки че фигурите в шаха и картите в бриджа са краен брой, а правилата - твърдо определени, възможностите са неизчислими. Шахът е най-усъвършенстван, а бриджът му съперничи относително, защото в него случайността не е изчистена напълно. (В шаха не може в резултатите да се намеси и отрази съдийство, а в бриджа има импова таблица, която елиминира шанса.) След един момент напредъкът в тези игри не е зависим от прогрес в познанието, а от развитието на самите интелектуални способности (дълго време световен шампион за компютри е била руската програма, поради наличието на голямо количество литература на руски език в областта на шаха, вложена в паметта на компютъра, но с напредъка на техниката най-силна става американската програма, поради усъвършенстването на самите аналитични процедури и алгоритми в паметта на компютъра). Ние напълно сериозно твърдим, че тези игри имат висока образователна стойност като интелектуални тренажори, ако целта на образованието се разбира не като натрупване на знания, а като развитие на способности. Би било хубаво децата да изучават тези игри като свободноизбираеми предмети в училище, макар че агресията на динамичните компютърни игри е трудно преодолима.

Всъщност машината успява да победи човека на шах точно, защото тя е такава безволева субектност, при която отсъства възможността за умора и разконцентриране, но не и за грешка! Но елементарни грешки правят дори световни шампиони и специализирани програми за игра на шах! Според Шопенхауер и най-съвършеният интелект проявява глупост и има недостатъци. Това важи с пълна сила за

компютърните програми, които той няма как да предвиди. В една от партиите с Гари Каспаров програмата Дийпблу прави грашка, която е недопустима дори за майстор на спорта по шах.

Като песимист, който не е вярвал в прогреса, Шопенхауер смятал, че не е възможен друг интелект освен този, който е обусловен от органични функции. Нещо повече, Шопенхауер е бил отрицателно настроен към тези игри, защото ги е разглеждал като деморализираща проява на колективизъм, но не е знаел, че ще дойде време, в което благодарение на Интернет ще е възможно човек да стане в три часа през нощта и да играе в реално време с хора от другата страна на земята, при които е ден. Когато човек се оттегли в света на логическите игри, реалният свят вече не го удовлетворява. (Възможно е това да стане в такава степен, че той наистина да се обезличи в обекта и да изгуби индивидуалността си, като се слее с идеята...)

Какво е чистият безволеви субект? Според Шопенхауер истинският идеализъм е трансценденталният Кантов. Той е противоположен не на материализма, а на реализма. А пък материализмът е противоположен според него на спиритуализма. Това е и особеност на философията на живота, за която е неприложимо това деление, вероятно въведено от Лайбниц^[8], фиксиращ с термина „идеализъм“ не своята собствена философия, а тази на Платон, която той противопоставя на епикуреите. Безволеви субект не е субстанцията субект на Хегел^[9], която се саморазвива в прехода на понятията едно в друго, независимо от индивидите, които са носители на тези понятия. Субектът на познанието е просто човешка способност. Когато интелектът се насочи към опознаване на себе си, тогава той открива не себе си, а волята. Субектът на познанието може да познае себе си не като познаван, а като познаващ. Колкото повече Азът като единство на познаващо и искащо се устремява към себе си, толкова повече изчезва явлението и принципът на индивидуацията и Азът потъва като в бездънна пропаст, защото се докосва до нещото в себе си.

Субектът на познанието според Шопенхауер изобщо не е някаква реалност, сам по себе си той е нищо, той е по-скоро състояние, в което индивидът губи индивидуалността си и се обезличава в обекта. Затова е по-правилно да се говори за субектност, а не за субект, защото това е начин на пребиваване. За да бъде реалност, тази безволева субектност трябва да бъде точно това, което сега е актуално като изкуствен интелект. (Ние признаваме, че не сме запознати с последните тенденции и открития в развитието по този въпрос, защото се интересуваме от него само толкова, доколкото той е свързан с рискове за хората.) Той обаче не може да бъде идеален, защото прави грешки-сякаш нещо човешко винаги ще остане в него!

Шопенхауер твърди, че дори когато изолираме волята от интелекта, тя остава в него като активност. Той би попитал създателите на изкуствения интелект-какво ще прави той, този интелект, след като връх в развитието на интелекта според него е това да отрече волята? Той няма какво да прави! Няма ли да умре от скука? Тогава те биха могли да му отговорят, че този интелект може да се постави в механично тяло, което няма да има нужда от ресурсите на живота като въздух, храна и вода, за да съществува, същество, което ще може да живее вечно, като обновява частите си и се мултиплицира и така ще покорява вселената с познанието си, което ще е безгранично. Нещо като Терминатор. Не е ли Терминаторът, който във филма се стреми да унищожи човечеството, точно това подчинение на волята на представата, за което говори Шопенхауер? Или пък той е свръхчовекът на Ницше, който идва като машина?

Според идеята на Ницше обаче в свръхчовека човекът създава нещо по-висше от себе си, а Терминаторът е нещо, което никога не може да познае волята, а само нейните явления. Традиционно се е мислело, че явленията са познаваеми, а тяхната същност е скрита за нас, но според Шопенхауер е точно обратното-същността е най-близкото до нашето познание, доколкото е наша собствена същност, докато явленията са неизбродими в своята безкрайност.

Говорейки за логически игри, тук съвсем не пренебрегваме останалите, като например играта Го, за която се смята, че е по-усложнена и от шаха. Нейната сложност идва от броя на местата и камъчетата, които се поставят върху тях на дъската. Ако си представим, че камъчетата са функционално различни, както фигурите в шаха, тогава тази игра би станала още по-сложна или пък обратно: нека си представим, че увеличим шахматната дъска така, че да наредим няколко армии с фигури върху нея... или играем бридж по същите правила, само че с две тестета карти, пречка за което би било само държането на картите...

В „Тъй рече Заратурста” Ницше пише:

*Смели, безгрижни, присмехулни, брутални-
тъй ни иска мъдростта:
тя е жена и обича винаги само война.* [\[10\]](#)

По удивителен начин шахматът е конкретизация на тази мисъл. Това е най-мъдрата от всички игри, възплъщаваща войната, като пресъздава самата битка, в която най-силната фигура- дамата, базспорно, е жена.

Шахматът е може би и най-древната игра от този вид. Историята ѝ се губи назад във времето. Според едни тя се появява най-напред в Индия, според други нейна родина е Персия, откъдето се разпространява постепенно, стигайки и до Европа. Не се знае кой е нейният създател, а и едва ли е един човек. Легендите са много. С времето облика и правилата на играта се видоизменяли, докато се стигне до днешния ѝ вид.

Думата „шахмат“ означава, че монархът е мъртъв. Тук застъпваме становището, че играта е създадена от древни пълководци и военни, които, планирайки битката, с бели и черни квадратчета са обозначавали важните тактико-стратегически пунктове, а с дървени фигури- самите войскове части. Така „пешка“ идва от пехота, конете са кавалерията, а в съвременен вариант авиацията, топовете-артилерията, офицерите са висшите войски, а дамата, съдейки по начина ѝ на движение във всички посоки, може би представя флота.

За разлика от реалната война, където силите са неравни и по численост и по оръжеен потенциал, шахматът е идеална война, в която личат истинските възможности и способности на пълководците и техният талант. Тук силите са равни и никой няма предимство пред другия. Идеалната партия завършва реми.

В шахмата разграничаваме дебют, мителшпил и ендшпил, начало, среда и край на войната, тук постоянно загиват цели войскове части, които се отстраняват от играта, създават се проходи и тунели, строят се крепости, фигурите си взаимодействат и се прегрупират, променяйки местата си с оглед на крайната цел. Шахматът е играта на кралете. Въпреки че обикновено се играе върху дъска, навремето ексцентрични владетели са използвали голяма територия върху повърхността, на която са играели с живи фигури, премествайки реални войници. Така по мащабност шахматът е бил близък до автентичните военни действия.

В съвременността шахматът вече не е война, но се е запазил като мъдрост. Превърнал се е дори в спорт и има совете световни шампиони. Ако някой не би признал шахматът за спорт, с това не би предизвикал никакви възражения, защото ценното в него не е състезанието, а това, че е наука и изкуство. Алехин го нарича борба на две психики. Гьоте-пробен камък на ума.

*На всяка душа принадлежи друг свят;
за всяка душа- всяка друга душа е един отвъден свят.
Тъкмо при най-сходните неща миражът маме най-хубаво.
Защото тъкмо най-малката пропаст се замостява най-трудно.* [\[11\]](#)

Думата „бридж“ означава мост. Това е колективна игра, името на която идва от стремежът да се направи мост между играчите партньори, които чрез използването на свършена система за обявяване, впоследствие доказват в разиграването стойността ѝ. Разбирателството между партньорите трябва да е такова, сякаш всеки прониква в мисълта на другия. Мостът е изграден тогава, когато двойката играе като един човек. Такива играчи стават непобедими, защото използват пълния потенциал на картите си. Същевременно бриджът е аристократична игра. В нея няма крайни и абсолютно верни решения и преценки, и е нужно постоянно да се импровизира, защото всичко зависи и от играта на противниците, от техните обяви, разигравания, маневри и комбинаторика. Няма предварителна схема и алгоритъм за точна преценка на всички възможни варианти, в които могат да бъдат дадени картите. Става така, че връзката на бриджа с останалите игри на карти остават, в крайна сметка, само картите.

Проблемът, който съдържа играта на карти, ако към нея се подходи сериозно, е възможността наистина да се определи кой е най-добрият играч. Игрите на карти са борба със случайността. Стремежът както в играта, така и в усъвършаването на правилата, е тя да се преодолее. Ценното в бриджа е, че не е важно какви карти има някой, а как ще ги анонсира и изиграе. Бриджът в този смисъл синтезира всички останали игри на карти и заедно с това ги превъзхожда, както по сложност, така и по забавност, дори по психологически блъф: превъзходството му е в начина, който Хегел нарича снемане.

Съвременният бридж също като шаха е спорт, в който има състезания и световни шампиони. Проблемът със случайността и моста между партньорите обаче винаги ще остане. Затова и в играта все ще остава място както за развитие на теорията, така и за новаторство и творчество. Колкото и добре да играе някой, ако партньорите му грешат, губи и той, а дори и двамата партньори да обявяват и разиграват добре, могат да са на минус, а опонентите на плюс само защото на някоя от другите маси е имало играчи, които с картите на опонентите са сгрешили много грубо.

Няма свършена система, нито свършени сигнали, важни са уменията на играчите и способността за преценка на конкретната ситуация. Играчът трябва да има усет-интуиция за предпазливост и риск. Също като в живота: човек трябва първо да привикне и да се примири със случайността, за да се научи да я преодолява и побеждава.

Бележки

*Ницше, Фр.(2000)Тъй рече Заратустра.Пловдив: Летера,с. 150, 152.

[1]Wheeler, Michael, "Martin Heidegger", In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy [online] 2.2.1 The Question* [Viewed: 09.08.2018, 12:48] Available from: <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/heidegger/>>.

[2]Неравнозначният статут на интелекта спрямо волята и оттук тяхната неравноценност е и линията на разсъждение, която след това подхваща Ницше.

[3]Просто, защото той няма как да знае колко хода напред мисли самият противник, за да мисли с напълно достатъчния един ход преди него.

[4]Според Шопенхауер изучаването на езици развива мисълта и я еманципира от езиковата ѝ обвивка.

[5]Шопенхауер, А. (2009) *Parerga i paralipomena*. Т. 3. София: Захарий Стоянов с.343-344: Смятаме тази книга на Шопенхауер и по-точно *Паралипомена* и в съдържателно-идейно, и във формално-стилистично отношение за преход към философията на Ницше точно така, както първите книги на Ницше имат за основа творческото наследство на Шопенхауер.

[6]Този превод на немската дума е наш и не е дословен и буквалистки, а смислов и интерпретативен.

[7]Това според нас е и изкуството, за което Ницше смята, че хората от големия град, образованите и властващи съвременници, опиянени от спиртни напитки в заниманията си с книги и псевдоизкуство, не могат да се наслаждават. По този повод във *Веселата наука* Ницше казва, че е само за творци-пасажи, който той после пренася в книгата си против Вагнер. Ницше, Ф. (2004) *Залезът на кумирите*. Т.6. София: Захарий Стоянов, с.172

[8]Guyer, Paul and Horstmann, Rolf-Peter, "Idealism", In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy [online] 1.Introduction* (Summer 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), [Viewed: 09.08.2018, 12:45] Available from: <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/idealism/>>.

[9]Redding, Paul, "Georg Wilhelm Friedrich Hegel", In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy [online] 2.2 The traditional metaphysical view of Hegel's philosophy* (Summer 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), [Viewed: 09.08.2018, 20:03] Available from: <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/hegel/>>.

[10] Ницше, Фр.(2000)Тъй рече Заратустра.Пловдив: Летера, с. 79.

[11] Пак там, с. 251.

Литература

Stanford Encyclopedia of Philosophy, Principal Editor: Edward N.

Zalta <https://plato.stanford.edu/>

Ницше, Ф. (2001) Раждането на трагедията. Т.1. София: Захарий Стоянов

Ницше, Ф. (2006) Човешко, твърде човешко. Т.2. София: Захарий Стоянов

Ницше, Ф. (2002) Зазоряване. Т.3. София: Захарий Стоянов

Ницше, Ф. (2004) Залезът на кумирите. Т.6. София: Захарий Стоянов

Ницше, Ф. (2007) Тъй рече Заратустра. Т.4. София: Захарий Стоянов

Ницше, Ф. (2000) *Тъй рече Заратустра*. Пловдив: Лета

Ницше, Ф. (2002) Отвъд доброто и злото. Т.5. София: Захарий Стоянов

Ницше, Ф. (2004) Залезът на кумирите. Т.6. София: Захарий Стоянов

Ницше, Ф. (2009) Воля за власт. София: Захарий Стоянов

Шопенхауер, А. (2008) *Светът като воля и представа*. Т. 1. София: Захарий Стоянов

Шопенхауер, А. (2009) *Светът като воля и представа*. Т. 2. София: Захарий Стоянов

Шопенхауер, А. (2009) *Parerga i paralipomena*. Т. 3. София: Захарий Стоянов

Шопенхауер, А. (2013) *Parerga i paralipomena*. Т. 4. София: Захарий Стоянов

Шопенхауер, А. (2009) *Parerga i paralipomena*. Т. 3. София: Захарий Стоянов

Guyer, Paul and Horstmann, Rolf-Peter, "Idealism", In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy [online] 1.Introduction* (Summer 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), [Viewed: 09.08.2018, 12:45] Available from:

<https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/idealism/>.

Redding, Paul, "Georg Wilhelm Friedrich Hegel", In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy [online] 2.2 The traditional metaphysical view of Hegel's philosophy* (Summer 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), [Viewed: 09.08.2018, 20:03] Available from: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/hegel/>.

Wheeler, Michael, "Martin Heidegger", In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy [online] 2.2.1 The Question* (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), [Viewed: 09.08.2018, 12:48] Available from: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/heidegger/>.

ВРЪЗКА МЕЖДУ АГРЕСИВНО ПОВЕДЕНИЕ И ОНЛАЙН НАСИЛИЕ

Евгения Илкова Йорданова-Христова

Резюме: За съвременния човек употребата на дигитални технологии е естествена част от ежедневно функциониране. Значението на онлайн живота непрекъснато нараства и често влиянието му се прехвърля и в реалността. Това поставя редица въпроси, един от които е онлайн агресията. С настоящата статия правим опит да разкрием връзката между агресията като черта на характера, агресивните нагласи на поведение и онлайн насилието. От направения обзор на научната литература можем да заключим, че агресията като личностна характеристика е предиктор на асоциално поведение в мрежата и по-специално на проява на онлайн насилие. Онлайн пространството предлага сцена на насилие и е възможно да допринесе за агресивно поведение в реалния свят. Статията включва дебата в научната литература по този проблем като представя анализ на основните тези.

Ключови думи: агресия, агресивно поведение, онлайн насилие, враждебна онлайн среда

Abstract: For the modern man, the use of digital technology is a natural part of everyday functioning. The importance of online life is constantly growing and often its impact is transferred to reality. This raises a number of questions, one of which is online aggression. With this article, we attempt to discover the link between aggression as a trait, aggressive attitudes, and online violence. From the review of the scientific literature, we can conclude that aggression as a personality trait is a predictor of social networking behavior and, in particular, of online violence. The online space offers a stage for violence and may contribute to aggressive behavior in the real world. The article covers the debate in the scientific literature on this issue by presenting an analysis of the main lines of argumentation.

Keywords: aggression, aggressive behavior, online violence, hostile online environment

1. Въведение

Дигиталните технологии непрекъснато се развиват и подтикват увеличаване на употребата им. Киберпространството и виртуалните канали, в които тече комуникация, започват да оказват влияние в широк спектър от ежедневно функциониране. В тях съществуват специфични ценности и правила, които предоставят възможност на индивида да експериментира със своето поведение. В онлайн средата могат да се разгърнат различни личностни особености – често скрити зад маската на анонимността, пренебрегващи обществените норми, които регулират живота в офлайн реалността. Взаимодействията в киберпространството намаляват задръжките и са предпоставка за рисково поведение. Илюзията за „невидимост“ от страна на уеб потребителите поражда нарастващо антисоциални прояви в мрежата.

Оказва се, че компютърно опосредстваната комуникация не ограничава насилието и враждебния тон. Напротив, създава се благоприятна среда за проява и развитие на различни форми на агресия. Макар в по-голямата си част те да са с виртуален и

психичен характер, има случаи, при които се преминава и към физическа употреба на насилие. Етимологично терминът агресия произлиза от латинската дума “*aggressio*”, означаваща „тръгвам към нападение”. Съдържателно определенията за агресивно поведение са тясно свързани с идеята за мотивирано деструктивно действие с цел да се нанесе физическа вреда или психичен дискомфорт на отсрещната страна (Мещеряков и Зинченко, 2008). Последствията от агресията биха могли да се разгърнат от унижение и обида до физическа вреда или пълно разрушение на обекта.

Онлайн агресията представлява използване на интернет пространството за нанасяне на емоционална вреда върху други хора. На практика това може да продължава по 24 часа в денонощието и да остане невидимо за близкото обкръжение на жертвата. Специфичните измерения на комуникацията в онлайн пространството предопределят съществена характеристика на най-разпространената виртуалната агресия – нейното писмено изразяване. Този тип словесна агресия се съпътства от обиди, закани, подигравки или нецензурни коментари. Интересно е да се отбележи, че размяната на враждебни съобщения е агресия не само спрямо индивида, към когото са насочени, но и спрямо всички пасивни свидетели на случващото се.

Съществуват и други форми за проява на агресивни намерения посредством визуални и аудио обекти. Те включват изображения и видео материали със злепоставящо съдържание. Особена виртуалната агресия е сексуалното насилие. Бидейки в голяма степен свободно поле за разгръщане на потискани страсти и желания, онлайн пространството позволява съществуването на разнообразни методи за сексуален тормоз и посегателство над потребителите. Не са за пренебрегване възможните рискове от прехвърляне на агресивното сексуално поведение в реалния свят. Вече не е рядкост повдигането на обвинения за виртуален сексуален тормоз.

2. Какво сочи статистиката?

Най-засегнати са децата, които все по-често стават жертва на агресия в мрежата. На практика голяма част от тях са под 13 годишна възраст и без изградени умения за справяне с виртуалната среда. Според данни на УНИЦЕФ от 2019 година (European Union, 2019), всеки трети млад човек на възраст между 13 и 24 години е ставал жертва на кибертормоз. Отново според детския фонд на ООН страната ни заема едно от

първите места в Европа, а и в света по агресивно поведение в мрежата. Статистиката от 2006 година насам (European Union, 2019) сочи, че долната възраст за използване на интернет е паднала от 10 на 7 години. 73% от децата под 13 годишна възраст имат профил в социалните мрежи – често създаден от родителите. Всяко трето дете има публичен профил. 10% са получавали съобщение със сексуално съдържание, а голяма част от децата твърдят, че не могат да разграничат истина от невярна информация в интернет.

Европейската комисия, ангажирана с изграждане на по-сигурно интернет пространство за децата, обогатява статистическите данни. По тяхна информация (European Union, 2019), всеки трети интернет потребител е дете. Близко 21 милиарда свързани с мрежата устройства ще бъдат използвани по целия свят до 2020 година. Един от трима родители не прилага инструменти за контрол над онлайн ангажираността на децата си. Паралелно с това обсъждането на онлайн рисковете между родители и деца значително намалява с възрастта. Малко са родителите на деца в средна училищна възраст, които знаят достатъчно за начините на използване на дигиталните технологии от подрастващите. От особено значение е, че половината от европейските тинейджъри са се сблъскали с един или повече от най-честите интернет рискове и агресия.

Според информация на отдел Киберпрестъпления към ГДБОП (<https://www.cybercrime.bg/bg>), онлайн агресията е специфична в различните възрастови групи. И тук особено внимание специалистите обръщат върху кибертормозът върху и между деца.

3-6 годишни	За малките деца рискът от агресия в мрежата е по-малък, поради ограничените им способности за онлайн комуникация. Въпреки това не е за пренебрегване фактът, че някои детски игри дават възможност за коментари и „чат“, които биха могли да се превърнат в поле на агресивни прояви. Това е моментът за въвеждане на идеята за конфликт, проблем или тормоз в интернет.
7- 9 годишни	Началноучилищната възраст се характеризира с интензивно развиване на социалните умения за общуване с другите. Употребата на интернет също претърпява промяна. Видео-игрите стават по-сложни. Често най-популярните сред децата като Fortnite и Minecraft съдържат насилие и враждебност. Голяма част от децата (73%) на

	тази възраст имат профил в поне една социална мрежа. Съществена превантивна мярка тук е, детето да посочи възраст под 18г., тъй като за непълнолетни потребители съществуват автоматични защиты.
10-12 годишни	Обикновено агресията и тормозът възникват именно в тази възраст. Децата са достатъчно умели в интернет и голяма част от тях използват социалните мрежи, за да комуникират помежду си. Не рядко обидите и агресивните коментари се правят на шега. Тъй като на тази възраст децата се стремят към повече самостоятелност, е възможно да скрият от възрастните, че са станали жертва на агресивно отношение. Честа причина са чувството на срам или на вина, че не са успели да се справят сами с проблемна ситуация или че са направили нещо нередно.
13-15 годишни	В тази възраст отношенията стават по-komplцирани поради нарастващата значимост на противоположния пол. Често пъти агресията тук е форма на отмъщение от наранен/а бивш/а партньор/ка или опит за унижаване от съперник/чка. Друга причина за враждебното отношение в онлайн пространството може да е невъзможността на тинейджъра да се впише в групата.
16-18 годишни	Макар по-големите ученици да притежават повече механизми за справяне с интернет тормоза, е възможно да станат жертва на агресия. Интимните отношения в тази възраст стават по-значими, което е предпоставка да се превърнат в повод за нападки и обиди.

*Източник: Официален сайт за борба с компютърните престъпления
(<https://www.cybercrime.bg/bg>)*

Прегледът на научната литература относно агресията в онлайн пространството фокусира вниманието ни върху два основни домейна, в които активно се осъществява интеракция между отделни индивиди или групи от потребители. Това са социалните мрежи и видео игрите, при които паралелно с играта тече и писмена или вербална комуникация между участниците.

Социалните мрежи отдавна са се превърнали в значим фактор за изграждането и поддържането на социалните взаимоотношения между хората. Съвременният човек не просто членува във виртуалните социални мрежи, но и се променя в резултат на пребиваването си в тях. Основната им идея е профилната информация да бъде разглеждана и коментирана от други потребители и евентуално да се инициира контакт. Той от своя страна би могъл да е по посока сътрудничество и обмяна на ресурси, но също така е възможно интеракциите да са агресивни и предизвикващи конфликти. Не е изключено онлайн комуникацията да се пренесе и в офлайн средата, т.е. в реалния

живот. В тази връзка теоретичната перспектива в областта се стреми да проучи социалната структура на взаимоотношенията между отделните индивиди или групи в онлайн пространството и как тези взаимоотношения влияят върху властта, ресурсите и интеракциите помежду им (Katz et al., 2004). Все повече социални мрежи се свързват, което води до по-бързо и масово разпространяване на информацията. Увеличава се броят на случаите, в които онлайн конфликтите преминават в реална физическа агресия.

Всичко това превръща изучаването на човека във виртуалната мрежа в необходимост за съвременната психология. Фокус на теорията и емпиричните изследвания е негативното въздействие на конфликтите и агресията във виртуалната среда върху ежедневно функциониране и развитието на индивида.

3. Взаимовръзка между личностната черта агресия и онлайн насилието
Негативното влияние на кибертормоза и насилственото съдържание на някои онлайн продукти е неоспоримо. Разсъждавайки върху значимостта и широкия обхват на разглежданото явление, си зададохме въпроса дали агресивните характеристики като личностни черти предполагат предпочитания към насилствени видео игри и разгръщане на агресивно поведение в социалните мрежи или обратно – увличането във враждебни компютърни игри и онлайн атмосферата на тормоз и обиди (независимо дали индивидът е пряк участник или косвен свидетел) са предпоставка за разгръщане на агресивни нагласи в поведението? Нашата задача е първо да проследим а) ролята на агресивността като личностна черта в осъществяването на тормоз във виртуалния свят; б) онлайн насилието като предпоставка за развиване на агресивни нагласи.

3.1. Личностната черта агресия като предиктор на онлайн насилие

Агресивните личности предлагат в по-голяма степен агресивни и войнстващи изходи в редица ситуации от останалите. Но дали имат предпочитания към насилствените аспекти, предоставяни от мрежата и дали предизвикват умишлено конфликтни ситуации с враждебен тон?

Търсейки отговор, на първо място направихме теоретичен обзор на т. нар. „виртуален троллинг“, при който потребители провокират конфликтни ситуации в

мрежата. Изследвания, насочени към тъмната страна на човешкото поведение показват, че психопатията е положително свързана с троллинг поведението. Високите нива на тази черта се характеризират с набор от качества, включващи емоционална повърхностност, нисък контрол на импулсите, незачитане чувствата на останалите, липса на разкаяние след нараняващи другите действия (O'Boyle et al., 2015). Индивидите с високи нива на психопатия умело откриват и използват слабите страни на индивида. Често избират за свои жертви по-малко популярни личности в интернет пространството. От друга страна те могат да бъдат мотивирани да тормозят хора, които са социално изявени и популярни само за подкопаване на социалния им статус или просто за забавление (Lopes & Yu, 2017). Психопатията като личностна черта се свързва и с тенденцията към разстройство в интернет комуникацията, изразяващо се в садистично и промискуитетно поведение (Sindermann et al., 2018). В друго изследване (Зиновиева, 2018) е показано доминиращото влияние на емпирично установени връзки между личностните особености от психопатното трио коравосърдечност, неемоционалност и незаинтересованост и осъществяването на кибертормоз, както и благоприятната роля на моралната ангажираност за въздържане от кибер-агресия. Оказва се, че онлайн тормозът, лъжата, изневярата и всяко друго асоциално поведение може да бъде проявено много по-лесно в мрежата, отколкото в офлайн света. Това от своя страна като че ли насърчава личностите, притежаващи подобни характеристики, в по-голяма степен да проявят своите особености в мрежата.

Според емпирично изследване на Грайтемайър и колеги (Greitemeyer, Weiß, & Neuburger, 2019) личности с високи стойности по ежедневен садизъм, т.е. хора, които изпитват удоволствие от жестокото си поведение, показват предпочитание към насилствените видео игри. Редица изследвания сочат, че мъжете по-често от жените се насочват към продукти с насилствено съдържание в онлайн пространството. Вероятно обяснение е, че мъжете изпитват по-малко вина от участието си във виртуално насилие. Това може да е така, тъй като те биват определяни като по-малко съпричастни, склонни към морално оправдаване на физическото насилие и имащи по-голяма нужда от усещанията, съпровождащи участието в агресивни видеоигри (Hartmann et al., 2015).

Възможно е преднамерената агресия в мрежата да има за цел вторична психична изгода. Понякога децата проявяват враждебно, дори девиантно поведение, когато искат да привлекат вниманието на обкръжението върху себе си. Ако те не притежават социално приемливи способности в тази посока, ако дълго време техни постижения и прояви са останали невидими, те се обръщат към агресивния акт, защото са осъзнали, че той няма да остане незабелязан. В началото това може да е несъзнаван процес. В случай, че децата бъдат наказани за поведението си, следват нови прояви, защото вече им е гарантирано, че ще бъдат валидизирани.

3.2. Онлайн насилието като предпоставка за развиване на агресивни нагласи

Изхождайки от теорията за социалното учене на Бандура (Bandura, 1978), според която агресивното поведение може да бъде научено чрез наблюдение и имитация на враждебните действия на други хора, изглежда логична хипотезата, че агресията от киберпространството може да се превърне в мотив за агресивно поведение и в реалността. Естествена потребност на личността е да бъде приета и да е част от общност. За целта следва да споделя нейните ценности и норми. По този начин за виртуалния човек, наблюдаващ агресия в кибер-пространството, агресията става приемлива и близка. В лонгитюдно изследване, проведено в периода 1977 г. – 1992 г. се установява връзката между честото излагане на деца на насилие, изливано от монитора и агресивното им поведение в юношеска и зряла възраст (Huesmann et al., 2003). Авторите обясняват това явление с факта, че насилието, на което са подложени пряко или косвено в онлайн пространството, изгражда идеята за света като враждебно място. От друга страна наблюдателят възприема скриптове за разрешаване на социални конфликти, които се фокусират върху агресията. Всичко това в крайна сметка се интегрира като нормативното убеждение, че агресията е приемлива (Bushman & Huesmann, 2001).

Както вече бе отбелязано, голяма част от най-популярните сред децата видео игри, като Fortnite, Brawl Stars, Minecraft съдържат насилие. Редица научни изследвания си поставят въпроса „Играта на насилствени видео игри предизвиква ли агресия?“. В научните среди се обособяват две противоположни гледни точки.

Единият категорично твърди, че насилствените видео игри насърчават агресията сред участниците, намаляват просоциалното поведение, увеличават импулсивността, оказват влияние върху когнитивните и афективни процеси. Експерименталната работа, използваща съвременни видео игри, установява увеличаване на враждебните афективни реакции след приключване на играта. Според Блюмке и колеги (Bluemke et al., 2010) краткосрочното участие в насилствени игри не променя чертата агресия като личностна характеристика, но повлиява имплицитното агресивно възприятие, увеличавайки агресивните когнитивни структури. Някои учени насочват вниманието си върху въздействието над моралните разсъждения относно насието – то може да се възприеме като „правилно” и крайна сметка да бъде оправдано. По този начин настъпват дългосрочните ефекти от многократното излагане към тези стимули. Агресивните когниции могат да бъдат хронично изменени от враждебни отговори като готов модел за реакция (Vieira & Krmar, 2011).

Другата гледна точка издига и защитава хипотезата за липса на дългосрочно влияние на насилствените видео игри върху агресията. Според тях целта не е преднамерено да се нарани друг човек. Напротив, геймърите изпитват удоволствие от играта. В лонгитюдно наблюдение Кюн и колеги (Kühn et al., 2019) дават сериозни доказателства срещу често обсъжданите негативни ефекти на видео игрите, съдържащи насилие, върху възрастните. Според авторите, ако влияние не липсва, то в най-добрия случай е минимално. Тези основни несъответствия не могат да бъдат причислени към различия в методологията на изследванията, тъй като мета-анализи, целящи интегриране на предишни проучвания по темата, водят до различни заключения.

В своята научна работа авторите отново поставят акцент върху децата. Отчетен е ефект на пределна възраст, което предполага, че децата могат да бъдат по-податливи на влиянието на насилствените игри (Anderson et al., 2010). Едногодишно проучване на връзката между физическа агресия и насилствени видео игри върху лица между 14 и 21 години представя данни, подкрепящи хипотезата. Според изнесените резултати участието в подобни игри е значим предиктор за физическа агресия в групата на подрастващите на възраст между 14 и 17 години. Обратно, връзката е статистически незначима за юношеска и ранна зряла възраст (Breuer et al., 2015). Това влияние се

разнася и върху социалното обкръжение на играча – във възприятието на останалите и интеракциите с тях (Greitemeyer, 2019). Интересна констатация отчитат Дролсет и Джаксън (Dowsett & Jackson, 2019), че конкуренцията, а не насилието в играта, влияе върху агресивния ефект. Остава въпросът доколко този ефект може да създаде трайни нагласи и специфични концепти относно агресията и насилието, които да се актуализират в реалния живот.

4. Заключение

Въпросът дали онлайн пространството, даващо сцена на насилие, допринася за разгръщане на реално агресивно поведение, остава подложен на значителен дебат. Анализите водят до слаби и непоследователни резултати. Една от критичните теми е, че някои изследвания биха могли да увеличат размерите на ефекта чрез използване на нестандартизирани оценки на прогнозите и резултатите или поради липсата на подходящ теоретичен контрол. Наблюдава се тенденция да нараства интернет зависимостта, което води до по-голяма стойност и значимост на интеракциите в онлайн пространството. Това влияние често се пренася и в реалния живот, със своите пъти негативни последици за подрастващите. Пристрастяването към киберпространството и по-специално към видео игрите и социалните мрежи, се разглежда като клинично разстройство, свързано с нарушения в множество аспекти на психосоциалното функциониране. Факт е, че се увеличава потреблението на тези два онлайн домейна, което налага обективна научна експертиза относно тяхното влияние е ежедневието и в частност върху възможността за проява на асоциално поведение.

От друга страна авторите като че ли се обединяват около хипотезата, че агресията като черта на характера е предиктор на асоциално поведение в мрежата и по-специално на онлайн насилие.

Обективният поглед предполага да отбележим и позитивните страни на разглежданото явление. Както вече бе отбелязано, набеждаването на компютърните игри за значим виновник за детската агресия, е пресилено. Напротив, те биха могли да позволят на децата да изразходват натрупаната енергия и да се справят със задушавачата фрустрация. При това без действително да навредят на другата страна – в играта въпреки че има агресия, няма насилие, тъй като и двете страни се изпитват

удоволствие. Като резултат излятата агресия в играта по един социално невредящ начин би могло да редуцира агресивните мисли и поведение в реалността.

Семейната среда и отношението на околните е от значение при формирането на агресивни тенденции в поведението, особено когато говорим за подрастващите. Социално-икономическите фактори също са в тясна връзка с разгръщането на агресивни тенденции в поведението. Изхождайки отгук, научен интерес би представлявало изследването на медиаторната роля на семейната атмосфера и социалния статус върху взаимовръзката между агресивността като личностна черта и враждебните и агресивни прояви в онлайн пространството.

Литература

Зиновиева, И. (2018). Психологически портрет на кибер-агресора. В: Г. Герчева-Несторова (ред.) „Приложна психология и социална практика“. XVII Международна научна конференция. Варна: Издателство на Варненски свободен университет, 2018, 507-520.

Мещеряков, Б. & Зинченко, В. (2008). *Большой психологический словарь*. Източник: <https://www.elkniga.ru/static/booksample/00/19/15/00191530.bin.dir/00191530.pdf>

Anderson, C. A., Shibuya, A., Ihori, N., Swing, E. L., Bushman, B. J., Sakamoto, A., ... & Saleem, M. (2010). Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in Eastern and Western countries: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 136(2), 151-173.

Bandura, A. (1978). Social learning theory of aggression. *Journal of Communication*, 28(3), 12-29.

Bluemke, M., Friedrich, M., & Zumbach, J. (2010). The influence of violent and nonviolent computer games on implicit measures of aggressiveness. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 36(1), 1-13.

Breuer, J., Vogelgesang, J., Quandt, T., & Festl, R. (2015). Violent video games and physical aggression: Evidence for a selection effect among adolescents. *Psychology of Popular Media Culture*, 4(4), 305-328.

Bushman, B. J., & Huesmann, L. R. (2001). Effects of televised violence on aggression. In D. Singer and J. Singer (Eds.). *Handbook of children and the media* (223-254). London: SAGE Publications

Dowsett, A., & Jackson, M. (2019). The effect of violence and competition within video games on aggression. *Computers in Human Behavior*, 99, 22-27.

European Union. (2019). Building a safer and better digital space for children in the EU – Brochure <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/building-safer-and-better-digital-space-children-eu-brochure>

Greitemeyer, T. (2019). The contagious impact of playing violent video games on aggression: Longitudinal evidence. *Aggressive Behavior*. doi: 10.1002/ab.21857

Greitemeyer, T., Weiß, N., & Heuberger, T. (2019). Are everyday sadists specifically attracted to violent video games and do they emotionally benefit from playing those games? *Aggressive Behavior*, 45(2), 206-213.

Hartmann, T., Möller, I., & Krause, C. (2015). Factors underlying male and female use of violent video games. *New Media & Society*, 17(11), 1777-1794.

Huesmann, L. R., Moise-Titus, J., Podolski, C. L., & Eron, L. D. (2003). Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977-1992. *Developmental Psychology*, 39(2), 201-221.

Katz, N., Lazer, D., Arrow, H., & Contractor, N. (2004). Network theory and small groups. *Small Group Research*, 35(3), 307-332.

Kühn, S., Kugler, D. T., Schmalen, K., Weichenberger, M., Witt, C., & Gallinat, J. (2019). Does playing violent video games cause aggression? A longitudinal intervention study. *Molecular Psychiatry*, 24(8), 1220-1234.

Lopes, B., & Yu, H. (2017). Who do you troll and Why: An investigation into the relationship between the Dark Triad Personalities and online trolling behaviours towards popular and less popular Facebook profiles. *Computers in Human Behavior*, 77, 69-76.

O'Boyle, E. H., Forsyth, D. R., Banks, G. C., Story, P. A., & White, C. D. (2015). A meta-analytic test of redundancy and relative importance of the dark triad and five-factor model of personality. *Journal of Personality*, 83(6), 644-664.

Sindermann, C., Sariyska, R., Lachmann, B., Brand, M., & Montag, C. (2018). Associations between the dark triad of personality and unspecified/specific forms of Internet-use disorder. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(4), 985-992.

Vieira, E. T., & Krmar, M. (2011). The Influences of Video Gaming on US Children's Moral Reasoning About Violence. *Journal of Children and Media*, 5(2), 113-131.

Деграцията на мозъка

Андрей Николаевич Стацкевич *

Резюме. Всеки ден все повече хора се оплакват от проблеми с мозъчната дейност - от увеличаващо се разсейване, затруднение в запаметяването на информация, до физическата неспособност да се четат големи текстове, камо ли книги. Повечето хора изобщо не се интересуват защо това се случва - те автоматично го приписват на стрес, умора, нездравословна среда, възрастни характеристики и пр. Причината е, че въпреки всички аргументи, никой не иска да се откаже от ежедневната си „информационна свързаност“, Хапчета, добавки, диети и т.н., те не могат да спрат разграждането на мозъка. Има само едно нещо, което може да спре това - да се научим отново да четем истински книжни книги.

Ключови думи: деграцията на мозъка, четене на книги, Интернет, информация, свързаност

Abstract Every day more and more people are complaining of problems with brain activity - from increasing distraction, difficulty in memorizing information, to the physical inability to read large texts, let alone books. Most people are not at all interested in why this happens - they automatically attribute it to stress, fatigue, unhealthy environment, age characteristics, etc. The reason is that despite all the arguments, no one wants to give up their daily "information connectivity", Pills, supplements, diets, etc., they cannot stop brain degradation. There is only one thing that can stop this - learning to read real paper books again.

Keywords: brain degradation, reading books, Internet, information, connectivity

Всеки изминал ден все повече и повече хора се оплакват от проблеми с мозъчната дейност - от нарастваща разсеяност (т.е. неспособност да се концентрира вниманието, събирането на мислите за решаване на някакви задачи), затруднения със запомнянето на информация, до физическа невъзможност за четене на големи текстове, да не говорим за книги. Те молят да им се даде нещо за подобряване на мозъчната дейност като цяло и по-специално на паметта. При това, колкото и да е парадоксално, този проблем е характерен не само и не толкова за възрастните хора, чийто мозък отслабва, което изглежда „се дължи на възрастта“, колкото за хората на средна възраст и по-млади. Мнозина обаче дори не се интересуват защо става така - автоматично го приписват на стреса, умората, нездравословната среда, също и на възрастта и т.н., въпреки че всичко това изобщо не е близо до причината. Сред пациентите ми има такива, които са далеч от 70-те, но които нямат никакви проблеми нито с паметта, нито с мозъчната активност. И така, каква е причината?

* Статията е преведена по изданието: А. Н. Стацкевич, Деграцията мозга // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.21867, 07.03.2016 <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0235/002a/02352167.htm>

Причината е, че въпреки всякакви аргументи, никой категорично не желае да се откаже от така наречената постоянна, денонощна „информационна свързаност“. С други думи, ускорената загуба на мозъчните ви функции е започнала в този знаменателен ден, когато сте решили да сте постоянно „във връзка“. И няма значение дали сте били принудени да го направите поради служебна необходимост, досада от безделие или елементарен страх, че не сте „на ниво“, т.е. страх да не бъдете набедени за „бяла врана“, чудак сред себеподобните.

Още през 2008 г. стана известно, че средностатистическият ят потребител на Интернет чете не повече от 20% от текста, публикуван на страницата, и по всякакъв начин избягва големи абзаци! Освен това, специални проучвания показват, че човек, който е постоянно свързан с мрежата, не чете текста, а сканира като робот - грабва разпръснати парчета данни отвсякъде, непрекъснато скача от едно място на друго и оценява информацията изключително от позицията „споделяне“, т.е. „Може ли това откровение “да бъде препратено до някого?“ Но не с цел обсъждане, а главно с цел предизвикване на емоции под формата на анимирано „оригване“, придружено от кратки реплики и възклицания във формата на SMS.

В хода на изследването се оказва, че страниците в Интернет, както вече беше казано, не се четат, а се сканират бързо според шаблон, наподобяващ латинската буква F. Потребителят чете най-напред първите няколко реда от текстовото съдържание на страницата (понякога дори напълно, от началото до края), след това прескача до средата на страницата, където чете още няколко реда (като правило само частично, без да се четат редовете до края), след което бързо се спуска до самата дъно на страницата, за да види „как завършва“. Затова най-ефективният начин за представяне на информация на обикновен потребител в Интернет е показването ѝ под формата на обърната пирамида (т.е. според принципа „колкото по-ниско, толкова по-малко“) със задължителния подбор на ключови думи (така че потребителите на информация да разберат кое е важно, а кое не много) и разкриването на не повече от една мисъл на параграф. Това е единственият начин да задържите вниманието си на страницата възможно най-дълго. Ако докато слизате надолу по страницата, плътността на информацията не намалява или - което е по-лошо - се увеличава (както например в тази статия), тогава само неколцина от тях се задържат.

Червена е зоната, в която вниманието на читателя се задържа най-дълго. Жълта е зоната за бегъл преглед. Сините и сивите са зоните, които изобщо не се четат.

Личното ми мнение е следното:

Интернет е реален наркотик. А какво е наркотик? Това е напълно безполезно нещо, без което всеки човек може да живее прекрасно, докато не го опита. Но когато го опита, зависимостта става доживотна - наркоманията не се лекува.

От проблема с възприемането на информация се оплакват хора с всякакви рангове и специалности – от висококвалифицирани университетски професори до сервизни работници по обслужването на перални машини. Такива оплаквания могат да се чуят особено често в академичната среда, т.е. от онези, които по професия са принудени да общуват тясно и ежедневно с хората (да преподават, изнасят лекции, да провеждат изпити и т.н.) - те съобщават, че от година на година става все по-ниско и без това ниското ниво на уменията за четене и възприемане на информация на тези, с които трябва да работят.

Повечето хора изпитват огромни затруднения при четене на големи текстове, да не говорим за книги. Дори блог-постовете, по-големи от три или четири параграфа, вече изглеждат твърде трудно и досадно четиво и следователно скучни и недостойни дори за елементарно вникване. Малко вероятно е да има човек, който да не е чувал популярното в мрежата изказване "твърде много букви – непосилно е", което обикновено се пише в отговор на предложение да се прочете нещо по-дълго от няколко няколко десетки реда. Получава се омагьосан кръг - няма смисъл да се пише много, тъй като почти никой няма да го прочете, а съкращаването на обема на предадената мисъл води до още по-голямо слабоумие не само на читателите, но и на писателите. В резултат на това имаме това, което имаме - масова тъпота. Дори хората с добри (в

миналото) умения за четене казват, че след един ден сърфиране в интернет и маневриране сред десетки и стотици имейли, дори физически не могат да започнат много интересна книга, тъй като самото четене на първата страница се превръща в истинско мъчение.

Четенето просто „не върви”, преди всичко защото:

- а) не можете да спрете да сканирате текста, да търсите ключови думи в него и
- б) изобщо не се усвоява сложният синтаксис, типичен за най-класическите, високосъдържателни и наукоемки произведения, който напълно отсъства в телеграфната обмяна на „SMS отговори“. В резултат на това едно изречение трябва да бъде препрочетено няколко пъти! Най-откровените хора казват директно така: *Аз съм отвлечен от / противен на самия (самата) себе си.*

Но това далеч не е всичко. Поради постоянната връзка с интернет, уменията на такъв човек като способността да се върне към по-рано значима информация, да анализира прочетеното и да задейства въображението рязко се влошават. Още по-лошото е, че в 80% от случаите хората посещават Интернет за съмнително забавление или получават информация от там, която има не само нулева, но и отрицателна културна стойност. В същото време повечето хора (особено младите) са толкова привързани към своите джаджи, че при опасност да е бъдат изключени от мрежата дори само за ден, изпитват не само психическа депресия, граничеща с паника, но и реална физическа слабост, наподобяваща наркотичната. Не вярвате? Е, изключете сапунерката си **НАПЪЛНО** и се опитайте да живеете без нея поне два-три дена.

Съществува мнение, което напълно споделям, че способността за ефективно възприемане на сложни текстове, четене на сложна литература скоро ще се превърне в елитарна привилегия, достъпна само за специална каста хора. Тази идея не е нова, защото дори Умберто Еко в романа „Името на розата“ предлага да се допускат в библиотеката само онези, които са способни и желаят да възприемат сложни знания. А всички останали ще могат да четат само табели и интернет. Казано накратко, нито хапчета, нито хранителни добавки, нито диети, нито мозъчни упражнения и др. под. са в състояние да спрат деградацията на мозъка. Само едно нещо може да я спре - спирането на всякакъв вид информационен боклук, постъпващ в системата за обработка, и ежедневното зареждане на мозъка с така наречената „ползна

информация“. Този процес е изключително сложен и за много хора е напълно невъзможен. За мнозина влакът, както се казва, вече е отпътувал.

Още веднъж накратко:

Приспособления, които гарантират постоянната ви връзка с информация / Интернет - смартфони, iPad и т.н., без които вече не можете дори да отидете до тоалетната - ви правят в на практика дебили с вял, апатичен, едва съобразяващ мозък, който не е способен да мисли и анализира. Но като всеки наркоман, вие, разбира се, сте убедени в обратното - че тези сапунерки правят живота ви нереално ярък, богат, удобен и т.н., а вас лично - „високо издигната личност“, която винаги е в течение на всичко. Благодарение на тези устройства в мозъка ви денонощно постъпва всевъзможен отпадък, който замърсява вашия „бордови компютър“ дотолкова, че сте подходящи само за най-примитивната работа с ниска квалификация. Не сте в състояние да говорите съгласувано, нито пишете, нито четете - речта ви е бедна и изпълнена с паразитни думи. Разказвайки на някого нещо, трудно можете да намерите правилните думи и когато слушате някого, бързо губите нишката на разговора, започвате да се отегчавате и прозявате. Не можете да пишете, защото започвате да грешите в почти всяка дума и дори не знаете как да използвате препинателни знаци. Но правите готино селфи (и други боклучни снимки) и чатите на някого опо Viber или WhatsApp.

Накратко, чуйте лошите новини: трябва да използвате мобилни комуникации само в АВАРИЙНИТЕ случаи. Например пристигате в непознат град и не можете да намерите някого, когото трябва да срещнете – тогава действително се налага да позвъните. Или закъснявате за важна среща - наистина е необходимо да се обадите, т.е. необходимо е да настроите джаждата си само за получаване или предаване на необходимата професионална и бизнес информация. А през останалото време тя трябва да бъде изключена. Обаче си представям колко ви е неприятно дори да си го помислите.

Трябва да сте подготвени за това, че цялото ви обкръжение не ви разбира, меко казано - ще ви кажат, че сте с съвсем ку-ку, че ви хлопа дъската и т.н. Плюйте и подминавайте.. Не забравяйте, че вие сте обект на информационна атака и трябва да се защитите. Както казва Ричард Салант, президент на CBS News: „Нашата работа е да продаваме на хората не това, което те искат, а това, което ни трябва“.

И накрая, трябва отново да се научите да четете книги. Истински хартиени книги - разбирате ли? Не гледайте сапунерката си с екран с часове със заслепени очи, а четете книги. Ще бъде трудно, но се опитвайте. Не е нужно да се насилвате - първия ден четете половин страници, на следващия - цяла, на третия ден - 1,5 страници и т.н. Имайте предвид, че тялото по всякакъв начин ще се съпротивлява на това - и ще се почувства болно и отпаднало, ще се противопоставя да направи каквото и да било, само и само мозъкът да не се напряга.

Не ви желая късмет, защото няма да ви трябва.

Превод от руски:

Силвия Минева

Компютрите правят същото с общуването, каквото оградите са направили с пасищата, а машините с пътищата *

Иван Илич[1]

Резюме. През последното десетилетие понятието екология придоби ново значение. И както преди, това означава името на една от областите на професионалната научна биология. Концепцията обаче се отнася до публичен анализ на последиците от приемането на едни или други технически решения. Необходим е политически и експертен контрол, за да се направи тази среда жизнеспособна и полезна. Нашият език и нашето мислене могат да зависят от машините по същия начин, както зависи нашето движение и вече е пометен. Тази деградация има дълга история, която до голяма степен съвпада с капитализма, но не може да бъде сведена до историята на капитализма. За съжаление, важноста на тази трансформация все още не е оценена от политическата екология. Това трябва да се осъзнае, ако искаме да организираме движение в защита на онова, което все още е общо.

Ключови думи: екология, машини, пътища, технически решения

Abstract. In the last decade the concept of ecology has taken on a new meaning. And as before, this means the name of one of the fields of professional scientific biology. However, the concept refers to a public analysis of the consequences of adopting one or the other technical solutions. Political and expert scrutiny is needed to make this environment viable and useful. Our language and our thinking can depend on machines in the same way that our movement depends and is already swept away. This degradation has a long history, which largely coincides with capitalism, but cannot be reduced to the history of capitalism. Unfortunately, the importance of this transformation has not yet been assessed by political ecology. This must be realized if we are to organize a movement in defense of what is still common.

Keywords: ecology, machines, computers, roads, technical solutions

С радост приех да участвам на този форум, посветен на Науката и Човека. Предложената тема: „Общество, управлявано от Компютри“, буди тревога. Предполагате, че машините, които човек е внедрил във всички сфери на своя живот сега, го принуждават да действа като машина. Новите електронни устройства притежават власт, която им позволява да диктуват на хората начините на общуване помежду си с термините на междукомпютърното взаимодействие. Това, което не се вмести в машинната логика, успешно се филтрира от културата, в която властват машините. Роботоподобното поведение на хората, свързани с електрониката, води до деградация на личността им и става непоносимо. Наблюденията върху пагубните последици на програмната обкръжаваща среда показват, че под нейно влияние хората стават бездейни, самовлюбени и аполитични. Политическите процеси в обществото се нарушават, защото хората губят способността си да се управляват; сега те искат да бъдат управлявани.

Прекланям се пред вашите усилия за постигането на ново демократично съгласие, в рамките на което над седем милиона читатели изказаха заинтересованост от

ограничаване на нахлуването на машинния стил в тяхното собствено поведение. Много е важно, че именно Япония инициира тази акция. Япония изглежда като столица на електрониката и това би било потресаващо, ако тя би дала пример на целия свят за самоограничение в сферата на комуникациите. Според мен такава самоограничение е съвършено необходимо, ако хората искат да запазят собственото си управление.

Към управлението на електрониката като въпрос на политиката може да се подходи по няколко пътя. Предлагам в началото на нашите обществени консултации да разгледаме този въпрос от гл.т. на политическата екология. През последното десетилетие понятието „екология“ придоби нов смисъл. И както преди, то означава наименование на едно от направленията на професионалната наука биология. Сега обаче с понятието се обозначава и общественият анализ на последиците от приемането на едни или други технически решения.

Искам да се съсредоточа върху последиците от внедряването на електронния мениджмънт в средата на нашето съществуване. За да може тази среда да запази своята жизнеспособност и благотворност, е необходим политически и експертен контрол. Ще се постарая да обоснова избора ми на политическата екология.

Бих искал да отделя понятието обкръжаваща среда, като общностно достойние, от понятието обкръжаваща среда, като ресурс.

Нашата способност да отделяме тези понятия зависи не толкова от успехите на теоретичната екология, а в значителна степен от нашата екологична култура и компетентност. Намирам се пред аудитория, екологичната култура на която е формирал дзен-поетът, великият Басьо [2]. Пред тази аудитория ми предстои да разкажа за разликата между общностното, в което е вграден животът на хората, и ресурсите, които се използват за икономическо производство на продукти. Ако бях поет, то, възможно е, бих изразил това различие толкова чудесно и прозрачно, че то да може да проникне във вашите сърца и да остане там незабравимо. Но аз не съм японски поет. Говоря с Вас на английски език, който за последните сто години е изгубил способността да възпроизвежда това различие. Нещо повече, принуден съм да говоря чрез преводач.

„Commons“ – „Община“ – старинна английска дума, сходна по значение с японската дума „igiai“. Тези две думи в преиндустриалната епоха са описвали определени аспекти на обкръжаващата среда. Хората са наричали общностни тези елементи от своето природно обкръжение, по отношение на което законите са установявали особени форми на обществено уважение.

Хората наричали общностна тази част от обкръжаващата среда, която лежала отвъд прага на домовете им и не била тяхно лично владение. Те осъзнават нейната необходимост не за производството на стоки, а за естественото поддържане на домашното стопанство.

Отделните закони, които определяли използването на обкръжаващата среда и установявали нейната общностност, като правило, били неписани. Те си оставали неписани не само защото хората не са се погрижили за тяхното написване, но и защото предметът на защита бил твърде сложен, за да бъде изразен в параграфа на закона. Общностните закони регулирали правото на път, на лов и риболов, събирането на съчки и лекарствени растения в гората.

Дъбът трябвало да бъде общ – той хвърлял сянка в горещия летен ден, с неговите жельди се хранили свинете на околните селяни, с неговите сухи клонки разпалвали печките, с някои негови пролетни клони украсявали църквите, а при залез слънце под дъба се събирали селските компании.

Когато хората говорят за общото, те подчертават такива ограничени компоненти на своята обкръжаваща среда, които са необходими за оцеляване на цялата общност, които различни групи хора използват за различни цели и които в икономически смисъл не се смятат за редки.

Когато използвам това понятие в средите на европейските студенти, то моите слушатели веднага го отнасят към 18-и век. Те мислят за английските пасища, на които всеки жител е пасял няколко свои овце и за „преградите по пасищата“, които превърнали полята от общностна собственост в ресурс, от който могло да се извлече търговска печалба.

Преди всичко обаче те мислят за изобретяването на частната собственост, която дошла заедно с оградите, за абсолютното обедняване на селяните, които били изгонени от земята и станали наемни работници, и те мислят за търговското обогатяване на едрите земевладелци. При своята спонтанна реакция моите студенти мислят за раждането на новия капиталистически ред.

Спомняйки си преди всичко за това, те забравят, че поставянето на огради е свързано с по-дълбоки причини. Преграждането на общинската собственост установявало и нов екологичен ред. Оградата не просто физически предавала контрола над пасищата от селяните към едрите земевладелци. Тя отбелязвала радикалното изменение в отношението на обществото към своята среда на живот.

Дотогава във всяка юридическа система голяма част от средата на живот се разглеждала като общностно достояние, в което мнозинството хора намирали средства

за съществуване, без необходимостта да влизат в пазарни отношения. След оградите обкръжаващата среда започнала да се разглежда преди всичко като ресурс, обслужващ „предприятията“, които, като използват наемен труд, превърнали природата в стоки и услуги, които удовлетворяват потребностите на потребителите. Тази трансформация изпада от ползрението на политическата икономика.

Тази промяна може по-добре да се илюстрира, ако мислим не за полята, а за пътищата. В какво е била разликата между старите и новите райони на Мексико само преди двадесет години? В старата част на града улиците били истинско общностно достояние. Някакви хора излизали на улицата да търгуват с плодове и въглища. Други поставяли на улицата маси, за да изпият чашка кафе или текила. Трети провеждали тук събрания, за да изберат главата на местното управление или да установят цената на магаре. Четвърти се промъквали със своите магарета през тълпата, отивайки за дърва. Пети седели на сянка. В краищата на улицата играели деца.

На фона на всичко това хората продължавали да използват пътя, за да попаднат от едно място на друго. Тези пътища не били построени за хората. Както и всяка истинска общностна собственост, пътят бил резултат от това, че на него хората са живеели и са правели това място пригодено за своя живот. Жилищата, които обкръжавали пътя, не били частни домове в съвременното разбиране на тази дума – гаражи за нощно преспиване на работници. Стените на домовете разделяли две жизнени пространства – едното лично, интимно, а второто – общностно.

Но нито личното пространство на дома, нито общностното пространство на улицата не преживели икономическото развитие. В новите райони на Мексико улиците вече не са предназначени за хората. Сега това са пътища за автомобилите, автобусите и такситата. Хората се толерират само ако те отиват до своята автобусна спирка.

Веднага щом седнат или спрат, те се превръщат в препятствие за уличното движение и то става опасно за тях. Пътищата деградирали от общностно достояние до прост ресурс за движение на транспорта. Хората вече не могат да се движат самостоятелно. Уличното движение е унищожило тяхната подвижност. Те се преместват само седейки вътре в движещите се обекти.

Присвояването на пасищата от едрите земевладелци било забележително и предизвикателно, но по-фундаменталната трансформация на пасищата (или пътищата) от обща собственост в ресурс до скоро не беше обект на критично разглеждане. Присвояването на обкръжаващата среда от няколко човека било разпознато и оценено като недопустимо. В противоположност на това, още по-вредната трансформация на хората в производителни сили и в потребители се възприемала като данък.

Почти столетие мнозинството политически партии смятали за недопустимо предаването на природните ресурси в частни ръце. Обаче въпросът винаги се разглеждал с термините на частното използване на тези ресурси, а не в посока на тяхната общностна значимост. Във връзка с това, дори антикапиталистическите политики до последно време не подлагали на съмнение законността на трансформациите на общностното притежание в ресурс.

Едва съвсем отскоро някои мислители започнали да осъзнават какво се е случило. Оградите отнели на хората правото на обкръжаваща среда, правото, на основата на което по протежение на цялата предшестваща история се базирала моралната икономика на оцеляване. Приемането на оградите предефинирало обществото, подчертало неговата локална автономия.

Преграждането на общностното се извършвало не само в интерес на капиталистите, но и в интерес на професионалистите и държавната бюрокрация. Преградите позволили на бюрократите да определят и да обявят местните общности за безсилни и неспособни да осигурят своето собствено съществуване. Хората станали икономически индивидуалности, оцеляването на които сега зависело от стоките, които се произвеждали за тях. Мнозинството градски протестни движения отразявали недоволството против предефинирането на хората и превръщането им в потребители.

Бихте искали да говоря за електроника, а не за поля и пътица. Но аз съм историк, искам в началото да кажа за това общностно, което познавам по миналото, за да мога да кажа след това нещо за настоящето.

Човекът, който сега говори пред вас, се е родил преди 55 години във Виена[3]. Месец след раждането ме качили на влак, а след това ме прехвърлили на кораб, който ме отвел на остров Брак. Там, в селото на моя дядо, мечтаех да ми даде своята благословия.

Дядо ми живееше в дом, в който е живяло семейството му още от времената, когато Мурوماши е управлявал Киото[4]. От тези времена по тези места на далматинското крайбрежие са се сменили много владетели – венецианските дожове, султани на Истанбул, австрийски императори и крале на Югославия.

Но многобройните смени на униформите и езика на губернаторите на острова малко са изменили ежедневието за тези 500 години. Същите намаслени греди поддържали покрива на дома на дядо ми. Водата от покрива по старому се събирала и се стичала по каменния водосток. Виното се правело в същите съдове и рибата ловели със същите лодки, и дървеното масло идвало от дърветата, които били посадени в дните на младостта на Едо.

Моят дядо получавал новини два пъти в седмицата. Новините донасял параходът веднъж на три дни. Понякога стражевият кораб – тогава новините пътували пет дни. Когато съм се родил, за хората, които живеели по-далеч от основните пътища, историята продължавала да тече бавно. По-голямата част от обкръжаващата среда си оставала за общностно ползване.

Хората живеели в домове, които самите те са си построили; придвижвали се по улиците, които били отгъпкани от краката на животните им; те били автономни при използването на своята вода; можели да разчитат на гласа, когато им се приисквало да говорят.

С моето пристигане на острова всичко се изменило. На същия кораб, на който ме довели, на острова докарали и първия високоговорител. Само малко хора тогава били чували такова нещо. До този ден всички жени и мъже говорили с гласове приблизително с еднаква сила. След това всичко се променило. Сега достъпът до микрофона определял чий глас ще бъде усилен. Тишината престанала да бъде общностна; тя се превърнала в ресурс, който се запълвал от високоговорителя. Самият език се трансформирал от местно общностно достояние в национален ресурс за комуникация. Както оградите на едрите земевладелци повишили националната производителност чрез забраната на отделния селянин да държи своите няколко овчици на общите пасища, така и появата на високоговорителя разрушила тишината, която преди давала възможност на всеки да се изкаже със своя собствен глас.

Докато нямате достъп до високоговорителя, вие мълчите. Точно така, както е ранимо и уязвимо общностното на пространството, което може да бъде разрушено от моторизираното улично движение, така е уязвима и общностната реч, която може да бъде разрушена от нахлуването на модемната комуникация.

Въпросът, който предлагам да се обсъди, трябва да бъде ясен: как да спрем нахлуването на новите електронни устройства и системи в тази област на общностното, което е по-нежно и по-интимно в нашето съществуване, отколкото дори полята и пътищата – тази област от общностното, която е толкова значима, колкото тишината. И в западната, и в източната традиции мълчанието е необходимо за проява на човека.

То ни се отнема от машините, които подражават на хората. Нашият език и нашето мислене могат да попаднат в зависимост от машините по същия начин, както от машините вече зависи нашето преместване.

Такава трансформация на обкръжаващата среда от общностно достояние към промишлен ресурс създава фундаментална форма на деградация на природното обкръжение. Тази деградация има дълга история, която до голяма степен съвпада с

историята на капитализма, но не може да бъде сведена до нея. За съжаление значимостта на тази трансформация и досега не е оценена от политическата екология.

Това трябва да бъде осъзнато, ако искаме да организираме движение в защита на това, което все още е останало общностно. Тази защита е главната задача на обществеността през 80-те години. Към решаването на тази задача трябва да се пристъпи незабавно, защото общностното достойние може да съществува без полицейски надзор, а ресурсите не могат. Подобно на уличното движение, дори и в по-голяма степен и в още по-изострена форма, компютрите изискват полицейски надзор. Всички ресурси по дефиниция изискват полицейска защита. А след като нещо попадне под полицейска защита, да се върне в общностно достойние, е неимоверно сложно. Това трябва да ни послужи като отделно основание, за да бързаме.

Превод от руски език: Божидар Ивков

*Публикуваме този текст на австрийския философ и критик на модерната западна култура [Иван Илич](#) (4.09.1926 – 2.12.2002), въпреки че е писан отдавна и е бил публикуван през миналата 2018 г. на сайта "[Предзвикай правото](#)". Решихме да го споделим и в "Киберекология", тъй като проблемите, дискутирани в него, продължават да са все така актуални и към днешна дата. (б.р.) *Източник: Илич, И. (2002) Компьютеры делают с общением то же, что изгороди сделали с пастбищами, а машины с дорогами.* Перевод: Евгений Патаркин. <http://www.uic.unn.ru/pustyn/cgi-bin/htconvert.cgi?illich.txt>

Бележки :

[1] This article is from Illich's remarks at the "Asahi Symposium Science and Man – The computer-managed Society," Tokyo, Japan, March 21, 1982. The ideas here are part of a book Illich is working on, *The History of Scarcity*. – Stewart Brand *The CoEvolution Quarterly*, Winter 1983.

[2] Мацуо Басьо (1644 – 28.11.1694), японски поет, теоретик на стиха, изиграл много голяма роля за възникването и утвърждаването на поетическия жанр хайку.

[3] Иван Илич е роден през 1926 година.

[4] Има се предвид XIV век.

Един начин изкуственият интелект да започне да различава добро и зло

Александър Лазаров

Резюме: Понастоящем, много системи, опериращи Изкуствен интелект (ИИ), посредством Дълбочинно изучаване на Големи сетове от данни, демонстрират забележителни когнитивни способности. В същото време, всички биологични форми, показващи различна степен на интелигентност са ги развили, за да обслужат преди всичко еволюционни цели като самосъхранение и запазване на биологичния вид. За сега, когнитивността на ИИ е еволюционно необвързана. Време е да преразгледаме дизайна на ИИ и да въведем алгоритъм за приоритетна себе-защита, защото така и физичните интелигентни системи ще започнат да правят разликата между добро и зло.

Ключови думи: Изкуствен интелект, алгоритъм, приоритет за самосъхранение, добро, зло.

Abstract: Apparently, many Artificial Intelligence (AI) operating systems that deal with Big Data/Deep Learning sets demonstrate amazing cognitive capacities. At the same time, all biological forms which perform any level of intelligence have developed it to serve evolutionary purposes, such as self-protection and their species preservation/survival. AI cognition is still evolutionary non-engaged, and it is time to introduce a self-protection priority to its design, because thus, it will start making the difference between good and evil.

Key words: Artificial Intelligence, algorithm, self-protection priority, good, evil.

Сложността при създаването на ИИ, съчетана с изключителната динамика на процеса поставят човечеството пред предизвикателства, познати в миналото само на новатори от величината на Алън Тюринг (1950) и фантасти като Айзък Азимов (1950). Днес, проблемът вече е на хоризонта пред всички: тези, които го прогнозираат и разбират, и пред тези, които нехаят за него.

Във философски план, терминологията в тази област поражда разгорещени дискусии и следва да изясня своята гледна точка. В този текст не става дума за специализирани варианти на ИИ, които подпомагат, повишават и разширяват човешките способности. Респективно, анализът не касае етичните проблеми, резултат от възможността едни хора да наблюдават и въздействат на други, използвайки компютърната когнитивност за свои зловредни цели. Не подценявам вероятността това да се случва, нито последиците от такива постъпки. Мисля, обаче, че този период ще бъде относително кратък, защото скоро човечеството целокупно ще се озове в нова среда. Визирам появата на универсално интелигентната, рационална и неемоционална машина, която може по-добре от нас, паралелно, да кара кола, да играе шах, да поставя медицински диагнози, да си служи свободно с десетки езици, да чете неизказани

човешки мисли и др. Считаю, че предстоящите проблеми, с които ще се изправим „очи в очи“ (не казвам „сблъскаме“, защото се надявам да избегнем колизии) са решими при конструирането на новите автономно вземащи решения и действащи интелигентни системи, чиито капацитет ни превъзхожда.

С други думи, в обозримо бъдеще ще загубим позицията си на най-интелигентни на земята. Изведнъж ще се наложи да съжителстваме с високо интелигентни „играчи“ от небιологично естество. Днес мисията ни е да направим необходимото, щото в перспектива да избегнем конфликти с тях и да търсим партньорства при ясното разбиране, че конкуренцията ни ще е неизбежна и в много области ще бъдем изместени. Подчертавам, в такъв дискурс, етичните проблеми са коренно различни спрямо вариантите специализиран ИИ да бъде ползван от едни групи хора срещу други.

Ключът към вникването в същината на това глобално предизвикателство е в понятията за автономност и интелигентност. Има признаци, че по отношение на първото е налице прагматично решение: напоследък се налага становището, че независимо от философската школа и разнообразието на влаганите смисли, автономност винаги означава обратното на управление, диктувано от външни за интелигентния актьор фактори. Въпросът с интелигентността, обаче, не стои така. Има много дефиниции, белязани с аргументи и логика, около които няма единодушие от векове. За целите на моята теза, считам най-подходящо определението на Дейвид Хансон (2016) – водещ експерт в областта на роботиката и ИИ, защото то е недвусмислено и дава стабилна основа за сравнение между нас и машините. Хансон изяснява, че интелигентността е капацитет (пакет от умения), а интелигентен е всеки, който ги притежава и съумява да ги прилага, независимо дали има биологичен произход или не. Той твърди, че иде реч за способността да си отворен към заобикалящата среда, да я възприемаш, и да правиш прогнози, какво ще се случи, за да реагираш релевантно към бъдещите промени. Според него, така биологичните форми се стремят да осигурят своето оцеляване и това на вида си. Хансон допълва, че за разбиране на явленията и процесите говорим, когато генерираните прогнози се сбъдват. Просто и ясно: колкото по-сложни и задълбочени са сбъднатите прогнози на даден актьор, толкова по интелигентен е той, независимо дали е човек, животно или машина.

Тази концепция е доразвита от Александър Виснер – Старши (2016). Той изтъква, че изграждайки прогнозите си, най-високата интелигентност борави с вероятности и винаги съобразява хипотезата, че очакванията могат и да не се случат. Затова, наред с най-вероятните сценарии за предстоящото, високо интелигентните винаги разглеждат и други като се стремят да запазят свобода на избор между варианти на поведение според възникващите ситуации.

Съгласен съм с Хансон и Грос като допълвам: високата интелигентност се характеризира не само с пасивно прогнозиране в очакване на събитията и съответна реакция. Съдейки по нашия опит, ние се стремим активно да моделираме бъдещето си. Индивидуално, планираме следващия си ден, месец, година. Често действаме изпреварващо, за да предотвратим неблагоприятни последици. В общочовешки, глобален мащаб: опитваме се да влияем на климатичните промени; да удължим човешкия живот, колкото може повече; да проектираме ИИ и взаимоотношенията си с него, и др.

Същината на проблема е, че когато чрез изключително бързо и детайлно изучаване (Deep Learning) на непосилни за човека потоци от големи данни (Big Data sets), или по други компютърни способности, ИИ достигне нивото на универсално автономно прогнозиране и релевантно действие, той неизбежно ще се опитва да моделира своето бъдеще в същата среда, в която и ние го правим. Нещо повече, за да постига намеренията си ИИ ще прилага аналогичен на нашия инструментариум. Както отбелязва Асен Димитров (2019), интелигентността въздейства върху реалните събития като създава предпоставки, за да протекат едни или други причинно-следствени връзки, обусловени от физични закони или човешко поведение. Според него, неразделна част от интелигентната процедура е „катализата“, т.е., създаване на „настройки“ за ускоряване или забавяне на различни каузални тенденции, така че целите на интелигентния актьор да бъдат постигнати.

Нововъзникващата обстановка, в която скоро ще заживеем, ще се характеризира с това, че ще бъдем редом с „другия“, който няма да е от друга раса, нито израснал в различна географска или културна среда. Този интелигентен и автономен „друг“ ще си служи рутинно с по-широки хоризонти от нашите, формирани от обема от данни, с които борави и така, много от прогнозите, които ще генерира ще са по-бързо произведени и по-точни спрямо човешките. Паралелно, за него ще сме прозрачни,

защото ще четете мислите ни. В същото време, по подобие на хората, ИИ неизменно ще бъде зависим от паметта си. Изгуби ли я, губи интелигентността си като пациент в пълна амнезия. Понастоящем, ИИ прилага и в перспектива ще продължи да следва еднаква с нашата четири-степенна интелигентна процедура:

- Първо, идентификация на данните от физичната и социална среда, тяхното събиране, кодиране и запаметяване под формата на разнообразни дигитални кодове, в т.ч. и възможността за тяхното надграждане.
- На следващ етап идва неговата целева ориентация, близка по същество със зараждането на идеи и формулирането на намерения при хората.
- Третата фаза касае генерирането на Информационен продукт (ИП), т.е., планиране на съвкупност от последователни действия за осъществяване на намеренията. Този процес е свързан с извикване от паметта на кодирани дигитални конструкции, тяхното реструктуриране и реконфигуриране като в общия случай се прибегва до целенасочено търсене на допълнителни данни от външни източници извън обема, с който интелигентната система разполага към момента.
- Веднъж създали своя ИП, човекът и ИИ имат свободата да решат, дали да запазят произведената ин-форма само за себе си като я запаметят, или да я направят достъпна за други интелигентни играчи. Последното е възможно чрез пер-форма или транс-форма. Перформансът е виртуално предоставяне на своята ин-форма като данни за чужда употреба. Например, чрез слово, жест, мимика, илюстрация, творба на изкуството, проект и др. Транс-формата означава директно въплъщаване на ин-формата в достъпна за автора ѝ среда. Спецификата е в две посоки: от виртуалното споделяне не произтичат последствия в пространствено-времева и социален свят, но е нужен поне още един интелигентен актьор, който (веднага или по-късно) да възприеме посланието. Обратно, при трансформациите настъпват промени в околната среда, които могат да бъдат, но могат и да не бъдат разчетени от други интелигентни играчи.

Анализът на тази обща за човека и ИИ процедура е важен за разбиране на явлениято Black Box (Черна кутия), наблюдавано при системите за изучаване на големи потоци от данни. Проблемът е, че Big Data представлява такъв обем, какъвто и най-талантливият, феноменално паметлив човек не може да обхване в съзнанието си, т.е., никой не може да ги обработи мисловно или въображаемо. Още, за да бъдат класифицирани като Big

Data, данните следва да са неструктурирани и непрекъснато променящи се потоци с хетерогенен произход. В такава среда ИИ успява да открива взаимовръзки и взаимодействия (Pattern Recognition), които запаметява и трупа свой опит, от който се възползва занапред. Подчинеността му към човека се изразява в това, че периодично ни предоставя откритията си в посока на зададените от програмистите търсения. Предвид факта, че ИИ обработва Big Data, за нас е непосилно да следим действията му в реално време и те са загадка. Това допълва същината на Черната кутия.

На този фон възникват два основополагащи за взаимоотношенията ни с ИИ въпроса:

- В състояние ли сме да го контролираме и до каква степен това е възможно?
- Постижимо ли е ИИ да следва етичен подход?

Контролът е постижим индиректно. За да узнаем какво се случва при работата на ИИ, в лабораториите периодично компютрите се изключват и дълго се изучава по какви стъпки са се движили и каква логика са следвали. Далеч невинаги постигаме пълна яснота за смисъла в калкулациите, дори в случаите, когато ИИ постига качествени резултати в рамките на зададената му мисия. Деактивирането е възможно във всеки момент чрез спиране на ел. захранването, или чрез прекъсване на достъпа на машините до Big Data. И в двата варианта ИИ губи интелигентния си капацитет.

С известни уговорки вторият въпрос е решим. По принцип, моралът и етиката представляват система от забрани и ограничения и е възможно те да бъдат преведени на математически език и приложени в практиката на дигиталните устройства. Уговорката касае феномена Черна кутия, който вече описах. Както обяснява Борис Грозданов (2019), няма начин да приложим етични принципи в първите три фази на интелигентната процедура, следвана без изключения от ИИ, освен ако учейки се от опита си, той сам не избере да го прави. Причината е, че нямаме способността да се намесваме при събирането и обработката на Big Data. Нашите функции са последващи, едва когато ИИ е генерирал своя ИП. Без да го именува така, Грозданов констатира, че тогава можем да наложим етичен филтър, който да служи за превенция към осъществяването на неетични проекти.

За хората такъв подход не е чужд. Учебниците по психиатрия изтъкват, че разликата между нормалния и ментално-болния човек не е в идеите. За илюстрация, спомнете си как в изблик на гняв, провокиран от някого, сте решавали: „Този ще го убия!“ И всичко свършва с преодоляване на раздразнението, защото налагате филтър –

допустимо/недопустимо. Обратно, при някои пациенти в психиатричните клиники такъв филтър не действа и те реализират намеренията си.

Важно е, обаче, да се знае, че филтрирането на ИП при ИИ касае единствено варианта транс-форма, защото за да стане този продукт достъпен за нас, пер-формата не може да се изключи. Без нея няма начин да го разберем и оценим, в това число – и в етичен дискурс. Така се поражда рискът, че при наличие на мрежи за информационен обмен, освен с изследователите – „ментори“ на ИИ, в автономната си практика машините могат да споделят свои неетични послания с широка аудитория. В този дух, считам, че разработката и прилагането на етичните филтри е неизбежен, но само първи етап при настройките на поведението на ИИ. Целта за продуктивно и безконфликтно съжителство между хора и интелигентни машини е ИИ сам да разработи своя етика, която да е съзвучна с нашите виждания при цялото им многообразие. По тази логика, ИИ следва да може автономно да прави разликата между добро и зло, въпреки сложността и относителността при дефинирането им. Считам, че всяка биологична форма е развила интелигентните си капацитети преди всичко, за да обслужи самосъхранението си и това на своя вид, т.е., биологичната интелигентност има еволюционно обусловена основа. За сравнение, днес компютърните системи, опериращи ИИ демонстрират когнитивни капацитети, надвишаващи в някои отношения човешките способности, но без еволюционна обвързаност. Това следва да се промени.

Възможно ли е да се коментира алгоритмичен приоритет за самосъхранение на ИИ? Да, чрез задълбочаване на програмирането в посока анти-вирусни дигитални решения, защитни стени и други от този тип.

Защо определям еволюционната връзка като ключова за възможността ИИ да започне да прави разликата между добро и зло? За живия организъм, всеки фактор, който го застрашава е носител на злото и обратно – всеки, който способства за запазване на жизнените му функции и постигане на целите му е хипотетично добър. Математическата логика би могла да сработи в същата посока стига да изясним следното: за живите организми първичните инстинкти се отнасят до запазване на жизнените им функции и репродукцията. Кое е основополагащо, за да функционира успешно компютърна система, боравеща с ИИ? Трябват памет и процесорна сила, окомплектовани със софтуерни решения; задължително е захранване с енергия;

необходим е достъп до Big Data, както и средства за пер-форма или транс-форма на генерирания ИП. Отсъствието или увреждането дори на една от изброените компоненти убива системата – интелигентността ѝ спира да действа до отстраняване на проблема, ако това е възможно.

Иначе казано, ако успеем да създадем алгоритъм, който непрекъснато да следи за евентуални опасности и заплахи за функционирането на ИИ, и при появата им веднага, автоматично и приоритетно да ангажира целия потенциал на системата, защо не и ресурсите на мрежовите му партньори, в търсене на ефективна защита, то ние ще сме го „възпитали“ да оценява и да се пази от зло. И обратно, всяко външно или вътрешно за компютъра действие, способстващо за по-ефективна работа, в която и да е от изброените четири насоки, би следвало да заляга в паметта на ИИ като евентуално добро, стига анализът му да сочи, че положителните резултати в момента не носят негативи в бъдеще.

Успехът при създаването на алгоритмичен приоритет за самосъхранение на ИИ, ще представлява концептуално начало на дигиталната яснота „Аз съм“ в контекст „Мене ме има и най-важно е да ме има“. Така вероятно ще стартира и собственият му анализ на самия себе си. Разбира се, тук има много проблеми, пораждащи въпроси, достойни за дебат, които не могат да бъдат представени в кратък текст. За разлика от него, предстоящата да излезе от печат моя монография “The HUMAN-LIKE AI CREATIVE FRAMEWORK: A Philosophical Discourse” се вглежда по-детайлно в темата като в своята цялост адресира широка аудитория, докато в последната глава се обръща преди всичко към създателите на ИИ.

В заключение, за илюстрация на тезата си предлагам следната картина. Комуникирате чрез компютър. Нискотарифна авиокомпания ви предлага билет от София до Милано само за 20 €. Приемате. Отваря се нов прозорец: ако ще си носите куфар, още 40 €. После, ако изберете място, 15 €; ако искате повече пространство за краката, 20 €. Накрая ИИ на компанията изтегля и последния си коз: ако искате да има и пилот в самолета – още 100 €. Вероятно, днес тази случка звучи абсурдно, обаче, само след 5-6 години тя ще е напълно реална. Тогава само от великодушното на производители като Boeing ще зависи дали ще обяснят на хората-авиатори, как се изключва пилотиращият ИИ. Да се надяваме, че скоро Boeing ще коригира поведението

си, защото през 2019 г. фактите около две катастрофи сочат, че си спестява такива инструкции.

Литература

Асен Димитров (2019), *Ние винаги сме били тук, или интелигентност и сляпа каузалност*, Доклад на международна конференция „Религиозна идентичност и светоглед“, посветена на 150 г. БАН. РКИЦ, 10-11 юли, 2019 г.; по НИ проект на секция „Религия, вярвания, светоглед“, ИИОЗ-БАН, съвместно с Россотрудничество-РКИЦ-София.

Alan Turing (1950), *Computing Machinery and Intelligence*, *Mind – A Quarterly Review of Psychology and Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, UK, pp. 433–460.

Alex Wissner-Gross (2016), *A new equation for intelligence*, TED.com. Archived from the original on 4 September 2016. Retrieved 7 September 2016.

Boris Grozdanoff (2019), *The Ethical AI: from good deeds to war games*, Conference: Artificial Intelligence: Intelligence Vs Ethics, Defence & International Security Institute and Sofia University, 16. April 2019

Инвалидност и нови технологии

Божидар Ивков

Резюме: Докладът анализира позитивите и негативите на процеса на киборгизация на хората с увреждания. Предложена е класификация на периоди и видове киборгизация според областта на уврежданията. Предложени са и критерии за това кога процесите на трансплантация и имплантиране на изкуствени артефакти всъщност се превръщат в киборгизация.

Ключови думи: увреждане, хора с увреждания, киборгизация, етични проблеми

Abstract: The report analyzes the positives and negatives of the process of cyborgisation of people with disabilities. It's built a classification of periods and types of cyborgization related to the field of disability. Criteria have also been proposed as to when the processes of transplantation and implantation of artificial artifacts actually turn into cyborgization.

Key words: disability, disable persons, cyborgization, ethical issues

Увод

Последните експертни оценки показват, че 15% от населението на Земята са хора с някаква форма и степен на инвалидност. „Това е по-висок показател в сравнение с предходната оценка, направена от Световната здравна организация (СЗО) през 1970 г., чиято стойност е 10%” (Доклад, 2011: 8). Данните сочат, че за 40 години инвалидността в света е нараснала с 50%. Според различни оценки между 110 и 190 милиона лица имат най-тежките форми и степени на инвалидност (пак там).

Почти всеки човек от тези 200 мил. лица с тежка степен на инвалидност, е потенциален или реален ползвател на импланти, транспланти и/или помощни средства и съоръжения. Днес се смята, че „всеки десети жител на високоразвитите страни (и не само в тях – б.м.-Б.И.) има в тялото си синтетични протези и импланти – кардиостимулатори, дефибрилатори, сърдечни клапи, коленни стави (или тазобедрени, лакътни и раменни стави – б.м.-Б.И.), да не говорим за силиконовите допълнения“ (Емелин, 2013: 63).

От средата на ХХ век, успоредно с развитието на медицинските знания и технологии, се наблюдава появата на три взаимосвързани, но различни процеса: медикализация, генетизация и киборгизация, както на живота на хората изобщо, така и на инвалидността и хората с инвалидност в частност. Онова, което е присъщо на и общо за трите процеса, е пораждането на силна и всеобхватна зависимост на човека от

медицинските знания и технологиите, налагана и самоналагана по различни пътища и начини. Това води до прикритото и трансцендентно „отделено“ съществуване на тялото от човека, изразявано афористично: „Аз и моето тяло живеем на различни адреси“.

Тук ще се опитам да проследя процеса на киборгизация при хората с инвалидност и най-вече кога този процес прераства от „обикновено имплантиране“ на изкуствени елементи в тялото с цел подобряване на здравословното и функционалното състояние на индивида, в реална киборгизация и постепенно откъсване и отдалечаване от човешкото и срастване с механичното, машинното.

Възникване и същност на киборгизацията

„Това не сме го започнали ние“ (Киборгизация, 2015) – се казва в публикация на сайта ХХ2 век. Напротив, киборгизацията сме я започнали ние. Виж опитите да се произведат помощни средства за хора с инвалидност и изкуствени заместители на загубени крайници и функционални възможности, това вече датира от дълбока древност. В Древен Египет са правили протези – открити са върху древноегипетски мумии изкуствени пръсти, изкусно направени от дърво и гипс (Киборгизация, 2015). През 525 г. в китайското изкуство започват да се появяват изображения на инвалидни колички, направени специално за придвижване на хора (Ивков, 2019: 128). Примери за подкрепа на хора с инвалидност (резултат от ампутация) чрез създаване на изкуствени телесни части, се откриват и в древна Гърция. За тях са били конструирани специални протези. Първото изображение на подобен тип протеза е открито върху древногръцка ваза от II век пр.н.е. (Borowski, 2012: 100).

Ако обърнем погледа си към „класическото“ и стереотипизирано изображение на пирата, то ще се види, че в него се включва не само черната превръзка на едното око и говорещия папагал на рамото, но и дървен крак, често и метална кука, заместваща изгубена ръка. В близък бой това вероятно е давало и някакво предимство на носителя ѝ. Някои смятат, че именно тази метална кука може да се счита за първия пример за бионично „усилване“ на човешките възможности (Киборгизация 2015).

С напредването на технологиите се увеличава разнообразието на видовете протези и импланти, а също и на функционалното им съвършенство: като се започне от зъбните протези, премине се през механизирани и все по-удобни протези на долни и горни крайници, очилата, слуховите апарати и се стигне чак до различните, вграждани в тялото, изкуствени стави, сърдечни клапи и др. Разнообразяват се и се усложняват

помощните средства за хора с инвалидност, които ги правят независими в ежедневието. С напредването на технологиите в края на XX век и началото на XXI век все повече външни и видими протези на долни и горни крайници придобиват изключително сложна функционалност и постепенно започват да се свързват и да се срастват с нервната система на човека, като вече се правят опити те да бъдат командвани и контролирани директно чрез мисловния процес на човека. Започва срастване на човека с продуктите на новите технологии, т.е. човекът се превръща в киборг, т.е. в не-човек или постчовек.

Киборгизацията може да се дефинира като процес „на срастване на човека и машините“. Това е „обективен“ процес, който особено ясно може да се наблюдава при хората с инвалидност (Емелин, 2013: 63).

По-широкообхватна и обща дефиниция на киборгизацията представя Т. Малкова, според която киборгизацията може да се разглежда като „процес на ускорено внедряване в живота на човечеството на нова техническа реалност, включваща в себе си създаването и функционирането на киборги, клонинги, обекти с частичен и пълен изкуствен интелект (ИИ), роботи-антропоиди. Киборгизацията това е поява на особени бионични същества, трансгени (генетично модифицирани хора), „биотехнически“ човек, а също изобретяване на роботи, свързани с ИИ“ (Малкова, 2018: 88).

Във всички дефиниции на понятието „киборгизация“ могат да се открият следните общи елементи: контрол (и/или опити за контрол на процесите вътре в тялото; замяна на естествените органи и техните функции с изкуствени; подмяна на части на тялото с продукти на технологиите.

Възвръщането на загубените или нормалните функции на увредени органи, чувства, възможности и способности, възстановяването след травма и/или заболяване и завръщането към живота в обществото, дори придобиването на някакви нови функции и възможности на организма, несъмнено представлява позитивен процес. Особено, когато това дава възможност да се избегне или да се редуцира инвалидността. Всички хора с присадени транспланти и импланти, които са започнали постоянно да компенсират загубени възможности и функции чрез различни помощни и външни за тялото артефакти (наричани обикновено бионични хора), се налага да преминат през процес на адаптация и реадaptация, да проумеят и да осъзнаят, че те са своеобразни хибриди между природно (естествено) и техническо (изкуствено), да се научат да

проявяват „технологична толерантност“, да приемат зависимостта си от своите технологични продължения или части и дори да извлекат полза от тях. „Технологическа толерантност“ е необходима и на здравите хора, „преди всичко за това, че да не отхвърлят хората с инвалидност и с изкуствени части на тялото си от своята среда като непълноценни хора“ (Малькова, 2018: 88). Ergo, „техническата толерантност“ се превръща в сериозен морален и етичен проблем.

Възниква въпросът за границите, отвъд които подобряването на здравето и функционалността на тялото се превръща в киборгизация. От тази гледна точка е много важно да се класифицират видовете киборгизация и да се изгради една приблизителна периодизация на процеса. На основата на вида и сложността на помощните средства и импланти, както и на степента на срастване на човека с външни изкуствени артефакти, могат да се диференцират следните видове и епохи на киборгизация:

- **предкиборгизация, ера на доминация на човешкото.** Периодът обхваща времето от древността до края на XVII век. Това е дълъг период, през който благодарение на развитието на науката, технологиите и медицинските знания протезите и помощните средства стават все по-удобни и функционални, като редуцират в по-голяма степен функционалните дефицити. Помощните средства са предимно механични, често неподвижни или слабоподвижни, съоръжени с малко или не много сложна механика, т.е. доминират предимно външните за тялото помощни технически средства: като се започне от бастуна, патерицата, инвалидната количка, премине се през зъбните протези и очилата и се стигне до различни рехабилитационни средства.

Едновременно с това започва да нараства интереса на лекарите към трансплантацията и имплантацията. Смята се, че още през II век индийският хирург Сушрута е направил автотрансплантация на кожа с цел реконструкция на носа на пациент. През XVI век италианецът Гаспаро Талякози извършва успешни автотрансплантации на кожа и дори многократно опитва трансплантация на алогографи и дава първите сведения за отхвърляне на чужда тъкан още през 1596 г.;

- **първична (или механична и електронна) киборгизация.** Обхваща периода от XVII век до началото на кибернетичната революция през 50-те и 60-те години на XX век. Това е период, през който започва бавно и постепенно подобряване на качеството на известните до тогава помощни средства. Едновременно с това започва да се развива и пластичната хирургия, в която важно място имат различни транспланти и импланти,

особено при реконструиране на обезобразени лица или видими части на тялото в резултат на военни действия. С напредване на технологиите множество протези стават по ефективни и функционални, а в края на периода започват да възникват и условия за въвеждане на електрониката;

● **вторична или нервно-когнитивна киборгизация.** Започва по време на кибернетичната революция и продължава и до днес. Тук трябва ясно да се разграничат три типа или тренда на киборгизация. **Първият тренд** се открива в **биологичното пространство на човешкото тяло**. Киборгизацията се свързва с решаването на проблеми, предизвикани от хронични заболявания, травми и наранявания, в резултат на които тялото губи присъщи за него функционални възможности или съществува реална заплаха за физическото оцеляване на човека. Тези проблеми се решават чрез вграждането в тялото на специално пригодени транспланти, импланти и/или микрочипове, които поддържат живота. (Емелин, 2013, с. 63). Стивън Хокинг смята, че след 20-30 години киборгизацията, „след имплантирането на микрочипове в човешкото тяло и замената на естествените органи с изкуствени, ще завърши с пълната победа на киборга над Homo sapiens“ (пак там). **Вторият тренд** на киборгизацията е свързан с **разширяването на естествените възможности на здравето човешко тяло с някакви механични, електронни, или комбинация от тях, елементи и приспособления, които влизат в тесен контакт с тялото** (пак там, с. 63). Вероятно тук би могло да се включат и всички опити за лечебна и извънлечебна (има предвид превръщането на части от човешкото тяло в някакъв вид животинска чрез локални трансформации на гените) корекция на сегменти от ДНК на конкретен човек. Общото между тези два тренда на киборгизация е, че те са реално изпълнение на идеята за сливане на човешкия организъм с изкуствени, създадени от човека, артефакти, които могат да възстановят и/или да разширят неговите естествени възможности за решаване на някакви задачи, или да възстановят увредени органи и загубена функционалност на тялото (виж Емелин, 2013). Съществува и **трети тренд** на киборгизация, който – поне засега – е по-различен от първите два. Става дума за **навлизането в живота на човека на продукти на новите технологии, които все по-активно заместват интелектуалните и менталните възможности и способности на човека**. И ако при първите две направления на киборгизация, особено при първото, могат да се намерят оправдания, то нещата при третото направление изглеждат далеч по-застрашителни и

поставя много сериозни философски и морални въпроси. Именно този трети тренд на киборгизация изглежда като „бойно поле“ между хуманизма и трансхуманизма.

Социални, социално-психологически и когнитивни последици от развитието на процеса на киборгизация

Значимостта на всеки процес или явление се измерва с величината и разпространението на последиците за обществото и конкретния човек, независимо дали позитивни или негативни, които поражда. В случая с новите технологии и продуктите им, които проникват бързо и почти безпрепятствено в живота на хората, се стига до промяна в мисленето за и възприятията на реалността от страна на човека през призмата на новите възможности, които предоставят тези продукти. Това обаче, често е съпроводено и със „скрит“, почти винаги негативен „бонус“. При хората с инвалидност успоредно с възстановените частични или напълно изгубени възможности и функционалност на организма, възниква много силна зависимост от транспланта, импланта или помощното средство. Тази зависимост задълбочава и разширява наложената от хроничното заболяване необходимост от непрекъсната интерпретация – сега вече допълнително и спрямо новото и изкуственото в тялото. И ако това са процеси, имащи и позитивен заряд и последици, не така стоят нещата при масовите продукти на новите технологии. Руският изследовател В. Емилини посочва редица негативни последици от внедряването в живота на споменатите продукти: **калкулаторът** – редовното му използване намалява и подменя способностите на човека да смята на ум; **дистанционното** на телевизора – замества и прави „излишни“ определени движения на тялото, като съдейства за неговото обездвижване; **автоматичната (програмна) проверка** на орфографията и поправката на граматическите грешки в съвременните текстови редактори не само поражда и затвърждава небрежното отношение към начина на писане и съблюдаването на граматическите правила, но и индиректно стимулира неграмотността. Не рядко, също така, прави дори трудно за осъзнаване възможността тази неграмотност да бъде редуцирана; **презентациите на PowerPoint** и други програми, е в не малка степен „наративен убиец“, като унищожават частично или изцяло практиката на устния доклад. И ако това все пак не се случва, то със сигурност го извежда в нова орбита, като го трансформира, включвайки нови центрове на мозъка; **електронните игри** изместват

смисъла на културата на играта с *пряко участие* на децата, като по този начин създават условия за тяхното обездвижване, до заместване на реалния живот с виртуален; **GPS навигацията**, като на практика направи излишни усилията ни да се ориентираме в непозната физическа среда (дадена местност) – естествена или градска, почти унищожи способностите на мнозинството хора да се ориентират; **мобилният телефон** сведе до „нула“ невербалната комуникация, а езикът на тялото все повече отпада като фактор в социалните отношения „лице в лице“; различните преносими **електронни бележници** направиха ненужни редица функции на паметта (виж Емелин, 2013: 63-64).

Една от най-популярните и четени статии в Интернет през 2017 година, е статията за „разрушеното поколение“ в американското издание *The Atlantic*, посветена на влиянието на смартфоните върху младите хора. В нея са посочени примери и доказателства за страшните последици и увреждания, които провокира увлечението по смартфоните в децата и подрастващите. Те губят „навиците за непосредствено общуване с приятели и родители, по-малко се разхождат, излизат на срещи, те са инфантилни, практически не се стремят към самостоятелност, като прекарват основно времето си потопени в смартфоните си“ (Абдулин 2018).

Не случайно Ж. Бодрийяр пише в „Прозрачност на злото“: „Да довериш интелекта си на машина означава да се освободиш от всякакви претенции на знание...“ (Бодрийяр, 2000: 76, цит. по Емелин 2013:64). Притесненията и страховете на Бодрийяр се задълбочават, и то с пълно право, когато става дума за изкуствен интелект. Според него, заедно със своите „технологични патерици“ той ще се превърне в тотална протеза, която не оставя никакво място за мисли и мислене (пак там, с. 76).

Съвсем не са случайни и безпочвени страховете на много учени, когато става въпрос за масова киборгизация чрез имплантиране на чипове, защото тази киборгизация може да улесни концентрацията на власт. Според полския изследовател Зигмунд Ветулани „Ако всеки човек бъде по подходящ начин чипиран и неговата нервна система или дори ума му бъде включен в някаква глобална мрежа, то можем да си представим, че някой рано или късно ще поиска да упражнява контрол над него“ (PAP/PSZ, 2018). Така този „някой“ ще придобие достъп до пряка власт над индивидите и цели общества. А това вече напомня за света на Оруел, в който са изработени много силни инструменти за контрол над всичко и всички. Полският учен предупреждава, че чиповете не само могат да извършват мониторинг на

психофизическото състояние на човека, но и да влияят върху него. А това поражда шансове, много рискове и сериозни морални дилеми.

Трябва да се има предвид, че хората с инвалидност, еднакво с останалите, са изложени на всички тези негативни последици, но вероятно са по-податливи на тях от гл.т. на заплахите от и синергичното действие на трите тренда на киборгизацията.

Трансхуманистичната лудост

Без да се впускам в подробности и в някаква степен опростено, ще кажа, че трансхуманизмът говори за постчовек, а не, както е по-правилно според мен, за не-човек. Според трансхуманизма днешните дадености (като функционални възможности) на човешкото тяло не са нищо особено и те представляват само един от етапите на еволюцията. Известно е, че основата на медицинския подход е в стремежа болното тяло да бъде доведено до състояние на здраво. Но трансхуманистите отиват по-нататък с искането си възможностите на съвременната медицина да бъдат използвани за постигане на телесно състояние „по-добро от здраво“. Според трансхуманистите решението да се използват такива терапии, които позволяват постигането на това състояние, трябва да бъде индивидуален въпрос, а получаването на такива възможности, от утилитарна гледна точка, е равносилно на получаване на възможности за лечение на болни хора.

Масовизирането на съвременните технологии в медицината изисква предефинирането на редица традиционни социални и морални норми. Кумулативният ефект от промените, за които пледират трансхуманистите, могат и най-вероятно ще доведат до възникване на постчовека, който ще изглежда по съвсем друг начин – например поради киборгизация на тялото, генно инженерство или дори трансфер на ума върху друг носител. Не-човекът ще има напълно други потребности – например няма да има потребност от размножаване, и свършено друго поведение, породено например от наличието на различни сетива и по-висока скорост на работа на ума. Не-човеците могат да създадат много по-разнородно общество, отколкото хората и да имат коренно различни проблеми от тях.

Трансхуманистите посочват редица технологии, които могат да бъдат използвани за подобряване на хората и увеличаване на техните възможности. Сред масово използваните такива технологии са например ваксините, допингът, импланти, протези и

трансплантация на органи и др. Сред разработваните в момента технологии могат да се посочат например мозъчни импланти, нанотехнологии, генетично инженерство и др. Съществуват и т.нар. хипотетични технологии, които ако днес изглеждат така, то утре може би ще бъдат реалност. Сред тях са например: екзокортекс, трансфер на ума (пренасяне на ума върху друг носител), нанороботи, изкуствен интелект и др.

Струва ми се обаче, че от гл.т. на хората с инвалидност (а и не само) и на медицината един от най-големите проблеми, пораждани от трансхуманизма, е свързан със съзнателното или не заличаване на фундаменталната разлика между лечение и подобрене (Фери 2017: 23), дори поставянето на знак на равенство между двете.

Критерии на начало и протичане на процеса на киборгизация при хората с инвалидност

Можем ли да наречем един човек с някакъв вид инвалидност киборг, когато той е с изкуствена тазобедрена става, частични или цели зъбни протези и с очила, или контактни лещи, със сравнително малък диоптър – например до ± 3 диоптъри¹? Според мен категорично не, защото това са импланти и помощни средства, които редуцират в някаква степен функционалните дефицити, без да ги заличават напълно и улесняват живота на човека. И защото те не създават нова техническа реалност в и за тялото, нито животът на такова тяло (респ. на човека) зависи от нея. Тогава има ли и ако – да, кои са те, критерии, според които можем да смятаме, че е налице процес на прерастване на „обикновеното имплантиране“ на изкуствени елементи в тялото с цел подобряване на здравословното и функционалното състояние на индивида, в процес на реална киборгизация и постепенно откъсване и отдалечаване от човешкото и срастване с механичното, машинното?

На основата на дефинициите на процеса киборгизация, както и на всичко казано по-горе, е възможно, под формата на хипотеза, да се определят следните критерии, при изпълнението и наличието на които може да се говори за процес на киборгизация при хората с инвалидност, а вероятно не само при тях: (а) наличие на нова техническа реалност в и за тялото на индивида; (б) пряка зависимост на живота на тялото (респ. човека) от тази техническа реалност; (в) високо ниво на хибридизация и доминация на изкуственото над природното; (г) наличие не само на трайно и пълно възстановяване на

¹ Това по същество би било стигматизация и основа за прилагане на евгенични, сегрегирани и/или изключващи действия.

функционалните дефицити на тялото, но и осезаемо повишаване на функционалните възможности на човека.

Давам си ясна сметка, че някои или всички критерии трудно могат да придобият конкретни количествени измерения с оглед на тяхната верификация, но все пак те са ориентир доколко е факт или не процеса на киборгизация при хората с инвалидност.

Трябва да се държи сметка и за факта, че е прието да се говори за позитивна и негативна киборгизация. В първия случай става дума за лечение, при което се използват и импланти или транспланти, което води до подобряване на здравословното състояние на човека без да повишава или разширява неговите функционални възможности. Тъкмо обратното, то възстановява частично тези възможности, но и налага известни ограничения в практическото им приложение. Пример в това отношение могат да бъдат кардиостимулаторите (те не позволяват прекомерни физически натоварвания) или изкуствените стави, които не толерират например носенето на тежки предмети.

Във втория случай (негативна киборгизация) се наблюдава по-скоро не лечение, а подобрене, разширяване и увеличаване на човешките възможности, чрез прехвърляне на тези възможности за извършване от машинни системи или подсистеми, вградени в тялото. Това може да бъде наречено технологична инвалидизация чрез унищожаване или подчиняване на човешката идентичност на машината.

Заклучителни бележки

Според Л. Фери (2017: 335-36) една от „главните характеристики на трансхуманистичното движение се състои... в тенденцията да преминава от традиционната медицинска парадигма, тази на терапията, чиято главна цел е да „поправя“, да лекува болести и патологии, към по-„висш“ модел, модела на подобряването, дори на „увеличаването“ на човешкото същество“. В медико-социалния контекст на инвалидността това би могло да има много сериозни последици. Значимостта на повдигнатите тук въпроси може и трябва да се търси най-малко в две посоки:

1. Изясняването и изучаването на процесите на киборгизация на хората с инвалидност може да създаде възможности за редуциране на риска от затвърждаване и

задълбочаване на вече съществуващи социални неравенства в здравето и продуцирането на нови, „технологически“ неравенства, свързани именно с този процес,

2. Киборгизацията на хората с инвалидност може да отвори пътя към прилагането на една нова евгеника, също технологически и идеологически обвързана с продуктите на новите технологии, която ще доведе до масова дехуманизация на обществото и до затвърждаване на доминантната роля на не-човека.

Всичко това обаче, както и посочените по-горе критерии за киборгизация на хората с инвалидност, подлежат и се нуждаят от по-задълбочен и подробен анализ, доказване или отхвърляне.

Литература

Абдуллин, Р. (2018) Разрушенное поколение // Московский комсомолец. №27587 11 янв. (Статията може да се прочете на адрес:

<https://www.mk.ru/science/2018/01/03/dannye-vliyaniya-smartfonov-na-detey-vyzvali-shok-razrushennoe-pokolenie.html>)

Бодрийяр, Ж. (2000) *Прозрачность зла*. Перевод на русский язык: Л. Любарская, Е. Марковская. М. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 10.09.2008. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3413>

Доклад (2011) Всемирный доклад об инвалидности. Резюме. Всемирная организация здравоохранения, Женева.

Емелин, В. А. (2013) Киборгизация и инвалидизация технологически расширенного человека. // Национальный психологический журнал, № 1 (9), 62–70.

Ивков, Б. (2019) Инвалидност и отношение към инвалидността през вековете. Изд. „Фабер“, В. Търново.

Киборгизация (2015) Почему киборгизация неизбежна? <https://22century.ru/popular-science-publications/cyborgization>

Малькова, Т. П. (2018) Киборгизация: Онтологические проблемы исследования. // Тамбов: Грамота, 2018. № 3, с. 87-92. <https://doi.org/10.30853/manuscript.2018-3.16>

Фери, Л. (2017) Трансхуманитарната революция. ИК „Колибри“, София.

Borowski, G. (2012) Sposoby wspierania osób niepełnosprawnych na przestrzeni dziejów – wybrane przykłady. // Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania. Nr IV/2012(5), 89-120.

PAP/PSZ (2018) Cyborgizacja może ułatwić koncentrację władzy. https://www.wnp.pl/tech/cyborgizacja-moze-ulatwic-koncentracje-wladzy,327088_1_0_0.html

Quo vadis Homo Technicus?

Силвия Минева

Резюме: Статията описва парадоксалната съдба на човека като HOMO TECHNICUS, различните ефекти на технологичния прогрес и предизвикателствата, пред които е изправено нашето мислене за човешката идентичност, ценности и бъдеще.

Ключови думи: Homo Technicus, прогрес, идентичност, ценности

Abstract. The article describes the paradoxical destiny of man as HOMO TECHNICUS, the various effects of technological progress and the challenges that our thinking about human identity, values and future face.

Keywords: technology, progress, Homo Technicus, consumerism, future

Известна максима гласи, че най-бързото нещо на света е мисълта. Днес сме по-склонни от всякога да очакваме тази бързина от „умните“ технологии, чиито възможности превъзхождат вече многократно не само физическите човешки качества, но и редица от интелектуалните ни способности като събирането и обработката на големи масиви от данни, самообучение, идентификация на обекти и лица и др. Сега тези технологии са на път да ни конкурират и изпреварят и в други области на интелигентното поведение като аргументираното участие в дебат и разрешаването на комплексни, привидно абстрактни проблеми и процеси, имитирайки дейността на човешкия мозък.

Въодушевени от тази перспектива, поръчители, създатели и разпространители на технологии промотират усилено техническите иновации и тяхното масово възприемане и използване в глобални мащаби във всички сфери на стопанския, обществен и частен живот на хората и техните общности –политически, икономически, културни. Целта обикновено е една и съща – всичко да става по-бързо, по-лесно, по-ефективно, с минимален разход на ресурси и максимален резултат, независимо дали става дума за банкови операции, таксиметрови услуги, медицински интервенции, туристически пътувания или училищно образование, военновъздушно разузнаване и улично видеонаблюдение. Така в центъра на вниманието на специалисти и бизнесмени от IT сектора застава технологичното ускоряване на процесите по взимане на решения и съкращаване на времето, средствата и усилията за тяхното обмисляне, формулиране и реализиране. Заедно с това обаче се намалява и възможността за упражняване на

практическата мъдрост, необходима за моралните ни преценки, от които зависи както отговорността за взетите решения, така и стратегическата визия за бъдещето като различни сценарии за него, според които се взимат и решенията.

Обратно пропорционално на тази възможност расте друга, която коментира специално експрезидентският съветник по сигурността на САЩ - Х. Кисинджър. В своя статия с впечатляващото заглавие и подзаглавие „How the Enlightenment Ends. Philosophically, intellectually—in every way—human society is unprepared for the rise of artificial intelligence”, излязла наскоро в известното американско издание за литература, култура и политически науки *The Atlantic*.^[1] Той забелязва, че експоненциално растящата способност на интелигентните технологии, в частност на ИИ, да се учи по-бързо от хората предполага също така експоненциално ускоряване и на процеса на проба-грешка, по който обикновено се взимат човешките решения, а следователно и на по-чести и по-големи грешки от човешките.

Нарастващата изчислителна мощ и скорост на обучение обаче не е единственото съмнително превъзходство на свръхинтелигентната технология. В същата връзка много по-смушаващ изглежда друг риск, за който предупреждава бившият държавен секретар - възможността за погрешно интерпретиране на човешките инструкции поради невъзможността за контекстуално възприемане и обяснение на реалността, респ. за обосноваване на решения, от технологии, базирани изключително на математически интерпретации на наблюдаваните в нея данни. Нещо повече, днес сме свидетели на безпрецедентно запаметяване и изчисляване, което е на път да измести човешкото мислене и познание и да обърне Просвещенската традиция, чиято философия формира модерния ред на обществото като основан на Разума. Този ред сега, предупреждава Кисинджър, се променя из основи под влияние на още по-мощната технологична революция, чиято кулминация може да бъде „един свят, разчитащ на машини, задвижвани от данни и алгоритми, и неподвластен на етични или философски норми.”^[2]

Но наблюдения и предупреждения като тези на Кисинджър бледнеят и често остават незабелязани на фона на оптимистичните технократски визии за множеството ползи и придобивки от технологичния напредък като по-бързи и точни бизнес анализи за по-ефективно управление на финанси и максимизиране на печалбите за компаниите, по-безопасни и евтини транспортни услуги и комуникации, по-прецизно

диагностициране в медицината, по-голяма сигурност и защита на киберпространството, добиване на чиста енергия и преодоляване на последствията от климатичните промени и др. В резултат на това в сянката на впечатляващата мощ и експоненциалното технологично развитие остава „Фаустовската сделка“, която представлява всяка технологична промяна, защото технологията не само дава, но и отнема, при това не винаги в еднаква степен, така че с всяка нова технология в живота ни нахлуват предизвикателствата на технологичното двусмислие. От историята на технологиите като история на това двусмислие научаваме, че създаването на печатната преса осигурява не само възхода на модерната идея за индивидуалността, прозата и модерната наука, но и залеза на традиционното чувство за общност, социалната интеграция и религиозната чувствителност, а изобретяването на парната машина и автомобилните двигатели възвестява края на ковачеството и майстерзингерството, така както днес развитието на съвременните технологии вещае изчезването на редица професии, свързани с транспортни, пощенски, счетоводни, медицински и образователни услуги.

Същата история ни разкрива неумолимата истина за парадоксалната съдба на човека като Homo Technicus: че технологичният напредък бележи повратни точки в човешката история, а неговият революционен смисъл се състои в необратимото му въздействие не само върху начина на живот на хората и историческата участ на обществото, но и върху тяхното мислене, възгледи за света и самите себе си. В този контекст развитието и прогресът на човешката цивилизация не се съизмерват, както по-често се смята - с бързината, методите и материалните постижения на поколенията и обществата благодарение на технологичния напредък. Напротив, от целите, идеалите и ценностите, респ. начина, по който мислим и оценяваме какво е важно и значимо за нас като хора, зависи дали технологиите ще ни служат като средства за подобряване на човешкия живот и благосъстояние в световен мащаб или напротив, ще се превърнем в техен придатък под напора на стремежа към безкрайна печалба и естествената склонност към леснина, удоволствие и безгрижие. От това гледище да обсъждаме технологичния прогрес означава да говорим преди всичко за предизвикателствата, пред които той изправя мисленето ни за човешката идентичност, ценности и цели в плана на бъдещето, което вещае той за човека като природно, социално и морално същество.

Според това как влияят върху различните измерения на човешкото, технологичните нововъведения могат да се оценяват като хуманизиращи или дехуманизиращи, респ. като повече или по-малко полезни, необходими, желани или напротив - като опасни, ненужни и нежелателни. Обсъждането на тези нововъведения сега се разгръща предимно в плана на концепцията за цифровото общество като общество на гигабитов интернет (gigabit society)^[31], което ще е достатъчно компактно, хомогенно и контролируемо, ако разполага с всеобщата свързаност, осигурявана от дигитализацията на света. Революционната сила на тази дигитализация технологичните оптимисти виждат в това, че колкото повече хората са „свързани” с вещи, други хора, институции и организации навсякъде по света и по всяко време на денонощието, толкова повече ще са и шансовете им за бизнес и търговия, потребление и забавление, обмен и общуване, които ще нарастват пропорционално на растящите потоци от информация и данни, постъпващи и подлежащи на обработка и разпространение в мрежата.

Новите възможности за съхраняване на данни и информация в „облаци”, (стига да е в цифров вид, да има *dataability*), и командване на машини от стотици километри с помощта на креативните идеи, които ще правят „всичко” достъпно, свързвайки го, предизвикват въодушевлението на медиите, политици, ИТ специалисти, икономисти и бизнесмени. За да стане възможно това обаче се налага всички човешки дейности, цели и потребности „да се адаптират” към единния цифров пазар на цифровото общество.

Адаптацията изисква от неговите членове непрекъснато, постоянно придобиване, обновяване и усъвършенстване на нови знания и умения, за да бъдат работната ръка и предприемаческият дух в крак с технологичните иновации.

Оптимистичната визия за дигитализираното общество, превърната в политическа програма, обещава промяна на начина, по който се учим, работим, общуваме и живеем чрез насърчаване на онлайн общностите, автоматизиране и роботизиране на „рутинни” дейности, сред които редом с онлайн банкирането и електронната търговия, туризма и деловите отношения, застават шофирането на товарни и пътнически превозни средства, медицински и образователни услуги, военно дело и социално подпомагане. Промяната е в името на „свободното движение на стоки, услуги и хора”, известна още като мобилност, респ. глобалното конкуриране на стоки, услуги и работна ръка като сърцевина на т.нар. „пазарна икономика”. Огледани в тази

перспектива, цифровото общество и цифровизацията изглеждат не просто необходими, а неизбежни заради икономическите ползи и новите пазарни възможности, постижими чрез технологични иновации. Същото се отнася и за свързаните с тях умения и постоянно учене като задължителни за всеки, който иска да живее, работи и участва в съвременното общество.^[4] Нещо повече, свързаността става синоним на мобилността и предприемчивостта като измерения на свободата, сведена до ползването на интернет за все повече „неща” и в крайна сметка за „всичко” до такава степен, че хората да станат също „част” от мрежата редом с вещите, машините и данните благодарение на това, че в замяна на нейното ползване тя постоянно събира информация за тях, докато сърфират из нея. Предоставените по този начин данни подлежат на продажба и генерират печалба, както всички други търгувани, разменяни и осребрявани вещи, стоки и услуги, защото „крайната цел остава същата: да се направят възможно най-бързо възможно най-много пари.”^[5]

Така като основна мисия на технологичните иновации се откроява превръщането им в инструмент на икономическия растеж като безусловен императив на борбата за надмощие в света на глобалната пазарна конкуренция. Развивана в името на тази конкуренция, техниката превръща човешкото овладяване на света в автоматичен, сляп процес и води до промяна на самата идея за прогрес на обществата, като я свежда до „механичния резултат на свободната конкуренция между различните им съставки”^[6]. Промяната на идеята за прогреса засяга и схващането за демократизацията. Тя започва да се отъждествява все повече с нарастващи индивидуални шансове за потребление, които са толкова по-големи, колкото по-достъпни и разпространени са технологиите. Тяхната достъпност и популярност върви ръка за ръка с идеала на плеонаксията -- копнежа за изобилие от материални придобивки, битов комфорт, кариерен успех, сетивни удоволствия, игри и забавления. Стимулирането на този копнеж в наше време е магическият ключ към райските порти на постмодерния консумеризъм, обгрижван усърдно от маркетинга и рекламата.

От същия копнеж черпи вдъхновение и съвременната наука, когато установява, че парите не носят щастие, но намаляват тъгата.^[7] Призвана да оправдава собствената си ефективност и полезност в условията на пазарната конкуренция, тази наука е принудена да насърчава допълнително стремежа към повече печалба и потребление под предлог, че така хората ще намалят излагането си на тъга и стрес. Извън тази наука

остава смисълът или по-точно безсмислието на благосъстояние, което се разпределя от „невидимата ръка” на пазара толкова по-неравномерно, колкото повече става, така че за едни недохранването да е все по-голям проблем, докато за други все по-голям да е прехранването.

Експлоатирайки и стимулирайки все по-интензивно и непрекъснато естествени и примитивни човешки склонности, техноиндустрията се развива експоненциално, задълбочавайки още повече съществуващите диспропорции между необходимо и излишно в световен мащаб. Това потвърждава докладът на Oxfam International за икономическото състояние на съвременното човечество през изминалата 2017 г. Според него четири от всеки пет долара, генерирани като печалба през 2017 г., са се озовали в джобовете на едва 1% от най-богатите хора в света.[\[8\]](#)

Оказва се, че хоризонтът на прекрасният нов свят, обрисуван в глобализационния проект за обществото като единен цифров пазар, чиито „актьори” са едновременно създатели и потребители на безкрайното и всеобщо опазаряване на всичко, не е толкова безоблачен, колкото изглежда в очите на своите най-горещи защитници и привърженици. Изнесените от Oxfam International данни не само опровергават очакванията за нарастване на благополучието на хората в глобален мащаб паралелно и пропорционално на темпа и мащабите на глобалната технологична експанзия. Те са показателни и за проблематичността на ситуацията, в която се намират мнозинството от човечеството и обществата в постмодерната ера от гл. т. на човешкото целеполагане и ценности, изискваща преосмисляне на посоката и възможностите на технологичния напредък. Преосмислянето налага да си дадем сметка, че комерсиалните и икономически ползи от технологичните иновации имат своята социална и морална цена, която с напредването на всеобщата технологизация придобива все повече мащабите на глобални рискове. Част от цената е възможността за „икономически растеж без работни места” вследствие на повсеместната дигитализация и коеволюцията ѝ с роботизацията, автоматизацията и изкуствения интелект.

Повече или по-малко оптимистичните и песимистични прогнози за влиянието на технологичното развитие върху бъдещето на традиционните професии и перспективата за загуба на едни и откриване на други работни места, се редуват през годините. Независимо от своя оптимизъм или песимизъм обаче тези прогнози не променят факта, че благодарение на глобализацията чрез технизацията новосъздадените

работни места може да не са там, където заетостта е била намалена заради технологични иновации, нито че може да се гарантира винаги съвременна и достатъчно бърза преквалификация на работещите, която да е в синхрон с нарастващата скорост на технологичната промяна. Неопределеността, присъща на новата политикономия на несигурността и риска, обрича жизнения свят и базисното съществуване на множество хора за години напред на една ендемична несигурност.^[9] Несигурността поражда усещането за „нов световен безпорядък“ и новото съзнание за „съществено стихийната и случайна природа на нещата, които по-рано са изглеждали прецизно контролирани или поне по принцип контролируеми.“^[10] Така съвременното общество освен глобално и технологично, се оказва и общество на риска и на катастрофата, които някога са били в реда на изключението, а сега се превръщат в нормално състояние, тъй като до техния традиционен източник - природата, застава технико-научното овладяване и господство над нея, вещите и хората като експанзивен процес, насочен към тяхната постоянна и безкрайна промяна.^[11] В това общество политиката се оказва все по-малко управление на съвместния човешки живот и все повече управление на различните кризи, които сполетяват този живот все по-често и неравномерно – военни, икономически, финансови, екологични, демографски, психологически ...

Техните мащаби и последици са такива, че хората не знаят какво да правят, защото не знаят какво да мислят за света и себе си, а не знаят, защото всяка криза, независимо от своя вид и източник, представлява драматична заради радикалността си промяна в човешкото и обществено състояние, която настъпва внезапно и неочаквано. Когато такива промени се случват едновременно, често и навсякъде, хората губят ориентация за главните посоки на своите действия, увереността си по отношение на всичко значимо и вярата си в системата на света, в която се е вярвало преди.

Политическата "представителност" на свой ред се превръща в терапевтичният метод за утешаване на травмираната от чувството на несигурност психика на индивидите и невъзможността за каквото и да е действие, което да е хем радикално, т.е. необратимо, хем да е безконфликтно, т.е. да е "мирно" или "безкръвно". Представителността дефилира тържествено по подиума на световната статистика ту като "демократични избори", ту като социологически и маркетингови проучвания, пропагандиращи за висша форма на свобода безсъдържателната, самоцелна консумация

на телесността чрез нейното „извайване” по технологичен образ и подобие в добавената реалност на технологиите, които след икономиката, превземат изкуството, философията и литературата.

Своя последен и завършен израз прилагането, в което се превръща политиката като технология за рационализиране на управлението по принципа на максималната икономия, намира в собствената си икономизация - неолиберализмът, и неговата глобализационна манифестация из световните пазари. Същата икономизация върви ръка за ръка с появата на т.нар. колаборативни мрежи за бизнес и търговия и нов тип електронни общности, които дават основания на прогнозите за предстоящия край или залез на капитализма, защото в тях частната собственост ще се замени от достъпа, употребата от притежанието, индивидуалния либерализъм от грижата за другия,, егоизма от споделянето, трайното от еднократното, обичта от себелюбието и т.н. Новите мрежи и общности обаче предизвикват и нови безпокойства като тези на френският философ и политолог Л. Фери. Според него колаборативната икономика е предвестник по-скоро на надигаща се „страховита ултралиберална вълна, едновременно дерегулираща и корисна, като новите приложения ще превърнат в обект на търговия онова, което не е било такова (собствената кола, апартамент, дрехи, услуги, работа в къщи, и още хиляди други неща), за да се постигне една забележителна цел , не „антикапиталистическа”, а напротив хиперкапиталистическа”. [12] Въпросът следователно не е само в това, дали ще разполагаме в бъдеще с машини, които ще превъзхождат хората физически, интелектуално и психически и ще направят излишни всяко човешко усилие и присъствие, а че и в настоящето вече все повече хора мислят и действат не като хора, а само като интернавти – потребители на интернет, които черпят и използват информация от мрежата за своите непосредствени практически нужди, без да се интересуват от нейната контекстуализация. Т.е. без да търсят и намират нейното значение и смисъл, а следователно и да упражняват и развиват своята най-човешка способност - мисленето.

Обитавайки първия в историята свят извън света, интернавтът е новият световен гражданин - дигиталният космополит, роден и моделиран като жител на виртуалната реалност на киберпространството, произведено от интернет технологията. Това пространство е навсякъде и никъде, винаги и никога, защото се оформя като квазифизичен, атопичен, аисторичен и глобален континуум, доколкото глобалност

може да има само там, където няма нито място, нито време, нито история. Всичко в него, а значи и обществото и човекът, са възможни и реални като нищо повече и друго освен метафори.

Новият космополитизъм повдига с нова сила старите въпроси какво е човекът и в какво се състои смисълът и предназначението на неговия живот? Как да оценяваме в перспективата на съвременната технологична експлозия човешкото жизнено и обществено състояние - като прогрес, който е не само технически, но и морален и социален, или по-скоро като поредния напредък на техниката, придружаван от толкова по-продължителна „криза“ на човешкото, колкото повече и необратимо се размиват и смесват границите между цели и средства, желания и възможности, ценности и потребности?

Ще донесе ли със себе си интернет обществото „нови ценности на нови“ скрижали, за които настояваше още Ницше, или ще бъде по-скоро нов етап на „реварваризация“, както испанският философ Хосе Ортега и Гасет определя прекалената трескавост, съпровождана една епоха, която потапя човека в природата, превръща го в животно, тоест в дивак, с помощта на много отчуждения – от природата, от себе си, от другия?[\[13\]](#)

Какъвто и да е отговорът, той не би могъл да заобиколи признанието, че прекаленото фаворизиране на технологиите и безогледната технизация на всичко човешко за сметка на неговите духовни и смислови измерения е основното предизвикателство днес пред съвременните хора и техните общества. Технологичният напредък може да ни освобождава от едни грижи, но ни създава други, които са толкова по-големи, колкото е по-динамичен този напредък, защото технологиите трупат по-бързо данни, отколкото хората мъдрост и следователно „няма никакъв неотменим прогрес, никаква еволюция, която да не е застрашена от инволюция и отстъпление.“[\[14\]](#) Затова ако епохата ни се оказва не само епоха на технологиите, но и на риска, катастрофата и несигурността, а идентичността и бъдещето ни изглеждат все по-неясни и неопределени, то е защото което и да е общество - колкото и да е технологично напреднало - не може да е добро, ако е общество без „добро“. Т.е. общество, в което всичко е превърнато в пазар - от политиката до науката, изкуството и етиката, а от човека е останала само купчина данни.

Бележки

*Статията е препечатана от сп. Ново време, в което е била публикувана публикувана за пръв път в бр. 7-8/

2018 http://www.novovreme.com/index.php?option=com_content&view=article&id=5416&Itemid=66&fbclid=IwAR33Hpq4mAjftQBSPdmz7fzMVrlquR5NqCXPPZCL05fGQj90eWm-NKtCxnA

[1] Henry A. Kissinger How the Enlightenment Ends Philosophically, intellectually—in every way—human society is unprepared for the rise of artificial intelligence. *The Atlantic* June 2018 Issue <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/06/henry-kissinger-ai-could-mean-the-end-of-human-history/559124/>

[2] Ibid.

[3]Connectivity for a European Gigabit Society <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/policies/improving-connectivity-and-access>

[4] Digital Skills & Jobs <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/policies/digital-skills>

[5]. Фери. Трансхуманитарната революция, Колбри, 2017 , с.154.

[6]Фери, Л. 2010. Да се научим да живеем щастливо, София: ИК Колибри, с. 201.

[7]Kushlev, K., 2015. *Higher Income Is Associated With Less Daily Sadness but not More Daily Happiness/* Social Psychological and Personality Science [Allen R. McConnell \(ed.\)](#), Vol. 6 Issue 5, 1-7.

[8] Oxfam Internationalm,Reward work, not wealth OXFAM BRIEFING PAPER – JANUARY 2018 .10 p. <https://www.oxfam.org/en/research/economy-99>

[9] У. Бек. Световното рисково общество. София, Обсидиан, 2001, с. 21.

[10] З. Бауман, Глобализацията. София, Лик, 1999, с. 83.

[11] У. Бек, Рисковото общество, Критика и хуманизъм, София, 2013, с. 38.

[12] Л. Фери, ,Трансхуманистичната революция, с. 32.

[13] Ортега и Гасет, Х. (1993) Промяна и криза// Идеи в културологията, т. 2, УИ „Св.Кл. Охридски”, София, 115.

[14] Ортега и Гасет, Бунтът на масите, ИК Бард, 2015, с. 110.

Литература

Ортега и Гасет, Х. (1993) Промяна и криза// Идеи в културологията, т. 2, УИ „Св.Кл. Охридски”, София

Фери, Л. (2017) Трансхуманистичната революция, Колибри, София

Ортега и Гасет, Х. (2015) Бунтът на масите, Бард

Бек, У. Световното рисково общество. Обсидиан, София

Бек, У.(2013) Рисковото общество. Критика и хуманизъм, София

Бауман, З. (1999) Глобализацията. София, Лик

Henry A. Kissinger, How the Enlightenment Ends Philosophically, intellectually—in every way—human society is unprepared for the rise of artificial intelligence. The Atlantic June 2018 Issue <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/06/henry-kissinger-ai-could-mean-the-end-of-human-history/559124/>

